

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000175527

190
BCT

124
14015'

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

σ. 17,	στ.32	Festchr.	-	Festschr.
20	30	Verifizierbarkeit	-	Verifizierbarkeit
25	13	"ΐστού"	-	"ΐστού"
33	1	όροθετῖ	-	όροθετῖ
40	21	Λουδοβίκος XI	-	Λουδοβίκος XIV
41	30	(προστίθεται:)	μᾶς μεταδῶση ἕνα	ν έ ο νόημα
43	10	δουλιᾶ	-	δουλειᾶ
65	4	Traetatus	-	Tractatus
69	30	κού	-	πολύ

ΓΓ 93

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θεοφίλου Βέικου

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

WITTGENSTEIN
RUSSELL
POPPER
WHITEHEAD

ν. 20 κ
κ η λ ε

Σπ. Γλ.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1974

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ διαπραγμάτευση βασικῶν προβλημάτων τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας ἔχει σκοπὸ νὰ εἰσαγάγῃ τὸν σπουδαστὴ τῆς φιλοσοφίας στὸ σύγχρονο κλίμα φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, νὰ τὸν κἀνῃ νὰ ἀναπνεύσῃ ἓνα νέο πνεῦμα ποῦ φυσᾷ σήμερα στὴ φιλοσοφία καὶ νὰ προβληματιστῇ μὲ προϋποθέσεις μιᾶς σύγχρονης φιλοσοφικῆς νοοτροπίας. Βέβαια, δὲν βλέπει κανεὶς στὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς μας ἓνα καὶ ἑνιαῖο, ὁμόλογο ρεῦμα σκέψης παρὰ ἓνα πλῆθος ἀπὸ ποικίλα ἐπιμέρους ρεύματα, τὰ ὁποῖα δύνουν ἀπόψεις τοῦ σύγχρονου "πλουραλιστικοῦ" κόσμου.

Ἄπὸ τὸ πλῆθος τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν προβλημάτων τους, τῶν ἐπιμέρους φιλοσοφικῶν θεωριῶν καὶ ἀπόψεων μπορεῖ κανεὶς νὰ μελετᾷ καὶ νὰ συζητῇ κατὰ προτίμηση ὅ, τι κρίνει πὼς ἔχει θεμελιώδη καὶ κυρίαρχη σημασία στὴν πορεία τοῦ σύγχρονου φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Ἔσται φανερό λοιπὸν ὅτι πρέπει νὰ ἐπιλέγῃ κανεὶς καὶ ἡ ἐπιλογή θὰ ἔχῃ ἓναν ὑποκειμενικὸ χαρακτήρα. Ὡστόσο, ἡ ἐπιλογή ἔχει γίνῃ ἐδῶ σύμφωνα μὲ ἓνα κριτήριον σημασίας καὶ τὸ κριτήριον αὐτὸ μπορεῖ ἔσως νὰ βρῇ κάποια εὐρύτερη ἐπιδοκιμασία: Μιὰ φιλοσοφία, μιὰ θεωρία, ἓνα πρόβλημα ἔχει σημασία ὅταν ἐπιζῇ καὶ ἀναπτύσσεται πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ φιλοσόφου ποῦ παρουσίασε αὐτὴ τὴ φιλοσοφία, ἐπινόησε αὐτὴ τὴ θεωρία ἢ ἀνέπτυξε αὐτὸ τὸ πρόβλημα. Ἔτσι ἐπιλέγεται ἐδῶ, σὲ πρώτη σειρά, ἡ φιλοσοφία τοῦ Wittgenstein γιὰ τὴ γλώσσα, γιὰτὶ αὐτὴ ἄσκησε μιὰ τεράστια ἐπίδραση στὸν λογικὸ θετικισμό τοῦ Κύκλου τῆς Βιέννης καὶ στὴν ἀναλυτικὴ φιλοσοφία· ἐπιλέγεται ἡ "θεωρία τῶν περιγραφῶν" τοῦ Russell, γιὰτὶ αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα βασικὴ ἐργασία στὴν ἀναλυτικὴ φιλοσοφία· ἐξετάζονται θεωρίες καὶ ἀπόψεις τοῦ K. Popper, ποῦ στάθηκαν καὶ παραμένουν ἰδιαίτερα ὑποβλητικὲς καὶ λειτουργικὲς στὴ σύγχρονη φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης· καὶ τέλος ἐπιλέγεται ἡ φυσικὴ

5 Πρόλογος

φιλοσοφία καί ἡ μεταφυσική τοῦ Whitehead σάν μιὰ ἐπιβλητική προ-
σπάθεια φιλοσοφικῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου σέ μιὰ ὀρισμένη "κοσμι-
κή ἐποχή" (τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ αἰῶνα μας), τῆς ὁποίας ἀμεση
συνέχεια ἀποτελεῖ ἡ δική μας κοσμική ἐποχή.

Ἡ ἐξέταση πού γίνεται γιά κάθε φιλόσοφο δέν εἶναι ἐξαντη-
τική καί περιορίζεται στά πλὴθ θεμελιακά καί ἐνδιαφέροντα προβλή-
ματα. Μέ χρήση ὅμως τῆς γενικῆς βιβλιογραφίας, πού δίνεται στήν
ἀρχή τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, καθώς καί τῆς εἰδικῆς πού δίνεται στό τέ-
λος κάθε κεφαλαίου, μπορεῖ κανεὶς νά προχωρήσῃ πλὴν πέρα ἢ νά βρῇ
καί ἄλλες ἐναλλακτικές ἀπόψεις πάνω στά προβλήματα πού τίθενται
ἐδῶ. Ἐπιπλέον, ἐπειδή πιστεύω ὅτι μιὰ φιλοσοφία δέν κερδίζεται
ἀπλῶς μέ μελέτη βιβλίων ἀλλά καί μέ ζωντανό διάλογο, παραθέτω στό
τέλος κάθε ἐνότητας μιὰ σειρά ἐρωτήσεων σάν πρῶτο ἔναυσμα γιά συ-
ζήτηση.

Ἰουλιὸς 1973

Θεόφιλος Βέικος

Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	5
Γενική Βιβλιογραφία	9
Είσαγωγικά	11
Συζήτηση	28
I. Ludwig Wittgenstein	29
1. Είσαγωγή	29
2. Γλώσσα καί Σκέψη : 'Η εικόνοθεωρία	31
2.1 Φιλοσοφία καί γλώσσα	31
2.2 Κόσμος καί γλώσσα	35
2.3 'Η εικόνοθεωρία	38
2.4 Βασικές σχέσεις του "Tractatus" (σχεδιάγραμμα)	48
3. Γλώσσα καί Σκέψη : Νέα θέση	49
3.1 Αυτόκριτική. Μέθοδος. Βασικές απόψεις	49
3.2 "Γλωσσοπαίγνια". Αίσθήματα	54
4. Συμπέρασμα	59
Συζήτηση	62
Βιβλιογραφία	64
II. Bertrand Russell	67
1. Είσαγωγή	67
2. 'Η θεωρία των περιγραφών (The Theory of Descriptions)	70
3. Γνωριμία καί περιγραφή	81
4. Συμπέρασμα	85
Συζήτηση	87
Βιβλιογραφία	89
III. Karl R. Popper	91
1. Είσαγωγή	91
2. 'Επιστημονική μεθοδολογία	92

8 Περιεχόμενα

3.	'Ο "τρίτος κόσμος" : Μιά νέα πλατωνική θεωρία ιδεῶν	93
4.	'Απροσδιοριστία (indeterminismus)	96
5.	Τό μέλλον τῆς ἐπιστήμης	99
6.	Θεωρία τοῦ ὀργανισμοῦ	101
7.	Συμπέρασμα	105
	Συζήτηση	106
	Βιβλιογραφία	107
IV.	Alfred N. Whitehead	109
1.	Εἰσαγωγή	109
2.	Συμβάντα καί ἀντικείμενα	111
3.	'Εμπειρία καί φύση	116
4.	"Φιλοσοφία τοῦ ὀργανισμοῦ"	118
5.	Συμπέρασμα	121
	Συζήτηση	122
	Βιβλιογραφία	123
	Τελική συζήτηση	125

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ayer A.J.* (έκδ.), *Logical Positivism*, Glencoe, Ill. 1959
- Ayer A.J.* κ.ά., *The Revolution in Philosophy*, London- New York 1967 (μελέτες)
- Black M.*, *Language and Philosophy. Studies in Method*, New York 1963 (1949)
(έκδ.), *Philosophical Analysis*, New York 1950
- Bochenski I.M.*, *Europäische Philosophie der Gegenwart*, 2η έκδ. ,
Bern- München 1951
- Bubner R.* (έκδ.), *Sprache und Analysis*, Göttingen 1968 (κείμενα
για τη σύγχρονη αγγλική φιλοσοφία)
- Butler R.J.* (έκδ.), *Analytical Philosophy*, 1η σειρά, Oxford 1963
2η σειρά 1965
- Cowley F.*, *A Critique of British Empiricism*, London - New York
1968
- Hartnack J.*, *Wittgenstein und die moderne Philosophie*, Stuttgart
1962
- Hospers J.*, *An Introduction to Philosophical Analysis*, 2η έκδ.
Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1967 (1953)
- Joergensen J.*, *The Development of Logical Empiricism*, II, 9, Chi-
cago-London 1970
- Katz J.J.*, *The Philosophy of Language*, New York-London 1966
- Lewis H.D.* (έκδ.), *Contemporary British Philosophy*, 3η σειρά, Lon-
don 1956
- Mace C.A.* (έκδ.), *British Philosophy in the Mid, Century. A Cam-
bridge Symposium*, 2η έκδ., London 1966
- O' Connor D.J.*, *A Critical History of Western Philosophy*, New
York 1964
- Pap A.*, *Analytische Erkenntnistheorie*, Wien 1955

- Pap A.*, Elements of Analytic Philosophy, New York 1972 (1949)
- Π α π α ν ο ύ τ σ ο υ Ε. Π., 'Η "Linguistic Analysis". Κριτικό
Σχεδίασμα: 'Ο Λόγος καί ὁ Ἄνθρωπος, Ἴκαρος, Ἀθήνα
1971, 226-43
- Savigny E. von*, Analytische Philosophie, Freiburg - München 1970
- Schmidt S.J.*, Sprache und Denken als sprachphilosophisches Pro-
blem von Locke bis Wittgenstein, Den Haag 1968
- Speck J.* (ἐκδ.), Grundprobleme der grossen Philosophen. Philoso-
phie der Gegenwart I, Göttingen 1972
- Stegmüller W.*, Metaphysik, Wissenschaft, Skepsis, Frankfurt 1954
— Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie, 4η ἐκδ. Stutt-
gart 1969
- Urmson J.O.*, Philosophical Analysis. Its Development between the
two World Wars, London-Oxford - New York 1969 (1956)
- Waismann F.*, The Principles of Linguistic Philosophy, ἐκδ. R. Har-
re, London-N.York 1968 (1965)
- Warnock G.J.*, English Philosophy Since 1900, 2η ἐκδ., London-Ox-
ford, New York 1969
- Weitz M.*, Analysis, Philosophical : Encyclopedia of Philosophy,
ἐκδ. P. Edwards, New York - London 1967 (μέ ἐκτενῆ βι-
βλιογραφία)
- White M.*, Toward Reunion in Philosophy, Cambridge 1956
- Wisdom J.*, Logical Constructions I - V, Mind 1931-33
— Philosophical Perplexity, Proc. Ar. Soc. 37 (1937)
— Metaphysics and Verification, Mind 47 (1938)

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Οἱ φιλόσοφοι δέν διαφωνοῦν μόνον ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης θεωρίας, ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῶν ποικύλων ἀπαντήσεων πάνω σέ ἰδιαίτερα προβλήματα ἢ ὡς πρὸς τὴ μορφή τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ἀλλὰ διαφωνοῦν ἐπίσης γιὰ τὸν τρόπο, τὸν χαρακτήρα καὶ τὸν σκοπὸ τοῦ φιλοσοφεῖν. Ὁ ὅρος "φιλοσοφία" δέν σημαίνει τὸ ἔδωο γιὰ κάθε φιλόσοφο καὶ ἔτσι τὸ ἔργο τῆς φιλοσοφίας παρουσιάζεται ἀόριστο καὶ συγκεχυμένο. Ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ φιλόσοφοι πραγματεύονται ἢ συζητοῦν τὸ ἔδωο πρόβλημα, τὸ καταλαβαίνουν μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Αὐτοὶ προβάλλουν πάντοτε διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὰ προβλήματα. Οἱ φιλόσοφοι εἶναι ἄνθρωποι πού εἶναι μιᾶς ἄλλης, διαφορετικῆς ἢ ἀντίθετης, γνώμης ἀπὸ τὴν γνώμη ἄλλων συναδέλφων τους. Καὶ προβάλλουν πάντοτε διαφορετικὲς ἀπόψεις ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν χαρακτήρα τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Ἄλλοι προϋποθέτουν ὅτι τὰ φιλοσοφικά προβλήματα τίθενται ἀκριβῶς γιὰ νὰ λυθοῦν καὶ προτείνουν "τελικές" κατὰ τὴ γνώμη τους λύσεις, ἄλλοι μᾶς καθησυχάζουν μὲ τὴν ἀποψη ὅτι τὰ φιλοσοφικά προβλήματα δέν ἐπιδέχονται λύσεις ἀλλ' ἀπαίτοῦν ἀπλῶς διερεύνηση τῆς σημασίας τους καὶ περαιτέρω ἀνάπτυξη τῆς μορφῆς τους, ἄλλοι τὰ ἀπορρίπτουν ὡς ψευδο-προβλήματα, προβλήματα δηλαδή πού δέν ἔχουν κανένα νόημα ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἀποψη.

Διαφορετικοὶ ἄνθρωποι πού εἶναι γνωστοὶ σήμερα ὡς φιλόσοφοι προβάλλουν ἐντελῶς διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς φιλοσοφίας. Αὐτοὶ μποροῦν νὰ κατατάσσωνται στὴν ἐποχὴ μας σέ δύο κύριες ομάδες:

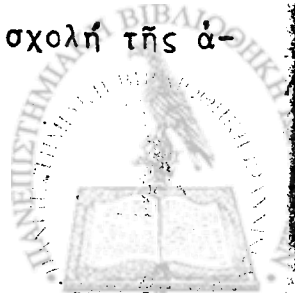
Ἡ μία ομάδα περιλαμβάνει τοὺς ὀνομαζομένους ἀ ν α λ υ τ ι κ ο ὗ ς φ ι λ ο σ ο φ ο ὗ ς (G.E. Moore, L. Wittgenstein, B. Russell, G. Ryle, J. Wisdom, R. Carnap, A.J. Ayer κ.ἄ.). Αὐτοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἔργο τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ λογικὴ ἀνάλυση. Γιὰ ὁποιοδήποτε δέν ἀνήκει σ' αὐτὴ τὴν ομάδα οἱ ἀναλυτικοὶ φιλόσοφοι λένε: "Αὐτὸς δέν κάνει φιλοσοφία". Ἐτσι δύνουν στὴ δική τους ομάδα ἀποκλειστικὴ κατοχὴ τοῦ πεδίου τῆς φιλοσοφίας.

Στήν άλλη ομάδα ανήκουν εκείνοι (π.χ. φαινομενολόγοι μετά τον Husserl, υπαρξιστάι, F.H. Bradley, N. Hartmann κ.ά.) που επικρίνονται σέ πτήσεις του στοχασμού. "Ένας φιλόσοφος του τύπου αυτού (π.χ. ο Bradley ή ο Heidegger) μπορεί νά μάς πη ότι "ή φιλοσοφία είναι ή συστηματική έρμηνεία της πραγματικότητας". Αύτός όμως θά μπορούσε νά έλεγχε από έναν φιλόσοφο της πρώτης ομάδας, που δέν αφήνει περιθώρια για στοχασμό, ότι λέγει γενικότητες χωρίς σημασία, και ο ίδιος θά αποτύγχανε ίσως νά εκθέση μέ σαφήνεια τί έννοει μέ τους όρους "έρμηνεία" και "πραγματικότητα". Οί δύο αυτού όροι δέν είναι βέβαια αυτόνομοι και έπιπλέον επικρίνονται ποικίλες σημασίες, ανάλογες μέ τίς μεταφυσικές ή κοσμοθεωριακές προϋποθέσεις κάθε φιλοσόφου που θεωρεί τή φιλοσοφία ως έρμηνεία της πραγματικότητας. Γνωρίζουμε τί σημαίνει νά έρμηνεύη κανείς ένα απόκρυφο απόφθεγμα, και βιβλική περικοπή ή ένα δύσκολο ποιητικό κείμενο: Προσπαθει δηλαδή νά εκθέση τή σημασία μέ απλούστερα λόγια. 'Αλλά τί σημαίνει "έρμηνεία τήν πραγματικότητα"; 'Επιχειρώντας οί φιλόσοφοι νά διασαφηνίσουν τέτοιους όρους, φέρονται σέ σύγχυση και σέ έριδες που δέν οδηγούν πουθενά. Τέτοιες έριδες έχουν οδηγήσει στους εϋτράπελους λ.χ. όρισμούς της "φιλοσοφίας" του B. Russell: "φιλοσοφία είναι αυτό που μελετάται στα φιλοσοφικά τμήματα των Πανεπιστημίων" και "φιλοσοφία είναι ή συστηματική κατάχρηση όρων που σκόπιμα έπιννοούνται για αυτόν τον λόγο".

Είναι αδύνατο νά δώση κανείς ένα γενικώς αποδεκτόν όρισμό της φιλοσοφίας. 'Εκείνο που είναι δυνατό είναι νά διακρίνη κανείς μερικά από τά κύρια χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας σαν τά ακόλουθα:

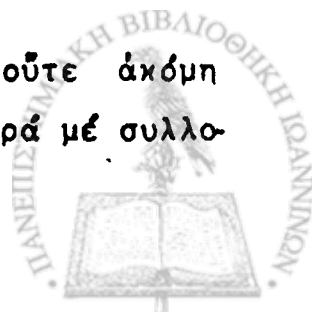
(1) "Έργο της φιλοσοφίας είναι ή διασαφήση των έννοιων ή των ιδεών μας. Καί επειδή οί ιδέες μέ τίς όποιες αυτή ασχολείται είναι σέ ύψηλό βαθμό άφηρημένες, έρωτήματα του τύπου "τί έννοεις" ή "τί σημαίνει αυτό" τίθενται σταθερά και χαρακτηριστικά από τους φιλοσόφους. Αύτή ή άποψη της φιλοσοφίας τονίζεται από τή σχολή της αναλυτικής φιλοσοφίας που αναπτύχθηκε στην εποχή μας.

(2) Ἡ φιλοσοφία ἀσχολεῖται μέ θέματα καί προβλήματα ὑψίστου βαθμοῦ γενικότητος: "Ὁχι μέ τό "τί εἶναι μήλο" ἀλλά μέ τό "τί εἶναι αὐτό ὥστε νά ἀποτελῆ ἓνα φυσικό ἀντικείμενο;" ὁχι μέ τό "τί εἶναι ἄτομο καί τί εἶναι ἠλεκτρόνιο" ἀλλά μέ τό "ποιά εἶναι ἡ φύσις τῆς ὕλης; ἡ ὕλη ἔχει ἀτομική ἢ συνεχῆ δομή;" "εἶναι ἡ ὕλη καί ἡ ἐνέργεια ὅλα ὅσα ὑπάρχουν;" "πῶς γνωρίζουμε ὅτι ὑπάρχει ἓνας φυσικός κόσμος;" "τά ἠλεκτρόνια, τά μαγνητικά πεδία, τά φωτόνια κλπ., πού δέν τά συλλαμβάνουμε μέ τίς αἰσθήσεις, ὑπάρχουν ἀντικειμενικά;"

(3) Ἐτσι ἡ φιλοσοφία θέτει ἔσχατα ἐρωτήματα: Ἐρωτᾶ γιά τά θεμέλια καί τίς προϋποθέσεις κάθε βασικοῦ ζητήματος, θέτοντας ἐρωτήσεις τοῦ τύπου "πῶς τό γνωρίζετε;". Δέν ἐρευνᾶ ποιές εἶναι οἱ βασικές ἀρχές τῆς φυσικῆς ἢ τῆς βιολογίας, παρά ἐρωτᾶ "πῶς ξέρετε ὅτι εἶναι ἀληθινές; βασίζονται αὐτές σ' ἓνα στερεό θεμέλιο ἢ εἶναι ὑποκειμενικές, συμβατικές, ἀπλᾶ πλάσματα;". Ἡ φιλοσοφία δέν ρωτᾶει γιά τίς δικές σου ἢ τίς δικές μου ἐλεύθερες ἐνέργειες, ὅπως τίς μελετοῦν οἱ ψυχολόγοι, ἀλλά "τί εἶναι ἐλευθερία;" ὁχι γιά τίς δικές σου ἢ τίς δικές μου σωστές ἢ λανθασμένες ἐνέργειες, ἀλλά "τί σημαίνει γιά μιά ἐνέργεια νά εἶναι σωστή;". Τέτοια ἐρωτήματα ὑπερβαίνουν τά ὅρια ὁποιασδήποτε ἀπό τίς ἐπιμέρους ἐπιστήμες, καί πραγματικά ἔχει λεχθῆ πολλές φορές-ἂν καί αὐτό εἶναι ἀμφισβητήσιμο-ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι "μιά σύνθεσις ὅλων τῶν ἐπιστημῶν", "ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν" κ.τ.π. Ἄν ὁμως ἡ φιλοσοφία εἶναι μιά ἐπιστήμη, αὐτή θά πρέπει νά εἶναι ἐπιστήμη πού ἐρευνᾶ ἔννοιες καί ὁχι πράγματα ἢ γεγονότα, ὅπως κάνουν οἱ εἰδικές ἐπιστήμες. Ἐτσι, ὅταν ἡ φιλοσοφία ἔχη τήν ἀξίωση νά προβάλλεται ὡς ἔρευνα πού ἀποσκοπεῖ νά δώσῃ μιά ἐρμηνεία τῆς πραγματικότητος, προϋποτίθεται ἡ ἕδρα ὡς δραστηριότητα μέ τήν ὁποία εἶναι δυνατόν νά ὑπερπηδῶνται δοκιμαστικά ὅλες οἱ ἐπιστήμες, ὡς ἐπιμέρους δραστηριότητες πού μᾶς παρέχουν γνώσεις γιά κάθε εἶδους πράγματα.

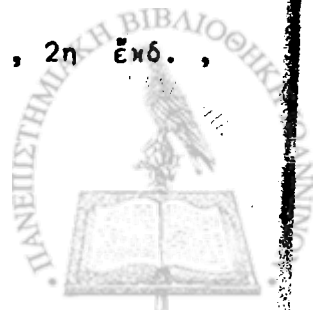
(4) Ἡ φιλοσοφία δέν προχωρεῖ μέ ἀνυποστήρικτα λόγια οὔτε ἀκόμη μέ πειραματισμό (δέν ὑπάρχουν φιλοσοφικά ἐργαστήρια) παρά μέ συλλο-

γισμό και έπιχειρηματολογία. 'Αδιάφορο πόσο σπουδαίο είναι τό θέμα της ή πόσο εύρετα ή σκοπιά της, μιά πρόταση όπως "ή πραγματικότητα είναι ούσιαστικά πνευματική" μόλις και μετά βίας αξίζει να λέγεται φιλοσοφική. Αυτό θά συνέβαινε αν προβαλλόταν μέ σωστή λογική και όχι έμπνευσμένα από τήν ένόραση ή τό βίωμα, τήν πίστη ή τήν αύθεντία. "Αν ο φιλόσοφος καταφεύγει σ' αυτά τά μέσα, δέν χρησιμοποιεί πιά φιλοσοφική μέθοδο, όσοδήποτε γενικές ή σπουδαίες είναι οί προτάσεις του.¹

Είναι γεγονός ότι ή έπιστημονική αύστηρότητα, πού διακρίνει τίς μαθηματικές και έμπειρικές έπιστήμες, καθώς και ή συνείδηση της ιστορικής σχετικότητας τών φιλοσοφικών θέσεων, πού προέρχεται από τήν παρατηρημένη συνεχή μεταβολή και έναλλαγή τών φιλοσοφιών μέσα στό χρόνο, έχουν αλλάξει πολύ τό σημερινό φιλοσοφικό πνεύμα. Χαρακτηριστικά παρουσιάστηκαν στήν έποχή μας πολλά αντιμεταφυσικά ρεύματα σκέψης. Και ιδιαίτερα αντιμεταφυσικά ήταν τά ρεύματα φιλοσοφική ανάλυση και λογικός θετικισμός. 'Η φιλοσοφία πού δέν αναγνωρίζει στή μεταφυσική δικαιώματα και αποβλέπει σέ μιά κάθαρση του φιλοσοφεύν συνδέεται πού πολύ μέ προσπάθειες να διαμορφωθεί μιά έπιστημονική και φιλοσοφική γλώσσα πού να ακριβολογεί απόλυτα. 'Η φιλοσοφία γίνεται έρευνα της γλώσσας, λόγος περί λόγου. Ένας φιλόσοφος πού δέ γνωρίζει σωστά τή γλώσσα είναι σαν ένα παίκτη σκακιού πού δέν γνωρίζει τήν σωστή χρήση και τήν σημασία πού έχουν στό παιγνίδι τά πιόνια και δέν κατέχει τόν κανονισμό του παιγνιδιού. 'Η φιλοσοφική δραστηριότητα παρουσιάζεται έτσι μέ τή μορφή έρεύνης τών γλωσσικών εικόνων (φράσεων) μέ τίς όποτες έμετς μιλούμε για τόν κόσμο και για τά γεγονότα πού τόν συνιστούν. Σημασία έχει τό δεδομένο και προτάσεις πού δέν ανάγονται στό δεδομένο δέν έχουν νόημα. "Αν λοιπόν απορρίπτεται ή μεταφυσική, δέν είναι γιατί αυτή κρίνεται αδύναμη να λύση τά προβλήματά της ή γιατί αντιπροσωπεύει

1. Πβ. J. Hospers, An Introduction to Philosophical Analysis, 2η έκδ., London 1967 (1953), 54 κ.έ.

Ένα ανώριμο στάδιο στην ανάπτυξη της ανθρώπινης γνώσης, ἀλλ' ἀπό λογικούς λόγους, ὅτι τὰ προβλήματα καί οἱ προτάσεις της, ἂν ἐετασθοῦν αὐστηρά, δέν ἔχουν κανένα νόημα μιά καί δέν ἀνάγονται στό δεδομένο. Αὐτό δέν σημαίνει βέβαια ὅτι περιλοχή τῆς φιλοσοφικῆς δραστηριότητος εἶναι τό δεδομένο. Ἡ φιλοσοφία δέν ἔχει σκοπό νά ἐρευνήσῃ μιά περιλοχή γεγονότων, ὅπως μιά ἐμπειρική ἐπιστήμη, παρά νά ἐξηγήσῃ τίς φράσεις μέ τίς ὁποῦτες ἐκφράζουμε τά γεγονότα καί τή συνάφεια τῶν φράσεων σέ μιά γλώσσα. Τά ἀντικείμενα λοιπόν τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας δέν εἶναι πιά πράγματα ἢ συμβάντα ἐνός πραγματικοῦ ἢ ἰδεατοῦ κόσμου παρά ἐπιστημονικές ἐκφράσεις καί ἔννοιες. Τό ἔργο τῆς φιλοσοφίας συνίσταται σέ ἔρευνα τῶν γνωστικῶν δρόμων καί μεθόδων τῆς ἐπιστήμης, συγκριτική μελέτη καί συσχέτιση τῶν ποικίλων ἐπιστημονικῶν θεωριῶν καί προσπάθεια νά ὑπερπηδηθοῦν δοκιμαστικά τά ὡς τώρα ἐπιτεύγματα τους. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μέ τή λογική ἀνάλυση τῶν ἐπιστημονικῶν προτάσεων, ἡ ὁποία ἀποσκοπεῖ στόν σχηματισμό μιᾶς ἐπιστημονικῆς γλώσσας μέ ἀπόλυτη συνοχή, χωρίς ἀνακρίβειες, ἀσάφειες καί χάσματα, ὥστε αὐτή νά κυριολεκτῆ ἀπόλυτα. Ἄν στήν ἐπιστήμη καί στή φιλοσοφία ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἔννοιες, οἱ ἔννοιες εἶναι ἀνάγκη νά εἶναι σαφεῖς. Ὅπως εἶχε τονίσει ὁ Frege, μιά ἀσαφής καί ἀκαθόριστη ἔννοια δέν ἔχει κανένα νόημα νά θεωρῆται καί νά χρησιμοποιηθῆται ὡς ἔννοια, ὅπως δέν ἔχει νόημα νά θεωρῆται σάν "οἰκόπεδο" ἕνα οἰκόπεδο χωρίς ὄρια.

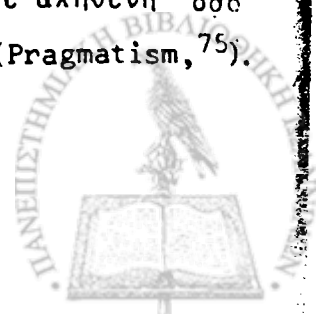
Μ' αὐτό τόν χαρακτήρα, ἡ φιλοσοφία δέν μπορεῖ, βέβαια, νά προβάλλεται μέ τήν ἀξίωση νά εἶναι ἡ "βασίλισσα τῶν ἐπιστημῶν". Ὅσο μ' ἕνα εὐρύτερο νόημα πού ἔχουν οἱ ἐπιστημονικές προτάσεις, εἶναι δυνατό ἡ φιλοσοφία νά θεωρηθῆ ὡς ἐπιστήμη πού ἀσχολεῖται μέ "γεγονότα". Διότι οἱ ἐπιστημονικές προτάσεις, ἔννοιες, ἰδέες, θεωρίες, ὑποθέσεις, νόμοι κλπ. πού ἀναλαμβάνει ἡ φιλοσοφία νά διασαφηνίξῃ καί νά ἀναλύῃ λογικά, εἶναι ἐπίσης γεγονότα πού συμβαίνουν μέσα στόν κόσμο.

Τό ἐνδιαφέρον τῆς φιλοσοφίας συγκεντρώνεται στίς "προτάσεις πού ἔχουν νόημα". Τέτοιες προτάσεις δέν διατυπώνει ἡ φιλοσοφία ἀλλά ἡ ἐπιστήμη. Καί ἡ μοναδική πηγή ἀπό τήν ὁποία οἱ προτάσεις ἀντλοῦν τό νόημά τους εἶναι τό φυσικοεπιστημονικά παρατηρήσιμο. Τό κριτήριο αὐτό τοῦ κύρους τῶν προτάσεων λέγεται ἀ ρ χ ῆ τ ῆ ς ἐ π α λ ῆ θ ε υ σ ῆ ς καί ἀποτελεῖ προσφορά τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ: "Τό νόημα μιᾶς πρότασης εἶναι ἡ μέθοδος τῆς ἐπαλήθευσής της." Μιά πρόταση πού μᾶς λέγει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀκρυβῶς ἔτσι ὅταν αὐτή εἶναι ἀληθινή ὅπως καί ὅταν εἶναι ψεύτικη δέν μᾶς λέγει τίποτα γιά τόν κόσμο, δέν μᾶς πληροφορεῖ γιά τίποτε, δέν ἔχει λοιπόν κανένα νόημα. Μόνο στό δεδομένο μπορεῖ νά ἐξετασθῆ μιᾶ διαφορά ἂν ἡ πρόταση εἶναι ἀληθινή ἢ ψεύτικη¹. Ἐκφράσεις, ὡστόσο, πού ἔχουν νόημα δέν εἶναι μόνο ἐκεῖνες πού ἀποτελοῦν προτάσεις γιά σχέσεις γεγονότων (συνθετικές προτάσεις) ἀλλά καί προτάσεις πού ἀποτελοῦν ἔκφραση ἢ συνέπεια καθαρά λογικῶν σχέσεων (ἀναλυτικές προτάσεις). Οἱ πρῶτες εἶναι ἐξαρτημένες ἀπό τήν ἐμπειρία καί ἰσχύουν a posteriori· οἱ δεύτερες εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπό τήν ἐμπειρία καί ἰσχύουν a priori.

Μέ διαφορετικούς ὅρους, ἔχουμε θεωρητικές προτάσεις καί προτάσεις παρατήρησης. Λέμε: Τραπέζια καί καρέκλες εἶναι ἄμεσα παρατηρήσιμα, ἐνῶ ἄτομα, ἠλεκτρικά πεδία, φωτόνια δέν εἶναι. Ἐκεῖνο πρὸ ἐννοῦμε μ' αὐτό εἶναι τό ἐξῆς: Ὅταν πρόκειται γιά τραπέζια καί καρέκλες, γίνεται γρήγορα καί χωρὶς περαιτέρω σκέψη τό πέρα-

1. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο πὼς παρόμοιες ἀπόψεις γιά τήν ἀλήθεια ἀναπτύχθηκαν στὸν πραγματισμό. Ὁ W. James ἔλεγε: "Ἄν δεχτοῦμε πὼς μιᾶ παράσταση ἢ πεποιθήση εἶναι ἀληθινή, ποιά συγκεκριμένη διαφορά συνεπάγεται αὐτό γιά τὴν πραγματικὴ ζωὴ ὁποιοῦδήποτε ἀνθρώπου; ... ποιές ἐμπειρίες θά εἶναι τότε διαφορετικὲς ἀπὸ ἐκεῖνες πού θά εἶχε κανείς, ἂν ἡ πεποιθήση ἦταν ἐσφαλμένη;" (Pragmatism, (1949/1907), 200). Ἡ ἰδέα τῆς ἐπαλήθευσης ἔχει, βέβαια, ἐδῶ ἓνα ἰδιαίτερο, πραγματιστικὸ νόημα: "Μιά παράσταση εἶναι ἀληθινή ὅσο αὐτὴ εἶναι χρήσιμη γιά τὴν ζωὴ μας ὥστε νά τὴν πιστεύουμε" (Pragmatism, 75).

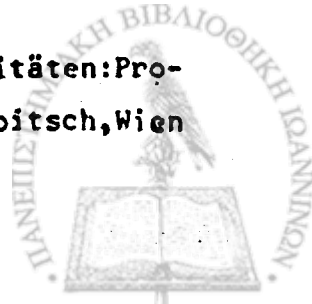

σμα από τήν αντίληψη στο πράγμα και στις ιδιότητες του. Ο άφελής ρεαλισμός είναι έδω μιá ψυχολογική πραγματικότητα. Στην περίπτωση όμως áτόμων, ήλεκτρικῶν πεδίων και τῶν παρομοίων δέν είναι δυνατή μιá άμεση μετάβαση. Ένω άρκεῖ μιá ματιά γιά νά παρατηρήσουμε πώς τό τραπέζι στο γραφεῖό μου είναι μαῦρο, χρειάζεται νά ἔχουμε περίπλοκες συσκευές μέτρησης και νά εργασθοῦμε επί τῆ βάσει ὀρισμένων φυσικῶν θεωριῶν, ἄν θέλουμε νά ὀρίσουμε εάν ἐκεῖ υπάρχουν επίσης ήλεκτρικά πεδία, πόσο ισχυρά είναι αὐτά και τί ιδιότητες ἔχουν.

Διακρίνουμε λοιπόν (1) ἔννοιες παρατήρησης και προτάσεις παρατήρησης, πού περιέχουν τέτοιες ἔννοιες, και (2) θεωρητικές ἔννοιες και θεωρητικές προτάσεις. Μιá πρόταση παρατήρησης γίνεται δεκτή ἢ ἀπορρίπτεται μέ ἀπλή θέα ἢ ἀκοή κλπ., ἔνω μιá θεωρητική πρόταση γίνεται δεκτή ἢ ἀπορρίπτεται, ἀφοῦ χρησιμοποιήσουμε ὄχι μόνο παρατηρήσεις ἀλλά και θεωρίες.

Τό πρόβλημα τῆς ὕπαρξης θεωρητικῶν ὄντοτήτων, πού θά τό ἐξετάσουμε στή φιλοσοφία τοῦ Popper, μπορεῖ ἐδῶ νά διατυπωθῆ ὡς ἐξῆς: Ὑπάρχουν πράγματα πού ἀντιστοιχοῦν στις θεωρητικές ἔννοιες (π.χ. ὑπάρχουν, ἐκτός ἀπό τραπέζια και καρέκλες, και ήλεκτρομαγνητικά πεδία;). Τό αἶσθημα τοῦ βάρους πού ἔχουμε ὅταν κρατοῦμε μιá βαλίτσα μπορεῖ νά θεωρηθῆ σάν παρατήρηση τοῦ πεδίου βαρύτητας στόν τόπο αὐτοῦ τοῦ ἀπλοῦ "πειράματος". Μιá ἀπλή ἀντίρρηση κατά τῆς ἀποφῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία ὅμως προβάλλεται ἀπό ὀρισμένους φιλοσόφους, είναι ἡ ἐξῆς: Τό νά κρατῶ μιá βαλίτσα δέν είναι καθόλου μιá παρατήρηση τοῦ πεδίου βαρύτητας· είναι μιá παρατήρηση τοῦ βάρους τῆς βαλίτσας. Θά ἔπρεπε τότε νά ποῦμε ὅτι τό νά σηκώνουμε μιá βαλίτσα δέν ἐξυπηρετεῖ μόνο νά ἐλέγξουμε τό βάρος τῆς. Θά μπορούσαμε π.χ. μετά ἀπό μιá μακρά ἀρρώστια νά σηκῶσουμε μιá βαλίτσα γιά νά σταθμίσουμε τή δική μας δύναμη και ὄχι τό βάρος τῆς βαλίτσας (ἄν και τό βάρος αὐτό προϋποτίθεται σ' αὐτή τήν περίπτωση)¹

1. P.K. Feyerabend, Das Problem der Existenz theoretischen Entitäten: Probleme der Wissenschaftstheorie, Festschr. f. V.Kraft, έκδ. E.Topitsch, Wien 1960, 35 κ.έ.

Γενικά τὸ πρόβλημα εἶναι ἂν εἶναι δυνατό θεωρητικὲς προτάσεις νὰ ἀνάγνωνται σὲ προτάσεις παρατήρησης. Ἐάν ἰσχυρισθοῦμε ὅτι τὰ σώματα, τὰ πρόσωπα, οἱ ποιότητες, τὰ ἀντικείμενα, οἱ δομές, οἱ νόμοι κλπ., πού ἀποτελοῦν τὸν κόσμον τὸν ὁποῖο γνωρίζουμε καὶ τὸν ὁποῖο ἐρευνᾷ ἡ ἐπιστήμη, δέν εἶναι νοητὰ παρὸς ὡς λογικὲς κατασκευές, οἱ κατασκευές αὐτές πρέπει νὰ συντίθενται ἀπὸ στοιχειακὰ δεδομένα. Καί, ἀντίστοιχα, οἱ προτάσεις μέ τις ὁποῖες ἐκφοᾶζουμε τὰ γεγονότα πρέπει νὰ συντίθενται ἀνάλογα ἀπὸ στοιχειακὰ φράσεις. Πρέπει λοιπόν οἱ προτάσεις αὐτές νὰ θεωροῦνται ἐπιδοκτικὲς ἀνάλυσης σὲ στοιχειακὰ μονάδες, πού μποροῦν νὰ ἐπαληθεύωνται μέσα ἀπὸ τὴν παρατήρηση. Ἔτσι ἔργο τῆς φιλοσοφίας γίνεται ἡ ἀνάλυση τῶν γλωσσικῶν εἰκόνων, ἡ διερεύνηση τῆς λογικῆς δομῆς τῆς γλώσσας καὶ ἀντίστοιχα ἡ λογικὴ τῶν πραγμάτων, τῶν γεγονότων, τῶν συμβάντων τοῦ κόσμου. Ἰδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στό πρῶτο σκέλος τοῦ ἔργου, δηλαδή στήν ἐρευνα τῆς γλώσσας. Γιατί, εἶναι παράτολμο νὰ ἀποβλέπη κανεὶς νὰ δώσῃ περιγραφή ἢ καὶ ἐξήγηση τοῦ κόσμου, τῆ στιγμῆ πού δέν ἔχουμε ἐξετάσει ἱκανοποιητικὰ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο μιλοῦμε γιὰ τὸν κόσμον. Ἡ μέθοδος δηλαδή τῆς ἀνάλυσης ἀποβλέπει στή διασάφηση ἐννοιῶν καὶ ὄχι στή ἀνακάλυψη νέων γεγονότων ἢ νέων νομοτελειῶν τοῦ κόσμου· αὐτὴ δέν ἔχει σκοπὸ νὰ μᾶς δείχνῃ πῶς εἶναι ὁ κόσμος καὶ νὰ συναγωνίζεται ἔτσι τις ἐπιστῆμες στή συσσώρευση προτάσεων γιὰ τὰ γεγονότα, παρὰ νὰ μᾶς δείχνῃ πῶς μιλοῦμε γιὰ τὸν κόσμον καὶ πῶς πρέπει νὰ μιλοῦμε γιὰ νὰ ἔχουν οἱ ἐκφράσεις μας ἓνα νόημα.

Ἡ κίνησις αὐτὴ ὀνομάστηκε "ἐπανάστασις στή φιλοσοφίαν", ἀλλὰ ὁ ὅρος αὐτός εἶναι ὑπερβολικός. Συνήθως οἱ φιλόσοφοι δέν ἀναγνωρίζουν τὴ φιλοσοφικὴ παράδοσι καὶ συνδέουν τὸ νεωτερικὸν μέ τὴ ρῆξι πρὸς τὸ παρελθόν, ἄσχετα ἐάν ἡ ρῆξι αὐτὴ δέν εἶναι ποτέ ριζική. Ὅπως δὲποτε πρόκειται γιὰ μιὰ σαφὴ στροφὴ στὰ ἐνδιαφέροντα καὶ στὸν χαρακτήρα τοῦ φιλοσοφεῖν, χωρὶς ὡστόσο τὰ ἀποτελέσματά του νὰ εἶναι τόσο συνταρακτικά, ὥστε νὰ γίνεται λόγος γιὰ "ἐπανάστασις στή φιλοσοφίαν".

Οἱ πρῶτες καταβολές τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ ρεύματος, πού ἔχουν ἀποφασιστική σημασία, βρίσκονται στήν κίνηση πού πῆρε τό ὄνομα **Κύκλος τῆς Βιέννης**. Πρόκειται γιά μιὰ ομάδα ἀπό ἐπιστήμονες, μαθηματικούς καί φυσικούς κυρίως, μέ κεντρική φυσιογνωμία τόν Moritz Schlick, ἕναν ἰδιαίτερα σημαντικό ἄνθρωπο καί ἔξοχο πανεπιστημιακό δάσκαλο, πού τό 1936 δολοφονήθηκε ἀπαίσιμα στά σκαλοπάτια τοῦ πανεπιστημίου ἀπό ἕνα φοιτητή. Ὁ Κύκλος ξεπήδησε ἀπό ἕνα φροντιστήριο τοῦ καθηγητοῦ Schlick καί περιέλαβε σημαντικούς φιλοσόφους, μαθηματικούς καί φυσικούς, ὅπως οἱ R. Carnap, H. Reichenbach, H. Feigl, F. Waismann, οἱ μαθηματικοί H. Hahn, K. Menger, K. Gödel, ὁ κοινωνιολόγος O. Neurath κ.ἄ. Τό ἐπιστημονικό ὄργανο τοῦ Κύκλου ἦταν ἀρχικά τό περιοδικό Erkenntnis, τό ὁποῖο μέ τή διασπορά τῶν μελῶν στίς Ἕνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς καί στήν Ἀγγλία πῆρε τόν τίτλο Journal of Unified Science. Τό 1936, τό ἔτος τῆς δολοφονίας τοῦ Schlick, σημειώνει συμβολικά τό τέλος τοῦ Κύκλου καί μετά τό 1938, ὅποτε ἡ Αὐστρία προσεχώρησε στό ἔθνικοσοσιαλιστικό κράτος, ὁ Κύκλος δέν μποροῦσε πιά νά λειτουργήσῃ ὑπό τήν γερμανική πίεση καί τά πλεῖστα μέλη του ἀναγκάσθηκαν νά ξεριζωτοῦν. Ἔτσι ἡ φιλοσοφική δραστηριότητα τοῦ Κύκλου τῆς Βιέννης ἀπλώθηκε γεωγραφικά καί ἡ νέα φιλοσοφία ἀνοίχθηκε σέ χώρες πρόσφορες στό νέο φιλοσοφικό πνεῦμα ὅπως ἦταν ἡ Ἀμερική καί ἡ Ἀγγλία. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά παρατηρηθῇ μιὰ πλατειά κίνηση γιά περαιτέρω ἀνάπτυξη καί ἐφαρμογή τοῦ προγράμματος τῆς νέας φιλοσοφίας.

Τό πρόγραμμα αὐτό περιελάμβανε τήν ἐξέταση τῆς ἐπιστήμης, τήν ἀνάλυση τῶν ὄρων, τῶν προτάσεων, τῶν ὑποθέσεων, τῶν θεωριῶν καί ὁποιοδήποτε στοιχείου τό ὁποῖο παίζει ρόλο στήν ἐπιστήμη. Ἡ κίνηση αὐτή ὀνομάστηκε λογικός θετικισμός. Ἡ σημασία του δέν ἔγκειται τόσο στίς ριζοσπαστικές θέσεις, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ πλεῖστοι ἔχουν παραμερισθῇ ἢ τροποποιηθῇ ἀκόμα κι ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς ἐισηγητές τους, ὅσο στή διασάφηση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στή φιλοσοφία, στή λογική, στή γλώσσα, στήν ἐπιστήμη καί στόν κόσμο. Ἡ ἐπιτυχία τῆς προσπάθειας νά διασαφηνισθοῦν αὐτές οἱ σχέσεις ἔγκειται **βασικά**

στή μέθοδο μέ τήν όποία αúτες οί έξηγήσεις μποροúν νά είναι σκουδαúες. 'Ο B. Russell, πού δέν ανήκει στό λογικό θετικισμό αλλά πού ή φιλοσοφία του παρουσιάζει συγγένειες μ'αúτόν, λέγει σέ μιά κριτική μελέτη του γιά τόν λογικό θετικισμό: "Γιά νά μιλήσουμε γενικά, περιμένω από τή μέθοδό του πλό κολλά άποτελέσματα από κάθε άλλη μέθοδο πού χρησιμοποίησαν οί φιλόσοφοι στό παρελθόν"¹.

Ένα παράδειγμα του τρόπου μέ τόν όποιο αντιμετωπίζεται ένα βασικό πρόβλημα σ'αúτή τή φιλοσοφία είναι λ.χ. ή έρευνηση του νοήματος τής άρχής τής έκαλήθευσης από τόν Waismann²: "Τό νόημα μιάς πρότασης είναι ή μέθοδος τής έκαλήθευσής της".

Έάν έξετάσουμε τήν πρόταση αúτή, πρέκει νά κερδύσουμε μιά πλήρη σαφήνεια γιά τό τί έννοεúται μέ τήν έκφραση "μέθοδος τής έκαλήθευσης". Τί σκετόμαστε όταν μιλοúμε γιά μέθοδο τής έκαλήθευσης; Παίρνουμε ένα παράδειγμα. Έστω ότι έχω μπροστά μου μιά μεταλλική σφαίρα καί ότι τό έργο μου είναι νά βρω αν ή σφαίρα αúτή είναι ήλεκτρικά φορτισμένη. Πρός τουτο συνδέω τή σφαίρα μέ ένα ήλεκτροσκόπιο καί παρατηρω αν τά πέταλα χρυσού (του όργάνου) ανοίγουν. 'Η έκφραση "τά πέταλα χρυσού του όργάνου ανοίγουν" (s) περιγράφει τήν έκαλήθευση τής έκφρασης "ή σφαίρα είναι φορτισμένη" (p). Τί κάνω τώρα στ'άλήθεια όταν περιγράψω τήν έκαλήθευση τής έκφρασης; Έγκαιστω μιά σύνδεση μεταξύ δύο έκφράσεων μέ τήν άποψη ότι ή μιά έκφραση (s) έκειται από τήν άλλη (p). Μ'άλλα λόγια, άνορθώνω ένα κανόνα συμπερασμού πού μου έπιτρέκει νά κερνω από τήν έκφραση " ή σφαίρα είναι ήλεκτρικά φορτισμένη" σέ μιά άλλη έκφραση πού περιγράφει μιά παρατηρήσιμη κατάσταση. Έτσι ό ρ ί ζ ω τ ό ν τ ρ ό - κ ο , π ω ς α ú τ ή ή έκ φ ρ α σ η π ρ έ κ ε ι ν ά χ ρ η - σ ι μ ο κ ο ι τ α ι. 'Η έξήγηση λοιπόν τής έκαλήθευσής της είναι μιά συμβολή στή γραμματική της.

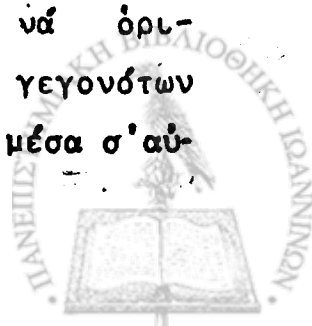
1. Logic and Knowledge, London 1964, 138

2. Verifierbarkeit: Sprache und Analysis, έκδ. R. Bubner, Göttingen 1968, 154-169

Στήν καθημερινή ζωή καταλαβαίνουμε προτάσεις χωρίς νά νια-ζώμαστε πολύ γιά τόν τρόπο τῆς ἐπαλήθευσῆς τους. Τίς καταλαβαίνουμε γιάτί καταλαβαίνουμε τίς ἐπιμέρους λέξεις πού παρουσιάζονται σ'αυτές καί συλλαμβάνουμε τή γραμματική δομή τῆς πρότασης στό σύνολό της. Τό πρόβλημα τῆς ἐπαλήθευσης ἀνακύπτει ὅταν συναντοῦμε μιά νέα σύνδεση λέξεων. Ἐάν κάποιος π.χ. μᾶς διηγεῖτο πώς ἔχει ἕνα σκύλο πού εἶναι σέ θέση νά σκέπτεται, δέν θά καταλαβαίναμε ἀρχικά τί ἐννοεῖ αὐτός καί θά τοῦ θέταμε ἐρωτήσεις. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι αὐτός μᾶς περιγράφει τή συγκεκριμένη συμπεριφορά τοῦ σκύλου ὑπό ὀρισμένες συνθήκες, τότε θά τοῦ λέγαμε: "Ναί, τώρα σέ καταλαβαίνουμε, αὐτό λοιπόν ὀνομάζεις ἐσύ σκέπτεσθαι". Ἀντίθετα δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἀναζητήσουμε ἐπαλήθευση σέ προτάσεις ὅπως "ὁ σκύλος τρέχει", "ὁ σκύλος θέλει νά παύξη" κλπ., γιάτί οἱ λέξεις ἐδῶ χρησιμοποιοῦνται κανονικά. Ἐάν ὅμως ποῦμε "ὁ σκύλος σκέπτεται", τότε δημιουργοῦμε μιά νέα συνάφεια λόγου, ξεπερνοῦμε τά ὄρια τοῦ συνηθισμένου λόγου καί ρωτοῦμε τί ἐννοεῖται μέ τέτοια συνάφεια λέξεων. Ἐπαλήθευση καί νόημα εἶναι ἐνωμένα μεταξύ τους, καί τό νόημα πρέπει νά διασαφηνίζεται ὅταν περνοῦμε σέ μιά πρόταση πού περιγράφει μιά παρατηρήσιμη κατάσταση. Παρουσιάζονται ὅμως δυσκολίες μ'αὐτό πού λέμε περιγραφή. Εἶναι δυνατό νά περιγράψουμε πλήρως ἕνα φυσικό ἀντικείμενο; Ὅταν ἐκτείνω τό χέρι μου ψηλά καί θέλω νά τό περιγράψω, θά μπορούσα νά πῶ ποικίλα γι' αὐτό: γιά τή μορφή, τό χρῶμα, τή χημική σύνθεση τῶν ὀστών κλπ. θά μπορούσα νά πῶ κι ἄλλες πολλές λεπτομέρειες, ἀλλά δέν θά μπορούσα νά πετύχω ἕνα σημεῖο πού θά ἰσχυριζόμουν ὅτι "ἔκλεισα" μιά περιγραφή. Κάθε περιγραφή ἐκτείνεται σ'ἕνα ὀρίζοντα ἀνοικτῶν δυνατοτήτων.

Μιά ἐμπειρική ἔκφραση δέν μπορεῖ ἔτσι νά θεωρηται τελειωτικά ἐπαληθεύσιμη(1) γιάτί κεῖται μπροστά μας πάντοτε ἕνας ἄπειρος ἀριθμός ἀπό τέσς καί(2) γιάτί οἱ ἐννοιες δέν μποροῦν νά ὀρισθοῦν πλήρως. Ὡς πρὸς τή δεύτερη περίπτωση ἡ γνώση τῶν γεγονότων συνδέεται μέ τή δυνατότητα ὅτι κάτι ἀπρόβλεπτο μπαίνει μέσα σ'αὐ-

τήν, πράγμα που σημαίνει (α) ότι κάνω μιὰ έντελῶς νέα έμπειρία που προς τό παρόν δέν μπορῶ νά τή φανταστῶ καί (β) ότι μιὰ νέα ανακάλυψη θά έπηρέαζε τήν ὄλη έρμηνεία μας ὀρισμένων γεγονότων . Τό (α) έξηγεῖται π.χ. στήν περίπτωση ενός έκ γενετῆς τυφλοῦ που ἀποκτᾶ τό φῶς του, τό (β) μέ τήν ἀλλαγῆ που φέρνει ἡ ανακάλυψη μιᾶς νέας δύναμης τῆς φύσης, λ.χ. τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Σ' αὐτήν τήν περίπτωση νέα στοιχεῖα ἀλλάζουν σημαντικά τό πεδίο τῆς έμπειρίας μας.

Παραδείγματα έξ ἄλλου θεμάτων τά ὀποῖα προτείνονται στό λογικό θετικισμό εἶναι σάν αὐτά λ.χ. που ὑποδεικνύει ὁ Carnap:

- (1) Ἡ ἀρχή ὅτι ἡ ταχύτητα τοῦ φωτός εἶναι σταθερή, εἶναι συμβατική ἢ ἀποτελεῖ διατύπωση ενός γεγονότος;
- (2) Πῶς εἶναι δυνατό νά προσδιορίζωνται οἱ μακροσκοπικές έννοιες τῆς φυσικῆς (θερμοκρασία, πυκνότητα, ταχύτητα τοῦ ἤχου κλπ.) μέ βάση τίς μικροσκοπικές έννοιες (ἠλεκτρομαγνητικό πεδίο, ἠλεκτρόνιο κλπ.);
- (3) Δύο έπιστημονικές θεωρίες T_1 καί T_2 συμβιβάζονται μεταξύ τους; Ἄν ναι, ἡ T_2 περιέχεται στήν T_1 ἢ εἶναι εὐρύτερή της; Σέ τί συνίσταται ἐκεῖνο που ὑπάρχει στήν T_1 χωρίς αὐτό νά ὑπάρχει στήν T_2 ;
- (4) Τί πρέπει νά έννοοῦμε μέ τόν ὀρο "φυσικός νόμος";
- (5) Ἐνας φυσικός νόμος ξεπερνᾶ τό περιεχόμενο τῶν παρατηρήσεων που ἔδωσαν λαβή στή διατύπωση του;

Τέτοια προβλήματα δέν ανάγονται σέ καμιὰ έμπειρική έπιστήμη παρά στή φιλοσοφία ὡς "λογική τῆς έπιστήμης".

Ὁ Wittgenstein δέν ἀνήκε στόν Κύκλο τῆς Βιέννης καί ποτέ δέν ἔλαβε μέρος στίς συνεδριάσεις του, ἀλλ' έπηρέασε σημαντικά τό πρόγραμμα καί τίς τάσεις του μέ τό ἔργο Tractatus (1921). Ἐπιπλέον μέ τό ἔργο του "Φιλοσοφικές ἔρευνες" ὁ Wittgenstein έπηρέασε πολύ σημαντικά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας τῆς Ὁξφόρδης. Ἐάν λοιπόν προτάσσεται ἐδῶ μιὰ ἀνάλυση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Wittgenstein, εἶναι γιατί αὐτή θεωρεῖται βασική γιά τήν κατανόηση δύο ὀμάδων ἀπό θεωρίες τοῦ αἰῶνα μας, τοῦ Κύκλου τῆς Βιέννης καί

της αναλυτικής φιλοσοφίας.

Μετά τή φιλοσοφία του Wittgenstein επιχειρείται μία ανάλυση της φιλοσοφίας του Russell και ιδιαίτερα εκείνης που ονομάζεται "θεωρία των περιγραφών". Η θεωρία αυτή ανήκει αναμφισβήτητα στα πιο βασικά και σημαντικά έργα της αναλυτικής φιλοσοφίας. Αυτή απέτελεσε την πιο σημαντική πηγή της μετέπειτα ανάλυσης και τό υπόδειγμα της αναλυτικής μεθόδου για πολλούς σύγχρονους φιλοσόφους.

Μέ την εξέταση ακριβώς της φιλοσοφίας του Wittgenstein και της φιλοσοφίας του Russell (είδικά της θεωρίας των περιγραφών) αναφερόμαστε στα πιο σημαντικά και αποφασιστικά επιτεύγματα που προσδιορίζουν την παλαιτέρω ανάπτυξη ενός μεγάλου ρεύματος της σύγχρονης φιλοσοφίας, τό όποιο λέγεται φιλοσοφική ανάλυση ή αναλυτική φιλοσοφία.

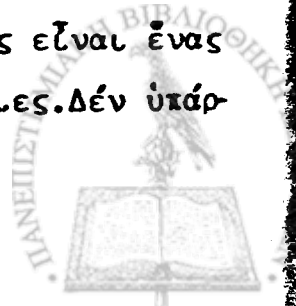
Δέν παραγνωρίζουμε, βέβαια, ότι μέ τή μορφή αναλύσεων φιλοσοφικών θεωριών και όρισμένων πεποιθήσεων του κοινού νοῦ (common sense) είχε επίσης προετοιμάσει τό δρόμο προς αυτήν τήν κατεύθυνση και ό G. E. Moore, ήδη από τήν αρχή του αιώνα. "Ετσι, και μέ τήν ισχυρή επίδραση της ὕστερης φιλοσοφίας του Wittgenstein, αναπτύχθηκε, στην Ήξφόρδη βασικά, μία γλωσσο-αναλυτική φιλοσοφία, που άποσκοπούσε νά αναλύσει ό,τιδήποτε έννοοῦμε μέ όρισμένους επιστημονικούς, φιλοσοφικούς ή τρέχοντες τρόπους έκφρασης. Αναγνωρίζουμε λοιπόν και μέσα σ'αυτήν τήν κίνηση μία συνέχεια μέ τίς αρχικές τάσεις του Κύκλου της Βιέννης. Ο Moore όμως πίστευε στην φιλοσοφική ανάλυση σαν πηγή γνώσης. Η γνώση αυτή μπορούσε νά άπορρέη από προτάσεις που ήταν άληθινές ή λαθασμένες. Μία πρόταση π.χ. "αυτό είναι ένα μήλο" έχει για μās μερικά εμπειρικά δεδομένα και για αυτό μπορεί νά άξακριβωθεί ότι υπάρχει σ'αυτήν μία λογική αξία. Αντίθετα, ό Wittgenstein δέν πίστευε σε μία τέτοια τακτική που άποσκοπεϊ στη δημιουργία μιας παρακαταθήκης φιλοσοφικών άληθειών ή ιδέα μάλιστα πώς θα μπορούσε νά υπάρχει μία τέτοια παρακαταθήκη του φαινόταν επικίνδυνα φιλόδοξη και άφελής.

Τόσο η φιλοσοφία του Wittgenstein όσο και η φιλοσοφία του Russell δέν είναι σαν τίς φιλοσοφίες της παράδοσης. Η νέα έπανα-

στατική τακτική πού θεμελιώνεται τώρα συνίσταται σέ κριτική , έλεγχόμενη και υπεύθυνη σκέψη. Οί μεταφυσικοί άκροβατισμοί και οί γενικότητες χωρίς σημασία είναι φαινόμενα πού ανήκουν στό παρελθόν. Ή έκλιστημονική τακτική νά πραγματεύεται ή φιλοσοφία τά προβλήματα της ένα-ένα και νά μήν άποβλέπει στην άσκησι και χωρίς νόημα παρουσίαση μιās "όλικής σύνθεσης" ίδεών πού νά έξηγη τό πλν παρουσιάζεται ως φροντίδα για τό κύρος της ίδιας της φιλοσοφίας και μέ αύξημένο αίσθημα ευθύνης άπέναντι στό έργο της. Δέν υπάρχει πιά θέσι για σταυροφορίες υπέρ ή κατά ενός όπελουδήποτε "-ισμού". Οί φιλόσοφοι προκαλοϋνται τώρα νά δηλώσουν άπερίφραστα πού συνίσταται ή έρευνητική προσφορά της φιλοσοφίας και, αν αύτή έχει μέθοδο, ποιού είναι οί κανόνες της μεθοδικής φιλοσοφικής έρευνας. Ή φιλοσοφία δέν γίνεται βέβαια έτσι ένα είδος διανοητικής άστυνόμευσης, πού έχει σκοπό νά περιστεύει και νά άποτρέπει τίς άπώτερες όρισμένων ανθρώπων νά μποϋν "παράνομα" στό χώρο της μεταφυσικής, άλλ' όπωςδήποτε άσκεϋ άμείλικτο έλεγχο ενάντια στην άνεξέλεγκτη και άνεύθυνη σκέψη.

Ή "έπανάσταση" λοιπόν πού έμπεδώνεται και έπικρατεί σέ μεγάλη έκταση στην σύγχρονη φιλοσοφία αύρει τίς άχαλίνωτες έλευθερίες της φιλοσοφικής σκέψης, την έλεύθερη "κοίηση έννοιών", ή τίς κενές γενικεύσεις και τίς άτέλειωτες λογομαχίες πάνω σέ "ψευδοπροβλήματα". Έπιδεικνύεται τώρα ένα σοβαρό ένδιαφέρον για έπιμέρους προβλήματα και ιδιαίτερα για προβλήματα φιλοσοφικής τεχνικής πού θά μπορούσαν νά προσφέρουν ένα ασφαλές θεμέλιο για τό έργο της φιλοσοφίας. Δέν συζητοϋνται τά προβλήματα της φιλοσοφίας αλλά προβλήματα, δηλαδή δυσχέρειες πού πρέπει νά ξεπεραστοϋν, γλωσσικές ασάφειες πού πρέπει νά ξεκαθαριστοϋν, "ασθένειες" πού προκύπτουν από την "άδυναμία" της σκέψης μας νά γοητεύεται από τή γλώσσα και οί όποτες πρέπει νά έκσημαίνωνται, νά δέχωνται άκριβή διάγνωση και νά "θεραπεϋωνται". Ή αντιμετώπιση φιλοσοφικών προβλημάτων είναι σαν την αντιμετώπιση ασθενειών: Οφιλόσοφος είναι ένας αναλυτής πού μέ τή λογική ανάλυση "θεραπεύει" αρρώστιες. Δέν υπάρ-

χει βέβαια ἕνας ὀρισμένος τρόπος ἀνάλυσης, ὅπως τ ο υ λ ά χ ι - σ τ ο δείχνουν οἱ προσπάθειες τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας Wittgenstein καί Russell. Ὁ ἑἰσός μάλιστα ὁ Wittgenstein τονίζει:

"Δέν ὑπάρχει μιὰ μέθοδος τῆς φιλοσοφίας, ἀλλά μέθοδοι, διαφορετικές θεραπείες"¹.

Μ' ἕνα αἰνιγμα, ὁ Wittgenstein ὑπέδειξε πῶς νά προχωρή κανεῖς στή φιλοσοφία:

Ποιός εἶναι ὁ σκοπός σας στή φιλοσοφία; Νά ὑποδείξετε στή μύγα νά βγῆ ἔξω ἀπό τό μπουκάλι ὅπου παγιδεύτηκε².

Ἡ παραδοσιακή φιλοσοφία προσφέρει συστήματα πού περιέχουν συνθέσεις σάν τούς ἴστους τῆς ἀράχνης, εἶναι ἡ "διανοουμένη ἀράχνη". Οἱ "ἴστου" τῆς εἶναι ἐλεύθερες συνθέσεις ἀπό προτάσεις πού εἶναι ἀποτέλεσμα συστηματικῆς κατάχρησης τῆς γλώσσας. Αὐτό δέν σημαίνει βέβαια ὅτι ὅλα τὰ δημιουργήματα τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας πρέπει νά καταστραφοῦν. Πρὶν γίνῃ δεκτὴ ἢ ἀπορριφθῇ μιὰ φιλοσοφία, πρέπει νά ἀναλυθῇ καί ἐξακριβωθῇ ἡ σωστή ἢ λανθασμένη λογική τῆς "ὑφανση". Αὐτὴ ἡ αὐστηρὴ ἀντιμετώπιση τῆς φιλοσοφίας δικαιολογεῖται μέ τὴ θέση ὅτι ἡ γλώσσα ἀποτελεῖ τό στημόνι τοῦ σκέπτεσθαι. Σκέπτομαι σημαίνει διακρίνω, ἀντιθέτω, συνθέτω λέξεις καί προτάσεις μέσα σ' ἕνα ὀρισμένο λογικό πλαίσιο, πού ἔχω διαμορφώσει μέσα ἀπ' ὅλη τὴν ὡς τώρα πορεία μου. Ἐκεῖνο πού πρέπει νά προσέχω εἶναι μήπως τό γλωσσικό μου πλαίσιο εἶναι κυρίαρχικό στή λειτουργία τῆς σκέψης μου, μήπως ἡ γλώσσα ἀσκεῖ πάνω στή σκέψη μου καταδυναστευτικὴ ἐπιρροή.

Ἡ γλωσσοανάλυση δέν εἶναι, ὡστόσο, ἡ μόνη δυνατὴ ἢ ἐπιτρεπτή φιλοσοφία. Σήμερα μάλιστα ἡ κίνηση αὐτὴ ἔχει ἀτονήσει, ἔχοντας ὅμως ἀφήσει ζωηρὰ τὰ ἔχνη τῆς στό πεδίο τῆς σημερινῆς φιλο-

1. Philosophische Untersuchungen, I 309

2. Philosophische Untersuchungen, 133

σοφίας. Όπως κι αν είναι, μεταξύ της κατασκευής συστήματος, που προκύπτει από την ανάγκη να επινοηθῆ μιὰ γιὰ πάντα μιὰ περιεκτική θεωρία γιὰ ὅλο τό σύμπαν, καί της λογικῆς ἀνάλυσης, που καταπλάνεται μέ ἕνα-ἕνα ἀπό τά προβλήματά της, ὑπάρχει μιὰ τρίτη δυνατότητα: Ἐνας φιλόσοφος μπορεῖ νά πραγματεύεται ἕνα-ἕνα τά προβλήματα ξεχωριστά, ἀλλά καθώς θά ἀναπτύσσεται ἡ σκέψη του καί οἱ ἰδέες του θά διακλαδώνονται, θά ἦταν δυνατό νά συνάπτονται μεταξύ τῶν ποικύλων σκέψεων σχέσεις, ὥστε νά ἀναγνωρίζεται μιὰ ἐνότητα σκέψης. Αὕτη εἶναι ἡ περίπτωση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Popper. Πρόκειται γιὰ μιὰ φιλοσοφία, που ἐνῶ ξεκίνησε ταυτόχρονα μέ τή φιλοσοφία τοῦ Κύκλου τῆς Βιέννης καί σέ στενή σχέση μαζί της, ἀπέσο δέν ταυτίζεται μέ τίς ἀπόψεις τοῦ Κύκλου καί διαφέρει σημαντικά ἀ' αὐτές. Ἡ πιό ζωηρή διαφορά του πρὸς τόν Κύκλο τῆς Βιέννης συνίσταται στό ὅτι ἔδειξε τίς λογικές δυσκολίες που συνεπάγεται ἡ "ἀρχή τῆς ἐπαλήθευσης" καί που ἀναφέρονται ἐν μέρει στή σχέση τῶν προτάσεων παρατήρησης πρὸς τά γεγονότα. Ἐτσι στή θέση τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαλήθευσης προτείνει τήν "ἀρχή τῆς διάψευσης" ὡς κριτήριο γιὰ τόν ἐμπειρικό χαρακτήρα ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Ἐκεῖνο που ἔχει σημασία στήν ἐπιστήμη δέν εἶναι ἂν οἱ προτάσεις καί οἱ θεωρίες εἶναι ἐπαληθεύσιμες ἀλλά ἐάν εἶναι διαψεύσιμες. Ὁ Popper προβάλλει ἐπίσης πολλές ὑποβλητικές ἰδέες που ἀνάγονται τόσο στήν ἐπιστημολογία ὅσο καί στή βιολογία καί στή μεταφυσική.

Τέλος ὁ Whitehead, παρά τό γεγονός ὅτι δέν ἐντάσσεται στήν ἀναλυτική φιλοσοφία καί δέν συνδέεται, οὔτε ἔμμεσα μέ τόν Κύκλο τῆς Βιέννης, ἀναπτύσσει μιὰ φιλοσοφία θρεμμένη μέ τά ἀγαθά τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης. Ἐάν ἐπιχειροῦμε λοιπόν μιὰ ἀνάλυση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Whitehead, εἶναι γιὰτί ἀναπνέουμε μ' αὐτήν, ὅπως καί μέ τή φιλοσοφία τοῦ Wittgenstein, τοῦ Russell ἢ τοῦ Popper ἕναν παρόμοιο καθαρό ἀέρα ἐπιστημονικοῦ πνεύματος. Καθώς θά δοῦμε, ὁ Whitehead καταλήγει στή μεταφυσική, ἀλλ' αὐτό ἀπαιτεῖ βέβαια μιάν ἀκριβέστερη ἐκτίμηση μέ φόντο τήν προηγουμένη

του φιλοσοφική πορεία. Ο ίδιος άλλωστε ο Wittgenstein δεν είναι έντελως απαλλαγμένος από τη μεταφυσική και ο Popper, ο όποιος παρουσιάζει μια αύστηρά λογική και επιστημονικά έμπεδωμένη σκέψη, εισέρχεται αναπόφευκτα στη μεταφυσική. Καθώς θά φανῆ μέσα από τὶς αναλύσεις πού θά ἐπιχειρήσουμε, ο Popper και ο Whitehead παρουσιάζουν σέ πολλά σημεῖα συγκλίνουσες απόψεις και συγγενικές θεωρίες, ἂν και ἐργάζονται ανεξάρτητα ο ἕνας ἀπό τόν ἄλλον. Ἡ ἐρμηνεία ἐξ ἄλλου τοῦ κόσμου μέ ὄρους συμβάντων (events), πού ἐπιχειρεῖ ο Whitehead, παρουσιάζει ὁμοιότητες μέ σχετικές απόψεις τόσο τοῦ Wittgenstein ὅσο και τοῦ Russell.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Μέ ποιούς τρόπους αντιμετωπίζουν γενικά τὰ προβλήματά τους οί φιλόσοφοι;
2. Μπορούμε νά κατατάξουμε τούς σύγχρονους φιλοσόφους σέ ομάδες; Ποιές κύριες ομάδες μπορούμε νά διακρίνουμε;
3. Φιλοσοφία ὡς διασάφηση ἐννοιῶν καί προτάσεων.
4. Μπορούμε νά διατυπώσουμε μερικά κύρια χαρακτηριστικά τῆς φιλοσοφίας; Ἐάν ναι, ποιὰ μπορούν νά εἶναι αὐτά;
5. Πῶς ἐξηγοῦνται οί ἀντιμεταφυσικές τάσεις τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας;
6. Ἡ ἀρχή τῆς ἐκαλήθευσης στόν λογικό θετικισμό καί στόν πραγματισμό.
7. Πῶς παρουσιάζει ὁ Waismann τήν ἀρχή τῆς ἐκαλήθευσης;
8. Ποῦ ἐγκελται βασικά ἡ σημασία τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ;
9. Ποιὰ εἶναι ἡ ξεχωριστή θέση τοῦ Wittgenstein καί τοῦ Russell στή σύγχρονη ἀναλυτική φιλοσοφία;
10. Ἡ φιλοσοφική ἀνάλυση εἶναι φιλοσοφική διδασκαλία ἢ μέθοδος;
11. Τί σημαίνει γενικά "ἐπανάσταση στή φιλοσοφία" σήμερα;
12. Μέ ποιό νόημα θά ἦταν δυνατό ἡ παραδοσιακή φιλοσοφία νά χαρακτηριστῆ ὡς ἡ "διανοουμένη ἀράχνη";
13. Μεταξύ τῆς κατασκευῆς συστήματος καί τῆς φιλοσοφικῆς ἀνάλυσης ὑπάρχει τρίτη δυνατότητα γιά φιλοσοφική ἐργασία;

I. LUDWIG WITTGENSTEIN

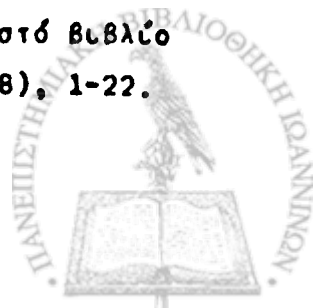
1. Είσαγωγή

Ο Wittgenstein¹ γεννήθηκε στη Βιέννη τήν 26-4-1889. Σπούδασε μηχανική στο Βερολίνο και μετέβη στο Manchester, όπου από τό 1908 ως τό 1911 ασχολήθηκε έπιτυχώς με αεροναυτικά πειράματα. Οί σπουδές του στην τεχνική και ή άπασχόλησή του με τή λύση πρακτικῶν-τεχνικῶν προβλημάτων δέν νοοῦνται βέβαια ως προσβάσεις πρὸς τή φιλοσοφία. Η εἰσοδός του στη φιλοσοφία ήταν μᾶλλον συμπτωματική και ἔτσι δέν θά περιμέναμε νά παρουσιάση μιὰ φιλοσοφία ένταγμένη μέσα στη φιλοσοφική παράδοση και θρεμμένη άπ' αὐτήν. Πράγματι, τό ἔργο του κεῖται ἔξω από τό κλίμα τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας και ἔξω, ιδιαίτερα, από τή γερμανική φιλοσοφική παράδοση. Αυτό ἐξηγεῖται από τό γεγονός ὅτι, ένῶ τόν άπασχολοῦσε άρχικά ή τεχνική, ξαφνικά ἄρχισε νά ένδιαφέρεται για καθαρά μαθηματικά και ὕστερα για τή φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν. Προσέκρουσε λοιπόν πάνω στα ἔργα τοῦ Frege και διάβασε τό ἔργο τοῦ Russell "Αρχές τῶν μαθηματικῶν". Οί μελέτες του αυτές εἶχαν σημαντική επίδραση πάνω στη μετέπειτα φιλοσοφική του ανάπτυξη, γιατί μέσα από τά μαθηματικά τοῦ ἄνοιξαν τό δρόμο πρὸς τή νέα λογική, ή ὅποια άπετέλεσε γι' αὐτόν τό ἄνοιγμα πρὸς τή φιλοσοφία.

Στή Νορβηγία σέ μιὰ ξύλινη καλύβα ὁ Wittgenstein ἔγραφε τό Tractatus κατά τή διάρκεια τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, στόν ὁποῖο μάλιστα ἔλαβε μέρος σάν ἐθελοντής πολεμῶντας στίς τάξεις τοῦ αὐστριακοῦ στρατοῦ. Όταν γύρισε από τόν πόλεμο, θεώρησε τήν ένασχόλησή του με τή φιλοσοφία χωρίς νόημα (μετά τό Tractatus) και στα χρόνια 1920-26 δίδασκε σά δημοδιδάσκαλος σέ αὐστριακά χωριά, ὅπου ἀκόμη ως τώρα τόν θυμοῦνται σάν ιδιόρρυθμο άσκητή.

---

1. Μιὰ βιογραφία τοῦ Wittgenstein σχεδιάζει ὁ G.H. von Wright στο βιβλίο τοῦ N. Malcolm, Ludwig Wittgenstein. A Memoir, Oxford 1967 (1958), 1-22.

Από τό 1923 άρχισε νά έπιδεικνύεται ένδιαφέρον γιά τό Tractatus καί τό 1930 οί Russell καί Moore έκαναν τόν Wittgenstein μέλος τοῦ πανεπιστημιακοῦ Trinity College. Ὁ άγγλικός ὅμως καί άκαδημαϊκός τρόπος ζωής δέν ήταν τής άρεσκείας του. Ωστόσο τό 1939 δέχτηκε νά διαδεχθῆ στήν έδρα του τόν Moore. Μετά τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, ξανάρχισε τό 1944 τίς παραδόσεις του στό πανεπιστήμιο, αλλά τό 1947 θεώρησε τήν καθηγεσία ως άνάρμοστη γι' αυτόν καί παρητήθη. Πεθαίνοντας τό 1951 (29 Ἀπριλίου) στό Cambridge, εζπε αυτά τά τελευταία λόγια: "Πῆτε τους ὅτι πέρασα μιά θαυμάσια ζωή!"

Ἡ θέση τοῦ Wittgenstein στή φιλοσοφία εἶναι άξιολογημένη άπό δύο άπόψεις: Πρῶτα γιατί αυτός ανέπτυξε δύο διαφορετικές φιλοσοφίες, άπό τίς ὁποῦες ἡ δεύτερη δέν άποτελεῖ συνέχεια ἢ άνάπτυξη τής πρώτης, καί δεύτερον γιατί ἡ εἴσοδος του στή φιλοσοφία ήταν συμπτωματική καί έξω άπό τήν ιστορική πορεία τής φιλοσοφίας.

Όσο ζοῦσε ὁ Wittgenstein δημοσίευσε μόνο τήν "Λογικο-Φιλοσοφική Πραγματεία" του, ἓνα έργο 70 σελίδων περίπου πού εἶνε γνωστό μέ τόν τίτλο τής άγγλικῆς μετάφρασης "Tractatus Logico - philosophicus" (1922). Μιά σύντομη έργασία μέ "Μερικές παρατηρήσεις πάνω στή Λογική Μορφή" (1929) δέν εἶναι μεγάλης σημασίας. Έτοιμαζε ὅμως μιά μεγαλύτερη έργασία γιά δημοσίευση, τό "Φιλοσοφικές Έρευνες", αλλά τό έργο αυτό δημοσιεύτηκε μετά τό θάνατο του (1953).

Παρά τά ελάχιστα δημοσιεύματά του ὁ Wittgenstein εἶναι ἓνας άπό τούς πύο πλούσιους σέ επίδραση φιλοσόφους άπό τήν άρχή τοῦ αἰώνα μας. Στάθηκε ἡ πύο σημαντική καί γόνιμη πηγή γιά δύο μεγάλα φιλοσοφικά ρεύματα τοῦ 20οῦ αἰώνα, τόν Κύκλο τής Βιέννης, πού δέχτηκε τήν επίδραση άπό τό Tractatus του μεταξύ τῶν δύο παγκόσμιων πολέμων, καί τήν φιλοσοφία τής Ὁξφόρδης ἢ ordinary language philosophy πού τράφηκε άπό τίς φιλοσοφικές Έρευνές του μετά τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

2. Γ λ ώ σ σ α   κ α ι   Σ κ έ ψ η : ' Η   ε ί κ ο ν ο θ ε ω ρ ί α

2.1 Φιλοσοφία και γλώσσα

Στό Tractatus συναντούμε μιá ρητή "μεταφυσική τάση" που όδήγησε τόν Wittgenstein στήν κατασκευή ένός φιλοσοφικού συστήματος. Ό έδλος βέβαια έξηγεύ στό τέλος ότι κάθε είδος φιλοσοφικού συστήματος είναι χωρίς νόημα. Όστόσο, τό Tractatus χρησιμοποιεΐται σάν παράδειγμα λογικής κατασκευής μέ σκοπό νά συναχθῆ μιá μεταφυσική εικόνα τῆς δομῆς τοῦ κόσμου.

Τό έργο αυτό έχει μιá πρωτότυπη διάρθρωση. Περιλαμβάνει έπτά κύριες θέσεις (1-7) και κάθε μιá άπ'αυτές (έκτός άπό τήν τελευταία που είναι μιá και μόνη πρόταση) άποτελεΐ όμάδα προτάσεων άριθμημένων μέ δεκαδικούς άριθμούς που δείχνουν τή σειρά τους στή λογική ιεραρχία τών σκέψεων (τά 1.1, 1.2, 1.3 είναι έξηγήσεις ἢ παρατηρήσεις στό 1, τά 2.221, 2.222, 2.223 έξηγήσεις τοῦ 2.22 κ.λ.π.) Όπως έξηγεύ ό έδλος στήν ύποσημείωση που βρίσκεται στήν άρχή τοῦ βιβλίου, οί δεκαδικοί άριθμοί σημαίνουν τό λογικό βάρος τών έπιμέρους προτάσεων και τήν έμφαση που τούς δίνεται στή σειρά τοῦ λόγου. Έπομένως όσο μικρότερος είναι ό άριθμός μιās πρότασης τόσο μεγαλύτερη λογική βαρύτητα και έμφαση αποδίδεται στήν πρόταση αυτή. Οί δύο πρώτες θέσεις άφοροῦν τό ό ν τ ο λ ο γ ι κ ό β ά θ ρ ο τῆς φιλοσοφίας του (κόσμος, γεγονότα, καταστάσεις) στήν τρίτη θέση γίνεται τό πέρασμα άπό τήν όντολογία στή γνωσιολογία (σχέση ανάμεσα στόν κόσμο και στίς σκέψεις για τόν κόσμο) μέ τή θέση 4 άρχίζουν οί έρευνες για τή γ λ ώ σ σ α (οί νοηματικές προτάσεις ως μέσο διατύπωσης τών σκέψεων)· στίς θέσεις 5 και 6 γίνεται λόγος για τήν έσωτερική δομή τῆς γλώσσας· και τό τελευταίο μέρος τοῦ βιβλίου περιέχει μιá ύπερβατικο-φιλοσοφική θεώρηση. Οί έπτά αυτές κύριες θέσεις προβάλλονται μέ τίς άκόλουθες άρχικές προτάσεις:

1. 'Ο κόσμος είναι όλα όσα συμβαίνουν περιπτωσιακά
2. Αυτό που είναι ή περίπτωση, τό γεγονός, είναι ή υπόσταση καταστάσεων
3. 'Η λογική εικόνα τών γεγονότων είναι ή σκέψη
4. 'Η σκέψη είναι ή πρόταση μέ νόημα
5. 'Η πρόταση είναι μιά συνάρτηση αλήθειας τών στοιχειακών προτάσεων
6. 'Η γενική μορφή τής συνάρτησης αλήθειας είναι $[p, \xi, N(\xi)]$
Αυτή είναι ή γενική μορφή τής πρότασης
7. Για όσα δέν μπορεί κανείς νά μιλάη, γι'αυτά πρέπει αναγκαστικά νά σιωπάινη.

Τό Tractatus δέν φαίνεται νά ἔχη μιά συνεχῆ μορφή λόγου καί φαντάζει μᾶλλον σάν μιά ἀποσπασματική ἀκολουθία προτάσεων. Αυτή ή φαυνομενικά ἀσυνεχῆς μορφή λόγου κάνει εὐκολο νά ἀπομονώνωνται προτάσεις καί νά χρησιμοποιοῦνται μέ νόημα διαφορετικό ἀπ' αυτό που ἔχουν στή σειρά τών σκέψεων τοῦ φιλοσόφου. "Ἔτσι είναι πολὺ εὐκολο νά παρεξηγηθοῦν οἱ ἀληθινές προθέσεις του. Κατανοεῖ κανείς σωστά τό κείμενο ἂν τό πάρη ὡς ἐνιαῖο σύνολο καί προσπαθῆ νά κάνη σκέψεις δικές του ἢ παρόμοιες μ'αυτές τοῦ φιλοσόφου. Μέ τά λόγια τοῦ Kant, σπουδάζει κανείς ἐδῶ "ὄχι φιλοσοφία ἀλλά φιλοσοφεῖν".

Βέβαια, ὁ Wittgenstein θεωρεῖ τό φιλοσοφεῖν ὡς δραστηριότητα που ἀποφέρει προτάσεις χωρίς νόημα καί, μέ κάθε συνέπεια, βλέπει μέ τόν ἴδιο τρόπο καί τή δική του φιλοσοφία. Οἱ προτάσεις που ἀκολουθοῦν είναι εὐγλωττες:

- 4.11 Τό σύνολο τών ἀληθινῶν προτάσεων είναι ὅλη ή φυσική ἐπιστήμη (τό σύνολο τών φυσικῶν ἐπιστημῶν).
- 4.111 'Η φιλοσοφία δέν είναι καμιά ἀπό τίς φυσικές ἐπιστήμες. ('Η λέξη "φιλοσοφία" πρέπει νά σημαίνει κάτι που κεῖται πάνω ἢ κάτω ἀλλ' ὄχι δίπλα στίς φυσικές ἐπιστήμες).
- 4.112 'Ο σκοπός τής φιλοσοφίας είναι ή λογική διασάφηση τών σκέψεων.
'Η φιλοσοφία δέν είναι καμιά διδασκαλία παρά μιά δραστηριότητα.
Τό ἀποτέλεσμα τής φιλοσοφίας δέν είναι "φιλοσοφικές προτάσεις" παρά ξεκαθάρισμα προτάσεων.

Ἡ φιλοσοφία ὀφείλει νά κάνει σαφεῖς καί νά ἐραθεῖται ἀ-
στηρά τίς σκέψεις πού συνήθως εἶναι τρόπον τινά θολές
καί συγκεχυμένες.¹

Τό ἐρώτημα εἶναι: Προτάσεις σάν αὐτές πού ἀποτελοῦν τό κείμενο
τοῦ Tractatus δέν εἶναι "φιλοσοφικές προτάσεις". Ἐάν εἶναι φι-
λοσοφικές, πρέπει νά εἶναι ἀ-νόητες. Ἡ φιλοσοφία ὅμως ὡς δραστη-
ριότητα δέν εἶναι, μέ τό νόημα πού δίνει σ'αὐτήν ὁ Wittgenstein
(λογική διασάφηση τῶν σκέψεων), ἀ-νόητη καί ἄσκοπη δραστηριότητα.
Ὁ ἕδιος ὁ φιλόσοφος πού εἰσηγεῖται αὐτή τήν ἄποψη, ὅτι ἔργο τῆς
φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἀνάλυση τῶν γλωσσικῶν εἰκόνων καί ἡ διερεῦνη-
ση τῆς λογικῆς δομῆς τῆς γλώσσας, προτείνει στό Tractatus τή σκέ-
ψη ὅτι ἡ γλώσσα ἔχει κοινή μέ τόν κόσμο τή λογική δο-
μή. Αὐτή ἡ δομή μπορεῖ νά δείχνεται μόνο στή γλώσσα, ἀλλά δέν
μπορεῖ νά γίνεταί καί ἀντικείμενο γλωσσικῆς ἔκφρασης (μποροῦμε
νά βλέπουμε τή λογική δομή στίς προτάσεις λ.χ. ἐνός βιβλίου, ἀλλά
δέν μποροῦμε νά μιλοῦμε γι'αὐτή τή δομή, νά ἐκφράζουμε δηλαδή πάλι
μέ τή γλώσσα αὐτό πού βλέπουμε μέσα στήν ἕδρα τῆ γλώσσα):

4.121 Ἡ πρόταση δέν μπορεῖ νά παριστάνη τή λογική μορφή,
αὐτή καθρεπτίζεται μέσα της.

Ὅ,τι καθρεπτίζεται στή γλώσσα, δέν μπορεῖ νά παρι-
στάνεται ἀπ'αὐτήν.

Ὅ,τι ἐκφράζεται στή γλώσσα, δέν θά μπορούσαμε ἑμεῖς
νά τό ἐκφράσουμε μέσω τῆς γλώσσας.

Ἡ πρόταση δείχνει τή λογική μορφή τῆς πραγματικότη-
τας.

Τήν παρουσιάζει.

Ἐάν ἡ φιλοσοφία ἐκφράζεται μέ προτάσεις, εἶναι δύχως νόημα στήν
προσπάθειά της νά πῆ αὐτό πού ἡ γλώσσα δέν ἐκφράζει παρά μόνο

1. Ὁ Schlick, πού δέχτηκε ἰσχυρή ἐκτίδραση ἀπό τόν Wittgenstein, ὑπο-
στηρίζει τήν ἄποψη αὐτή ὀρίζοντας τήν καθαυτό ἐργασία τῆς φιλοσοφίας ὡς
ἀναζήτηση καί διασάφηση τοῦ νοήματος ἀπόψεων καί προβλημάτων. Τό νόημα
κάθε πρότασης προσδιορίζεται σέ τελευταία ἀνάλυση μόνον μέσα ἀπό τό δε-
δομένο καί ἀπό τίποτε ἄλλο.

δείχνει.

"Έτσι ο Wittgenstein έξηγεῖ τῖς προτάσεις τοῦ Tractatus, τό ὁποῖο ἔχει ὡς ἀντικείμενο αὐτή τή λογική δομή, ὡς στερημένες νοήματος:

- 6.53 Ἡ σωστή μέθοδος τῆς φιλοσοφίας θά ἦταν στ' ἀλήθεια ἡ ἀκόλουθη: Νά μή λέμε τίποτε παρά μόνον αὐτό πού ἐπιτρέπεται νά λέμε, προτάσεις δηλαδή τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης - δηλαδή κάτι ἄσχετο μέ τή φιλοσοφία -, καί κάθε φορά πού κάποιος ἄλλος θά ἤθελε νά λέγη κάτι μεταφυσικό, νά τοῦ δείχνουμε ὅτι αὐτός δέν προσέδωσε καμιά σημασία σέ ὀρισμένα σημεῖα μέσα στίς προτάσεις του. Αὐτή ἡ μέθοδος δέν θά ἱκανοποιοῦσε τόν ἄλλον -αὐτός δέν θά εἶχε τό αἴσθημα πῶς τόν διδάσκουμε φιλοσοφία -ἀλλά ἡ αὐτή θά ἦταν ἡ μόνη αὐστηρά σωστή μέθοδος.
- 6.54 Οἱ προτάσεις μου διευκρινίζουν μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: Ὅταν αὐτός, πού μέ καταλαβαίνει, τῖς ἀναγνωρίζει τελικά ὡς ἀνόητες, πατώντας πάνω σ' αὐτές καί ξεπερνώντας τις (πρέπει, ἄς ποῦμε, νά πετάξῃ κανεῖς τή σκάλα ἀφοῦ πρῶτα ἀνεβῆ μ' αὐτήν).
Εἶναι ἀνάγκη νά ξεπεράσῃ αὐτές τῖς προτάσεις τότε βλέπει τόν κόσμο σωστά.

Κατανοεῖ κανεῖς τῖς προτάσεις τοῦ Tractatus ὄχι ἀπλῶς ὅταν τῖς φθάνη ἀλλά καί ὅταν τῖς ξεπερνᾷ "πατώντας πάνω τους" καί ἀνεβαίνοντας, χρησιμοποιώντας τις ὡς βαθμίδες καί τελικά ὑπερβαίνοντάς τις. Ὁ Wittgenstein παρουσιάζει τή φιλοσοφία του ὡς πρόκληση γιά ὑπέρβαση, ὡς πέρασμα πού πρέπει νά θυσιασθῇ.¹ Οἱ προτάσεις πού διατύπωσε συνθέτουν μιᾶ "ἀνεμόσκαλα" πάνω στήν ὁποία ἀνεβαίνει κανεῖς καί ἀφοῦ τήν ἀνεβῆ τήν πετάει: Τότε μόνο "βλέπει" τόν κόσμο σωστά".

1. Ὁ Nietzsche παρουσίαζε τή φιλοσοφία του μέ ὅμοιο τρόπο. Σ' ἓνα γράμμα του (4.1.1889) πρὸς τό Δανό καθηγητή G. Brames, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐπιχείρησε νά κάμῃ πανεπιστημιακές παραδόσεις γιά τή φιλοσοφία του, ἔγραφε: "Ἀφοῦ μέ ἔχεις ἀνακαλύψει, δέν θά ἦταν τέχνη σου ὅτι μέ βρῆκες: Ἡ δυσκολία εἶναι τώρα αὐτή, νά μέ χάσης..." (Werke, ἐκδ. K. Schlechta, München 1966, III 1350).

Στήν ύστερη φιλοσοφία του ο Wittgenstein άσκει κριτική ενάντια στις ιδέες του τις προηγούμενες ιδέες, όπως τις είχε διατυπώσει στο Tractatus του, και προσπαθεί να κερδίσει μια νέα εικόνα ειδικά για τη γλώσσα και τις λειτουργίες της. Τη νέα του φιλοσοφία, που παρουσίασε μέσα από τό άλλο έργο του "Φιλοσοφικές Έρευνες", δέν τήν άναζητούσε στα έρείπια της παλαιάς αλλά τήν κατασκεύαζε σιγά - σιγά θέλοντας να βρῆ ένα νέο πύνακα σκέψης και νέα δομικά υλικά σκέψης. Αυτό γίνεται φανερό και από τόν τρόπο μέ τόν όποιο παριστάνει τώρα τις σκέψεις του. Ένω στο Tractatus οι προτάσεις παρουσιάζονται μέ μια απόλυτη λογική τάξη, ώστε να μὴν προκύπτουν αντιφάσεις, στις φιλοσοφικές Έρευνες παρατηρείται μια συνεχής διαλεκτική θέσης και αντίθεσης. Κάθε γόνιμη φιλοσοφική ενέργεια συνίσταται κατά τόν Wittgenstein σιόν συνεχῆ άγώνα του ανθρώπου εναντίον της ιδίας του της τάσης να παρεξηγή τήν ιδία του τη γλώσσα, να γοητεύεται από τήν ιδία του τη γλώσσα. Άλλ' ἤδη μιλώντας για τό βιβλίο του Tractatus έξηγοῦσε σιόν πρόλογο:

Τό βιβλίο πραγματεύεται τά φιλοσοφικά προβλήματα και δείχνει - όπως πιστεύω - ότι ἡ προβληματική αὐτῶν τῶν προβλημάτων άφορᾶ τήν παρεξήγηση της λογικῆς της γλώσσας μας. Θα μπορούσε κανείς όλο τό νόημα του βιβλίου να τό συμπυκνώσει στα λογία: "Ό,τι γενικά μπορεί κανείς να λέγει, μπορεί να τό λέγει σαφῶς· και για ό,τι δέν μπορεί να όμιλή, γι' αυτό εἶναι ανάγκη να σιωπᾶ.

Και πραγματικά ἡ πρόταση που άποτελεῖ τήν κατακλεῦδα του βιβλίου εἶναι:

7. Για ό,τι δέν μπορεί κανείς να όμιλή, γι' αυτό εἶναι ανάγκη να σιωπᾶ.

2.2 Κόσμος και γλώσσα

Ἡ παραπάνω πρόταση μέ τήν όποία κλείνει τό Tractatus ὑπονοεῖ ότι υπάρχουν όρια στή γλώσσα μας και πέρα ά'αυτά εἶναι **ανάγκη**

νά παραιτούμαστε από κάθε τάση νά μιλούμε καί νά σκεπτόμαστε λογικά:

5.6 Τά ὅρια τῆς γλώσσας μου σημαίνουν τά ὅρια τοῦ κόσμου μου.

5.61 'Ἡ λογική πληροῦ τόν κόσμο' τά ὅρια τοῦ κόσμου εἶναι ἐπίσης τά ὅριά της.

Γλώσσα σημαίνει τό σύνολο τῶν προτάσεων γιά τόν κόσμο. Τί σημαίνει ἔως κόσμος; Μιά ἀπάντηση σ'αυτό τό ἐρώτημα δίνει ὁ Wittgenstein ἀπό τήν ἀρχή τοῦ Tractatus του:

1. 'Ο κόσμος εἶναι πᾶν ὅ,τι συμβαίνει κάθε φορά.

1.1 'Ο κόσμος εἶναι ἡ ὁλότητα τῶν γεγονότων, ὄχι τῶν πραγμάτων.

'Ἡ θεμελιώδη διάκριση πού γίνεται ἐδῶ εἶναι μεταξύ γεγονότων καί μή γεγονότων. 'Ο κόσμος δέν ἀποτελεῖ σύνολο πραγμάτων ἀλλά γεγονότων. Καί ἡ ἔννοια κόσμος ἐντάσσεται στήν κατηγορία τῶν γεγονότων: 'Ο κόσμος εἶναι τό ὀλικό γεγονός. Ὡς γεγονός ὁ κόσμος τεμαχίζεται σέ γεγονότα καί αὐτά πάλι σέ πράγματα καί κατηγορήματα. 'Ἡ γνώση μας γιά τόν κόσμο εἶναι γνώση γιά γεγονότα καί ὄχι γιά πράγματα.

Μιά ἄλλη βασική διάκριση πού γίνεται εἶναι ἀνάμεσα στά γεγονότα καί στίς καταστάσεις (Sachverhalte). Ἐνῶ ἕνα γεγονός ἀφορᾷ κάτι πού συμβαίνει πραγματικά, ἡ κατάσταση παριστάνει κάτι πού δύναται νά συμβαίῃ ἢ νά συμβέβῃ πραγματικά. Αὐτή ἡ διαφορά ἀντικατοπτρίζεται στή διαφορά ἀληθινῶν καί ψεύτικων προτάσεων.

"Ἐχουμε π.χ. τίς προτάσεις: "Ὁ Δημόκριτος ἔζησε πρὶν ἀπό τόν Ἀριστοτέλη" καί "ὁ Ἀριστοτέλης ἔζησε πρὶν ἀπό τόν Δημόκριτο". Σέ κάθε μιᾷ ἀπ'αὐτές τίς προτάσεις προτείνεται μιᾷ περίπτωση ὡς ἀληθινή. Ἀλλά τό περιεχόμενο τῆς πρώτης ἀληθινῆς πρότασης εἶναι ἡ πραγματική περίπτωση· ἀποτελεῖ ἕνα γεγονός. Τό περιεχόμενο τῆς δεύτερης ψεύτικης πρότασης δέν ἀποτελεῖ, ἀντίθετα, κανένα γεγο-

νός.

Τό βασικό πρόβλημα πού προκύπτει μπορεῖ νά διατυπωθῆ ἔτσι : Ποιά εἶναι ἡ δυνατή σχέση ἀνάμεσα στή γλώσσα καί στόν κόσμο ἢ ἀνάμεσα στή σκέψη καί στήν πραγματικότητα; Πραγματικά, ἐάν θά ἤθελε κανείς νά διακρίνῃ ἓνα βασικό πρόβλημα πού ὑπόκειται ὄλων τῶν θεμάτων καί ὄλων τῶν ζητημάτων, πού ἀπασχόλησαν τόν φιλόσοφο καί τό ὅποιο θά μπορούσε νά μᾶς εἰσαγάγῃ στήν κατανόηση τόσο τοῦ *Tractatus* ὅσο καί τῶν φιλοσοφικῶν Ἐρευνῶν του, θά ἔβλεπε ὅτι αὐτό δέν εἶναι ἄλλο παρά τό θέμα "γλώσσα καί σκέψη"¹. Πῶς θά ἦταν δυνατό ἡ γλώσσα καί ἡ σκέψη νά σχετίζονται μέ τήν πραγματικότητα; Τί εἶναι αὐτό πού κάνει ὥστε μιᾶ ἀπλή φυσική εἰκόνα, ἓνα σημάδι, νά σημαίνει κάτι; Πῶς εἶναι δυνατό μ' ἓνα σημάδι νά ἐννοοῦμε κάτι; Πῶς μπορεῖ νά σκέπτεται γενικά κανείς καί ὄχι μόνο νά σκέπτεται ὅτι κάτι εἶναι ἔτσι, παρά καί ὅτι δέν εἶναι ἔτσι, ὅτι ἐπομένως κάτι εἶναι δυνατό ἢ ἐσφαλμένο;

Τόσο στό *Tractatus* ὅσο καί στίς φιλοσοφικές Ἐρευνές του ὁ Wittgenstein ξεκινᾷ, προκειμένου νά δώσῃ μιᾶ ἀπάντηση στό πρόβλημα τῆς σχέσης μεταξύ γλώσσας καί κόσμου, ἀπό τήν ἀκόλουθη θέση: Δέν εἶναι μεμονωμένες λέξεις καί ἔννοιες ἐκεῖνο μέ τό ὅποιο σχετιζόμαστε μέ τόν κόσμο παρά προτάσεις καί σκέψεις· ἐάν λέξεις καί ἔννοιες ἔχουν σημασία, αὐτό ὀφείλεται μόνο καί μόνο στό γεγονός ὅτι ἀποτελοῦν στοιχεῖα προτάσεων καί σκέψεων:

3.3 Μόνον ἡ πρόταση ἔχει νόημα· μόνο στή συνάφειά τῆς πρότασης ἔχει ἓνα ὄνομα σημασία.

1. Ἀκολουθῶ τόν *U. Steinvorth*, Ludwig Wittgenstein: Sprache und Denken στό *Grundprobleme der Grossen Philosophen. Philosophie der Gegenwart I*, ἐκδ. *J. Speck*, Göttingen 1972, μόνο πού διακρίνω μιᾶ ἐπίμονη τάση του νά συνταιριάζῃ ὀρισμένες ἀπόψεις του Wittgenstein μέ ἀπόψεις τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ, μιᾶ στάση ἀδικαιολόγητη.

Ο Wittgenstein πήρε αυτή την πρόταση από τον G. Frege¹ και συνειδητά την επανέλαβε σχεδόν κατά λέξη. Το αποφασιστικό επιχείρημα για αυτήν είναι το ακόλουθο: Εάν μια ξεχωριστή λέξη έχει σημασία, σημαίνει ότι αυτή (1) μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε προτάσεις ή (2) μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πρόταση. Διότι η άπλή έκφραση μιας λέξης, που δεν είναι ή έκφραση μιας πρότασης, είναι χωρίς νόημα και χωρίς σημασία.

Η γλώσσα, λοιπόν, δεν είναι το σύνολο των λέξεων αλλά το σύνολο των προτάσεων και η σκέψη δεν είναι σύνολο έννοιων παρά είναι "ή πρόταση που έχει νόημα":

4. Η σκέψη είναι ή πρόταση που έχει νόημα
 4.001 Η ολότητα των προτάσεων είναι ή γλώσσα
 4.002 Ο άνθρωπος κατέχει την ικανότητα να κατασκευάζει γλώσσες με τις οποίες είναι δυνατό να εκφράζεται κάθε νόημα, χωρίς να έχει για αυτό καμιά ιδέα, πώς και τί σημαίνει κάθε λέξη. - Όπως και όταν μιλά κανείς, χωρίς να ξέρει πώς εκφέρονται οι επιμέρους φθόγγοι. Η ομιλούμενη γλώσσα είναι ένα μέρος του ανθρώπινου οργανισμού και όχι λιγότερο πολύπλοκη απ' αυτόν.

Η γλώσσα μας είναι ένας πολύπλοκος οργανισμός. Οι λειτουργίες του είναι λειτουργίες προτάσεων. Έχουν όμως οι προτάσεις αντιστοιχίες στην πραγματικότητα, για την οποία μιλούμε, και σε τί αντιστοιχοῦν;

Ο Wittgenstein απέβλεπε στο Tractatus να λύσει το πρόβλημα πώς είναι δυνατή ή γλώσσα και σκέψη και πώς ή γλώσσα συσχετίζεται με την πραγματικότητα, αναπτύσσοντας μια ιδιαίτερη θεωρία που λέγεται "είκονοθεωρία".

2.3 Η είκονοθεωρία

Για την κατανόηση της είκονοθεωρίας μεγάλη σημασία έχει ή

1. Die Grundlagen der Arithmetik, Oxford 1959, σ. 62.

διάκριση ατομικῶν καὶ πολύπλοκων καταστάσεων (Sachverhalte καὶ Sachlage). Οἱ ἀτομικὲς καταστάσεις εἶναι κάτι τὸ "λογικὰ ἀπλό" δὲν τεμαχίζονται σὲ ἀπλούστερες καταστάσεις παρά διαρθρώνονται σὲ πράγματα καὶ κατηγορήματα. Κατὰ τὸν Wittgenstein ὁ κόσμος συντίθεται ἀπ' αὐτὲς τὲς ἀπλές, στοιχειακές, ἀνεξάρτητες μεταξύ τους, καταστάσεις, καὶ σ' αὐτὲς ἀντιστοιχοῦν ἀπλές (ἀτομικὲς) προτάσεις τῆς γλώσσας μὲ τὲς ὁποῖες περιγράφουμε τὸν κόσμο. Ὅλες οἱ συμπλεκτικὲς προτάσεις ἐπιδέχονται διαίρεση σὲ τέτοιες ἄτομες προτάσεις. Ἔτσι ἡ ἀλήθεια ἕκαστης συμπλεκτικῆς πρότασης (π.χ. "Α καὶ Β εἶναι καὶ τὰ δύο 20 χρόνων") συνίσταται στή λειτουργία τῆς ἀλήθειας τῶν συστατικῶν τῆς στοιχειακῶν προτάσεων ("Α εἶναι 20 χρόνων" καὶ "Β εἶναι 20 χρόνων"). Μιὰ ὁμοία θεωρία ἀνάλυσης τῶν ἐκφράσεων σὲ ἀτομικὲς ἐκφράσεις εἶχε προβάλλει, καθὼς θά δοῦμε, ταυτόχρονα σχεδὸν μὲ τὸν Wittgenstein καὶ ὁ Russell (λογικὸς ἀτομισμός).

Ἡ διάκριση ποὺ κάνει ὁ Wittgenstein ἀνάμεσα σὲ πολύπλοκες καὶ ἀτομικὲς καταστάσεις ἔχει βασικὴ σημασία γιὰ τὲς ἐκφράσεις μας. Ὅποιος ἐρευνᾷ ὁποιοσδήποτε προτάσεις μὲ νόημα παρατηρεῖ συνήθως ὅτι αὐτὲς εἶναι πολὺ πολὺπλοκες. Ἐάν οἱ συμπλεκτικὲς αὐτὲς προτάσεις εἶναι σύνθετες, εἶναι ἀνάγκη νὰ συντίθενται ἀπὸ στοιχειακὲς προτάσεις. Καὶ οἱ τελευταῖες αὐτὲς προτάσεις ἔχουν νόημα γιὰτί εἶναι εἰκόνας ἀτομικῶν καταστάσεων. Ἡ ἄποψη αὕτη ἐπικρίνεται συχνὰ μὲ τὴν ἐπιπόλαιη παρατήρηση ὅτι ἡ πρόταση π.χ. "ἐκεῖ κεῖται ἓνα σπύτι" δὲν εἶναι καμιὰ φωτογραφία τοῦ σπιτιοῦ! Αὐτὸ εἶναι καθαρὴ παρανόηση. Ὁ Wittgenstein δὲν ἐννοοῦσε μὲ τὸν ὄρο "εἰκόνα" (Bild) κάτι σάν φωτογραφία ἀλλὰ μιὰ "ἰσόμορφη ἀπεικόνιση": Αὕτη ἰσχύει μεταξύ δύο συστημάτων κατὰ τρόπον ποὺ κάθε πρᾶγμα ἑνὸς συστήματος νὰ συντάσσεται ἀκριβῶς σὲ κάθε πρᾶγμα τοῦ ἄλλου συστήματος καὶ ἀντίστροφα. Ἔχουμε π.χ. δύο συστήματα:

- (1) Λονδίνο - Παρίσι - Μασσαλία - κεῖται βορείως τοῦ - κεῖται νοτίως τοῦ,
 (2) Λουδοβίκος XIV - Ναπολέων - Ταλλεϋράνδος - ζῆ πρὶν ἀπὸ τόν- ζῆ συγχρόνως μέ τόν

Τά πράγματα Λονδίνο, Παρίσι καί Μασσαλία μποροῦν μέ ποικίλους τρόπους νά συντάσσωνται μέ τά πράγματα Λουδοβίκος XIV , Ναπολέων καί Ταλλεϋράνδος (Λονδίνο- Λουδοβίκος XIV , ἢ Λονδίνο - Ναπολέων κλπ.) καί μέ ποικίλους τρόπος μποροῦν ἐπίσης νά συντάσσωνται οἱ σχέσεις "κεῖται βορείως τοῦ" καί "κεῖται νοτίως τοῦ", "ζῆ πρὸ τοῦ" καί "ζῆ συγχρόνως μέ τόν". Μέ τή διάταξη

Λονδίνο- Λουδοβίκος XIV , Παρίσι- Ναπολέων, Μασσαλία- Ταλλεϋράνδος, κεῖται βορείως τοῦ - ζῆ συγχρόνως μέ, κεῖται νοτίως τοῦ- ζῆ πρὶν ἀπὸ τόν,

ἔχουμε μιὰ εἰκόνα ὅτι ὁ Λουδοβίκος XIV ζῆ συγχρόνως μέ τόν Ναπολέοντα καί ὁ Ταλλεϋράνδος πρὶν ἀπὸ τόν Ναπολέοντα. Αὕτῃ ἡ εἰκόνα δέν εἶναι ἰσόμορφη εἰκόνα, γιατί οἱ σχέσεις πού ἰσχύουν στήν κατάσταση δέν ἰσχύουν στήν εἰκόνα. Μέ τή διάταξη ὅμως

Λονδίνο- Λουδοβίκος XIV - Παρίσι- Ναπολέων - Μασσαλία - Ταλλεϋράνδος, κεῖται νοτίως τοῦ - ζῆ συγχρόνως μέ - κεῖται βορείως τοῦ - ζῆ πρὶν ἀπὸ τόν

ἔχουμε μιὰ ἰσόμορφη ἀπεικόνιση : Ὁ Λουδοβίκος XI ζῆ πρὶν ἀπὸ τόν Ναπολέοντα καί ὁ Ταλλεϋράνδος συγχρόνως μέ τόν Ναπολέοντα. Πρόκειται λοιπόν γιά μιὰ ἀληθινή εἰκόνα, γιατί οἱ σχέσεις πού ἰσχύουν στήν πραγματική κατάσταση ἰσχύουν καί στήν εἰκόνα.

Ἡ πρόταση λοιπόν ὀφείλει τή σημασία της στό γεγονός καί στίς πραγματικές καταστάσεις πού αὕτῃ ἀπεικονίζει. Ἡ πρόταση δέχεται ἔτσι τό ρόλο νά ἀποτελῆ μιὰ εἰκόνα ἢ ἓνα μοντέλο τῆς πραγματικότητας:

- 4.01 Ἡ πρόταση εἶναι μιὰ εἰκόνα τῆς πραγματικότητας.
 Ἡ πρόταση εἶναι ἓνα μοντέλο τῆς πραγματικότητας, ἔτσι ὅπως ἐμεῖς τή σκεπτόμαστε.

Ὁ Wittgenstein παρατηρεῖ ὅτι μέ τήν πρώτη ματιά δέν φαίνεται ἡ πρόταση νά εἶναι εἰκόνα τῆς πραγματικότητας, ὅπως τό γραπτό μέ τῖς νότες δέ φαίνεται μέ τήν πρώτη ματιά νά ἀποτελῆ καμιᾶ εἰκόνα τῆς μουσικῆς. Ἀλλά σαφῶς τόσο ἡ γλώσσα ὅσο καί οἱ νότες εἶναι εἰκόνας αὐτοῦ τό ὅποιο αὐτές παριστάνουν. Καί ἀναφέρει ὡς παράδειγμα τήν ἱερογλυφική γραφή πού ἀπεικονίζει τά γεγονότα τά ὅποια αὐτή περιγράφει. Προσθέτει μάλιστα ὅτι ἀπό τή γραφή αὕτη ἔγινε ἡ γραφή μέ στοιχεῖα (γράμματα) χωρίς νά χαθῆ ἡ οὐσία τῆς ἀπεικόνισης. Ἀλλῶς δέν ἐξηγεῖται πῶς καταλαβαίνουμε τό νόημα σημείων καί προτάσεων χωρίς αὐτό νά μᾶς ἔχει ἐξηγηθῆ:

4.021 Ἡ πρόταση εἶναι μιᾶ εἰκόνα τῆς πραγματικότητας: Διότι ἐγώ γνωρίζω τήν κατάσταση πού παριστάνει ἡ πρόταση, ἐάν καταλαβαίνω τήν πρόταση. Καί καταλαβαίνω τήν πρόταση, χωρίς νά μοῦ ἔχει ἐξηγηθῆ τό νόημά της.

Ὅταν ἐγώ κατανοῶ μιᾶ πρόταση, εἶναι ἀνάγκη νά γνωρίζω τήν κατάσταση πραγμάτων ἢ τήν πραγματική κατάσταση πού ἐκφράζεται, παριστάνεται ἢ περιγράφεται ἀπό τήν πρόταση. Ἐάν δέν ξέρω τήν πραγματική κατάσταση, δέν καταλαβαίνω τήν πρόταση. Ἔτσι τό πρόβλημα, ἐάν εἶναι δυνατός ὁ σύνδεσμος γλώσσας καί πραγματικότητας, δέν φαίνεται δύσκολο. Ὁ Wittgenstein τονίζει:

4.024 Κατανοῶ μιᾶ πρόταση, σημαίνει ὅτι γνωρίζω τί εἶναι ἡ περίπτωση ὅταν ἡ πρόταση αὕτη εἶναι ἀληθινή.

Κατανοῶ τήν πρόταση ἂν κατανοῶ τά συστατικά της μέρη, ἀλλά κατανοῶ τήν πρόταση "χωρίς νά μοῦ ἔχη ἐξηγηθῆ τό νόημά της". Αὐτό σημαίνει ὅτι κατανοοῦμε προτάσεις πρὶν ἀπό τῖς λέξεις. Διότι, γιά νά καταλάβουμε μιᾶ λέξη, πρέπει κάποιος νά μᾶς τήν ἔχη ἐξηγήσει. Δέν συμβαίνει ὁμως τό ἴδιο καί μέ προτάσεις. Ἀπό τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς πρότασης προκύπτει ὅτι τό νόημά της δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἐξηγηταί:

4.027 Κεῖται στήν οὐσία τῆς πρότασης, ὅτι αὕτη **μπορεῖ** νά μᾶς κεννοποιήσῃ ἕνα **νέο** νόημα

4.03 Μιά πρόταση είναι ανάγκη να μᾶς κοινοποιῆ μέ παλιές εκφράσεις ἕνα νέο νόημα.

Αὐτή ἡ δεύτερη πρόταση καθώς καί ἡ ἄποψη ὅτι κατανόηση τῆς πρότασης σημαίνει κατανόηση τῶν συστατικῶν τῆς στοιχείων ἔχουν τήν ἀκόλουθη σημασία: Μᾶς ὀδηγοῦν στήν κατανόηση τῆς ἀναγκαιότητας, ὅτι καταλαβαίνω τήν πρόταση, εἶναι μιᾶ λειτουργία πού συντελεῖται μέσα ἀπ' αὐτό πού εἶναι ἤδη σέ μένα γνωστό, ὅσο ἄγνωστη κι' ἂν μοῦ εἶναι ἡ ἕδρα ἡ πρόταση ὡς ἐνότητα. Ποιό εἶναι αὐτό τό γνωστό, μέσα ἀπό τό ὅποιο μᾶς μεταδίδεται τό ὡς τώρα ἄγνωστο, τό νέο νόημα μιᾶς πρότασης; Αὐτό τό ἀποτελοῦν "παλιές εκφράσεις", λέξεις ἢ ὀνόματα, στοιχεῖα τῆς πρότασης.

Κατανοῶ μιᾶ πρόταση σημαίνει γνωρίζω τήν πραγματική κατάσταση τήν ὁποία αὐτή μοῦ μεταδίδει ἀπεικονίζοντάς την. Εἶναι ανάγκη δηλαδή ἡ πρόταση νά συνάπτεται οὐσιαστικά μέ τήν κατάσταση (4.03). "Αν θυμηθοῦμε τή διάκριση πού κάνει ὁ Wittgenstein ἀνάμεσα σέ ἀτομικές καί πολύπλοκες καταστάσεις, θά ἦταν δυνατό ἡ συνάφεια γλώσσας καί πραγματικότητας νά ἀναζητηθῆ ἔσχατα στήν ἀντιστοιχία τῶν στοιχείων τῆς πραγματικῆς κατάστασης πρός τά στοιχεῖα τῆς πρότασης. Ὅπως τά στοιχεῖα σχηματίζουν τήν πρόταση, ἀνάλογα θά ἔπρεπε τά ἀντίστοιχα πραγματικά στοιχεῖα νά συνθέτουν τήν κατάσταση, τήν ὁποία ἡ πρόταση ἀπεικονίζει. Αὐτά τά στοιχεῖα εἶναι τά πράγματα.

4.0311 Ἐνα ὄνομα κεῖται γιά ἕνα πράγμα, ἕνα ἄλλο γιά ἕνα ἄλλο πράγμα καί εἶναι συνδεδεμένα μεταξύ τους, ἔτσι παριστάνει τό ὅλον-σάν μιᾶ ζωντανή εἰκόνα-τήν πραγματική κατάσταση.

Ὅπως λοιπόν ὑπάρχουν προτάσεις πού συντίθενται ἀπό στοιχεῖα, ἀντίστοιχα ὑπάρχουν καταστάσεις καί περιστατικά τά ὅποια συντίθενται ἀπό πράγματα.

Ὡστόσο, ὁ κόσμος δέν συντίθεται ἀπό πράγματα ἀλλά ἀπό γεγο-

νότα και καταστάσεις. Και εάν ο κόσμος είναι τά γεγονότα, όταν μιλοῦμε γι' αὐτόν μιλοῦμε βέβαια γιά γεγονότα. Ἔχουμε λοιπόν ἀπὸ τὴ μιά μεριά τὰ γεγονότα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴς προτάσεις. Ἡ ἀντιστοιχία τους σημαίνει ὅτι κάτι κοινὸ ὑπάρχει ἀνάμεσά τους, ὅτι τουλάχιστο ὑπάρχει μιά κοινή δομή. Διαφορετικὰ δὲν θὰ ἦταν δυνατό νά μᾶς ἐκφράζει ἡ πρόταση κάτι γιά γεγονότα. Τὸ κοινὸ αὐτὸ εἶναι ἡ λογικὴ μορφή. Αὐτὴ δείχνεται μέ τὴ γλώσσα, ἀλλὰ δὲν ἐκφράζεται μέσα ἀπ' αὐτήν. Διότι, ἂν ἡ γλώσσα ἐκφράζει νοήματα γιά τὰ γεγονότα, τὰ νοήματα αὐτὰ δὲν μπορούμε νά τὰ ἐκφράσουμε πάλι μέ τὴ γλώσσα. Δουλιὰ τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι νά ἐκφράζει νοήματα ἀλλὰ νά ξεκαθαρίσει τὴς προτάσεις πού σημαίνουν κάτι γιά τὰ γεγονότα, δηλαδή τὴς προτάσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ πρόταση ὀφείλει τὴ σημασία της στὸ γεγονός, τοῦ ὁποῦ ἀποτελεῖ ἀπεικόνιση. Καὶ ἐπειδὴ ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἀρμόδια νά προβάλλει καὶ νά στηρίξει ἐμπειρικὲς προτάσεις - αὐτὸ εἶναι ἔργο τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν - ἀπομένει γι' αὐτήν τὸ ἔργο νά διασαφηνίσει καὶ νά ἐξηγήσει τέτοιες προτάσεις, νά ἀναλύσει τὴ δομὴ καὶ τὰ βασικὰ στοιχεῖα τους. Ἔτσι τὰ ἀποτελέσματα τῆς φιλοσοφικῆς δραστηριότητος δὲν εἶναι ἡ προβολὴ προτάσεων πού νά μεταδίδουν νοήματα. Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι διδασκαλία παρά δραστηριότητα πού ἀποσκοπεῖ στὴ διασάφηση ἐπιστημονικῶν προτάσεων.

Τί σημαίνει διασάφηση προτάσεων; Διασαφηνίζω προτάσεις, σημαίνει ξεκαθαρίζω λογικὰ τὴ σκέψη πού ἀπεικονίζει τὰ γεγονότα. Ἡ λογικὴ δὲν εἶναι διδασκαλία παρά εἶδωλο, εἰκόνα τοῦ κόσμου. Ἔτσι ἡ πρόταση ἡ ὁποία ἔχει μιά λογικὴ, ἀπεικονίζει τὸν κόσμο. Ἡ γλώσσα λοιπόν ἀπεικονίζει τὴν πραγματικότητα, δείχνει τὴ "λογικὴ μορφή" της, τὴν παρουσιάζει. Τοῦτο γίνεται δυνατό μέ προτάσεις πού ἔχουν νόημα καὶ πού σημαίνουν ὅτι σκεπτόμαί. Ἔχει ἡ πρότασή μου νόημα, ἄρα προβάλλω σκέψη:

4. Ἡ σκέψη εἶναι ἡ γεμάτη νόημα πρόταση.

Σκέπτομαι κάτι ή κρίνω κάτι, σημαίνει ότι απεικονίζω κάτι. Κατανοώ κάτι σημαίνει να βλέπω μια εικόνα αυτού μέσα σ' ένα σημάδι. Έχω μια γνώμη, σημαίνει να κάνω με σημάδι μια εικόνα τινός.

Η δυσκολία που παρουσιάζεται εδώ είναι ότι προτάσεις με νόημα και σκέψεις δεν φαίνονται να είναι εικόνες. Όπως τό κείμενο με τις νότες δεν φαίνεται να είναι εικόνα της μουσικής που δηλώνει, έτσι και η πρόταση δεν φαίνεται με την πρώτη ματιά να αποτελεί εικόνα της πραγματικότητας. Έπειτα μια εικόνα δεν σημαίνει ότι είναι σωστή απεικόνιση της πραγματικής κατάστασης στην οποία αναφέρεται· μπορεί να είναι αληθινή και ψεύτικη, δηλαδή μπορεί να συμφωνεί με την πραγματικότητα ή να μην συμφωνεί:

2.21 'Η εικόνα συμφωνεί με την πραγματικότητα ή όχι' είναι σωστή ή όχι, αληθινή ή ψεύτικη.

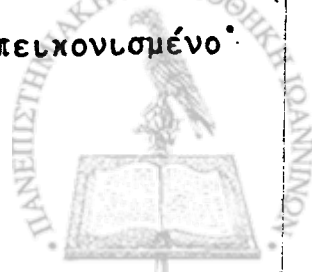
Εάν η πρόταση είναι εικόνα και η σκέψη απεικόνιση, ως εικόνα πρέπει να θεωρηθεί μόνον η στοιχειακή πρόταση (Elementarsatz). Έξάλλου η γλώσσα μας "μεταμφιέζει" τις σκέψεις κατά τρόπο που να συγκαλύπτεται ο εικονικός χαρακτήρας των προτάσεων. Έτσι τό έργο της φιλοσοφίας στην "ανάλυση της πρότασης" (3.25) είναι να απελευθερώσει την πραγματική δομή με την οποία οι στοιχειακές προτάσεις λειτουργούν ως εικόνες και οι σκέψεις απεικονίζουν.

Έχουμε όμως και έσφαλμένες προτάσεις, άρα και μή σωστές εικόνες. Τι σημαίνει λοιπόν για μια πρόταση ότι αυτή είναι αληθινή; Μ' άλλα λόγια, τι είναι αυτό μέσω του οποίου ή εικόνα γίνεται κάτι που μπορεί να απεικονίσει αληθινά και έσφαλμένα;

2.16 Τό γεγονόςό πρέπει, για να είναι εικόνα, να έχη κάτι κοινό με τό απεικονισμένο.

2.161 Στην εικόνα και στό απεικονισμένο πρέπει να είναι κάτι ίδιο, για να μπορέ τό ένα να είναι μια εικόνα του άλλου.

Η απαίτηση είναι σαφής: Είναι ανάγκη να υπάρχει κάτι στην εικόνα που να τό αναγνωρίζουμε ότι είναι αυτό που είναι απεικονισμένο.

διαφορετικά δέν θά εἶχαμε βέβαια εἰκόνα. Ὁ φιλόσοφος ὁμως προβάλλει τήν ἀνάγκη νά ὑπάρχη στήν εἰκόνα κάτι πού νά εἶναι τό ἴδιο μέ τό ἀπεικονισμένο, πράγμα πού δέν προκύπτει ἀπό τήν συνηθισμένη ἔννοια πού ἔχει στή γλώσσα μας ἡ εἰκόνα. Πραγματικά, ὁ Wittgenstein ἔχει μιᾶ ἰδιαίτερη ἄποψη περί εἰκόνας:

- 2.12 Ἡ εἰκόνα εἶναι ἕνα μοντέλο τῆς πραγματικότητας.
 2.13 Στά ἀντικείμενα ἀντιστοιχοῦν μέσα στήν εἰκόνα τά στοιχεῖα τῆς εἰκόνας.
 2.131 Τά στοιχεῖα τῆς εἰκόνας ἀντιπροσωπεύουν μέσα στήν εἰκόνα τά ἀντικείμενα.
 2.14 Ἡ εἰκόνα συνίσταται στό ὅτι τά στοιχεῖα τῆς σχετίζονται μεταξύ τους μέ ὀρισμένη μορφή καί ὀρισμένο τρόπο.
 2.141 Ἡ εἰκόνα εἶναι ἕνα γεγονός.
 2.15 Ὅτι τά στοιχεῖα τῆς εἰκόνας σχετίζονται τό ἕνα μέ τό ἄλλο μέ ὀρισμένη μορφή καί μέ ὀρισμένο τρόπο, αὐτό παριστάνει πώς ἔτσι τά πράγματα σχετίζονται μεταξύ τους.
 Αὐτή ἡ συνάφεια τῶν στοιχείων τῆς εἰκόνας λέγεται δομή τῆς καί ἡ δυνατότητά τους λέγεται μορφή τῆς ἀπεικόνισής τῆς.
 2.151 Ἡ μορφή τῆς ἀπεικόνισης εἶναι ἡ δυνατότητα ὅτι τά πράγματα σχετίζονται μεταξύ τους ὅπως τά στοιχεῖα τῆς εἰκόνας.

Ἐάν ἡ εἰκόνα εἶναι ἕνα μοντέλο τῆς πραγματικότητας, πρέπει νά σκεθοῦμε ὅτι ἕνα μοντέλο μπορεῖ νά εἶναι σωστό ἢ ψεύτικο. Ἡ εἰκόνα συνίσταται ἀπό στοιχεῖα τά ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν στά ἀντικείμενα ὡς συστατικά στοιχεῖα τῆς πραγματικῆς κατάστασης πού ἀπεικονίζεται. Πότε μιᾶ πρόταση-εἰκόνα εἶναι ἐσφαλμένη; Μιᾶ πρόταση εἶναι ἐσφαλμένη, ὅταν τά πράγματα δέν σχετίζονται μεταξύ τους ὅπως αὐτό παριστάνεται ἀπό τά στοιχεῖα τῆς εἰκόνας. Καί τότε ὁμως παραμένει κάτι κοινό ἀνάμεσα στήν εἰκόνα καί στό ἀπεικονισμένο. Ἐάν ἡ εἰκόνα εἶναι ἐσφαλμένη, παραποιημένη ἢ παραπλανητική, δέν παύει νά εἶναι εἰκόνα, ἔχει δηλαδή μιᾶ δυνατότητα νά εἶναι ἀληθινή. Αὐτό τό κοινό πού ἔχουν ὅλες οἱ εἰκόνες, ἀκόμα καί οἱ ἐσφαλμένες, ὁ Wittgenstein τό ὀνομάζει "μορφή τῆς ἀπεικόνισης". Εἶναι

αυτό που η εικόνα έχει κοινό με την πραγματικότητα:

- 2.17 Ό,τι η εικόνα πρέπει να έχει κοινό με την πραγματικότητα, για να μπορέσει να την απεικονίσει με την μορφή και τον τρόπο της - σωστά ή λανθασμένα - είναι η μορφή της απεικόνισης.
- 2.171 Η εικόνα μπορεί να απεικονίσει κάθε πραγματικότητα που έχει τη μορφή της. Η χωρική εικόνα κάθε χωρικό, ή χρωματική εικόνα κάθε χρωματικό κλπ.

Τό μοντέλο ενός πανεπιστημίου απεικονίζει με τις χωρικές του σχέσεις τις χωρικές σχέσεις του πανεπιστημίου, με τις χρωματικές του σχέσεις τις χρωματικές σχέσεις του πανεπιστημίου. Χωρικότητα και χρωματικότητα είναι κοινά στο μοντέλο και στο πανεπιστήμιο, ακόμα κι' αν οι χωρικές σχέσεις του μοντέλου δεν αποδίδουν σωστά τις χωρικές σχέσεις του πανεπιστημίου, αν δηλαδή η χωρική δομή δεν είναι σ' αυτά κοινή. Αν όμως έχουμε κοινή τη μορφή απεικόνισης, τις χωρικές, χρονικές, χρωματικές σχέσεις, αυτό δεν αρκεί για να κάνουμε από κάτι μιάν εικόνα. Η εικόνα χρειάζεται πάντοτε τη σκέψη για να γίνει εικόνα:

- 2.18 Έκεينو που κάθε εικόνα, κάθε μορφή πρέπει πάντοτε να έχει κοινό με την πραγματικότητα, για να μπορέσει γενικά - σωστά ή λανθασμένα - να την απεικονίσει, είναι η λογική μορφή, αυτό σημαίνει, η μορφή της πραγματικότητας.
- 2.181 Είναι η μορφή της απεικόνισης ή λογική μορφή, τότε η εικόνα λέγεται ή λογική εικόνα.
- 2.182 Κάθε εικόνα είναι έπισης μιá λογική εικόνα (Αντίθετα δεν είναι π.χ. κάθε εικόνα μιá χωρική εικόνα).
- 2.19 Η λογική εικόνα μπορεί να απεικονίσει τον κόσμο.
- 2.2 Η εικόνα έχει με τό απεικονισμένο κοινή τη μορφή της απεικόνισης.
3. Η λογική εικόνα των γεγονότων είναι ή σκέψη.

Για την αποδοχή μιáς λογικής μορφής της απεικόνισης ο Wittgenstein εξηγεί:

- 4.014 Η πλάκα γραμμοφώνου, ή μουσική σκέψη, ή παρτιτούρα,

τά ἡχητικά κύματα, ὅλα βρίσκονται σ' ἐκεῖνη τήν ἀπεικονίζουσα ἐσωτερική σχέση, ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξύ γλώσσας καί κόσμου.

Σ' ὅλα ἐκεῖνα εἶναι κοινή ἡ λογική κατασκευή.

- 4.0141 Ὅτι ὑπάρχει ἓνας γενικός κανόνας μέ τόν ὁποῖο ὁ μουσικός μπορεῖ νά παράγη ἀπό τήν παρτιτούρα τή συμφωνία, νά παράγη τή συμφωνία πάνω στόν δίσκο καί ἀπό τόν δίσκο πάλι νά παράγη τήν παρτιτούρα, ἐκεῖ σύνισταται ἀκριβῶς ἡ ἐσωτερική ὁμοιότητα αὐτῶν τῶν φαινομενικά τόσο πολυποικίλων εἰκόνων. Καί ἐκεῖνος ὁ κανόνας εἶναι ὁ νόμος τῆς προβολῆς, πού προβάλλει τή συμφωνία στήν παρτιτούρα. Εἶναι ὁ κανόνας τῆς μετάφρασης τῆς γλώσσας μέ νότες στή γλώσσα τοῦ δίσκου.

Ἐκεῖνο λοιπόν πού κάνει ἡ σκέψη εἶναι νά ἀπεικονίσει τήν πραγματικότητα κατά τρόπο πού νά ἀποδύει τή μορφή της. Ἡ σκέψη δέν εἶναι παρά ἡ λογική εἰκόνα τοῦ κόσμου. Ὑπάρχει μιὰ κοινή στά γεγονός καί στή γλώσσα "λογική δομή" καί ἓνας κανόνας σάν ἐκεῖνον πού κάνει τόν μουσικό νά παράγη τή μουσική του ἀπό τήν παρτιτούρα του, νά τήν ἀποτυπώσει σέ δίσκο καί ἀπό τόν δίσκο νά μπορῇ πάλι νά ἀνασυγκροτήσῃ τήν παρτιτούρα. Τά γεγονότα προβάλλονται στή γλώσσα ὅπως μιὰ συμφωνία στήν παρτιτούρα.

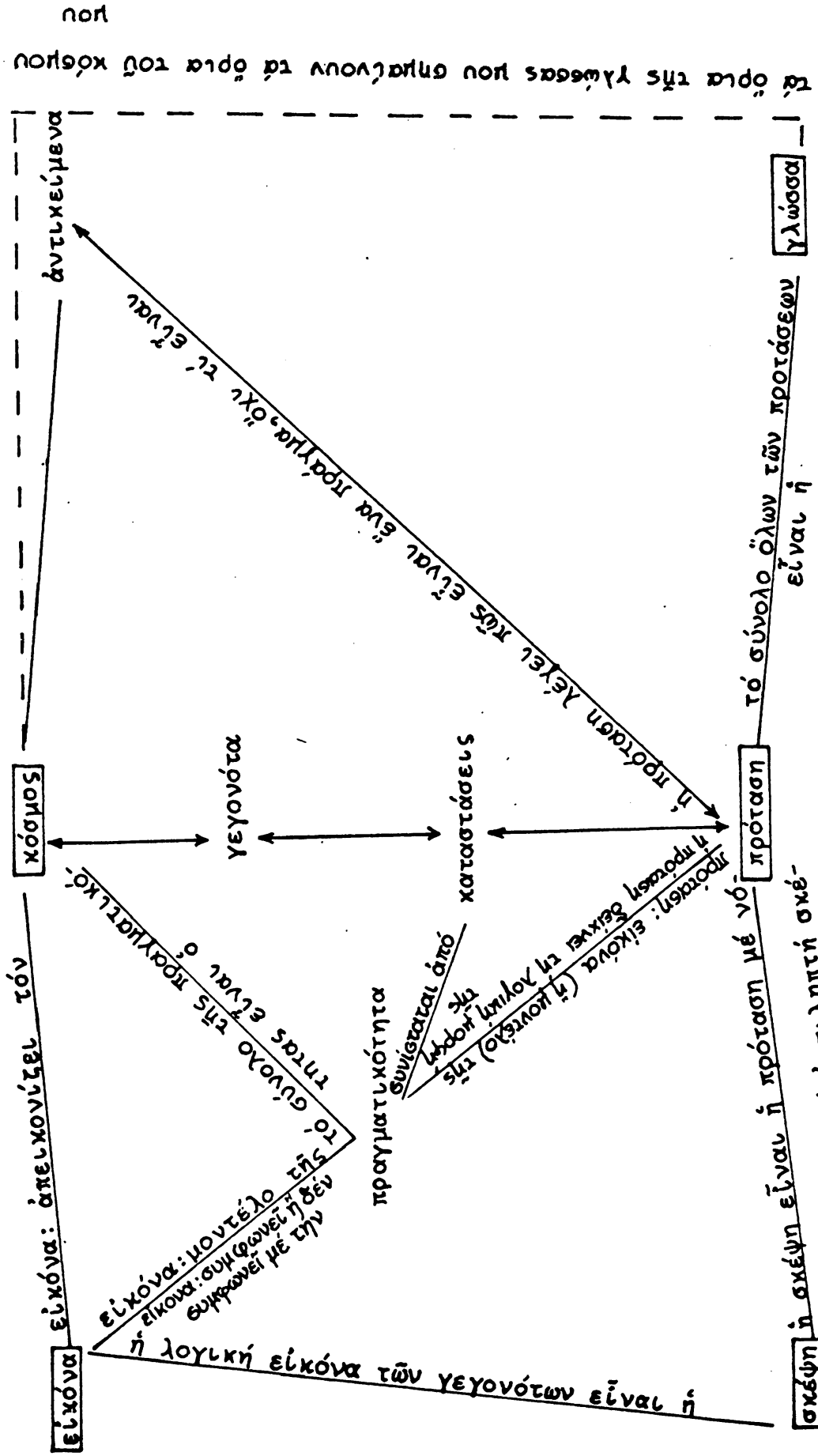
Σκέψη, λοιπόν, καί γλώσσα εἶναι μιὰ ἀπεικόνιση, δηλαδή λογική εἰκόνα τῶν γεγονότων, ἡ ὁποία καθίσταται δυνατή μέσω τῆς "λογικῆς μορφῆς" της. Αὐτή ἡ λογική μορφή εἶναι μιὰ ἰδιαιτέρη ποιότητα, μέ τήν ὁποία τά ἀντικείμενα μποροῦν νά συνδέωνται μέ τίς καταστάσεις στίς ὁποῖες ὁ κόσμος "διασπᾶται".

Ἡ λύση αὐτή τοῦ προβλήματος "γλώσσα-σκέψη" δέν εἶναι σαφής καί ἱκανοποιητική. Πῶς πρέπει τά ἀντικείμενα νά κάνουν ἐφικτή τή σκέψη μέ τή λογική μορφή; Ἐάν τά ἀντικείμενα σχηματίζουν τόν κόσμο, θά ἔπρεπε νά παριστάνωνται ὑλικά σάν τά ἄτομα τοῦ Λεύκιππου καί τοῦ Δημόκριτου;

2.4 Βασικές σχέσεις του "Tractatus"

(πρ. S.J. Schmidt, Sprache und Denken ..., Den Haag 1968, 159)

Επίσης της γλώσσας που σχηματίζουν τα όρια του κόσμου

3. Γ Λ Ω Σ Σ Α Κ Α Ϊ Σ Κ Ε Ψ Η : Ν Ε Α Θ Ε Σ Η

3.1 ΑΥΤΟΚΡΙΤΙΚΗ. ΜΕΘΟΔΟΣ. ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ

Ο Wittgenstein αποτελεί ένα πολύ σπάνιο παράδειγμα φιλοσόφου πού στρέφεται ενάντια στις ίδιες του τις προηγούμενες απόψεις. Στις "Φιλοσοφικές Έρευνες" ασκεί κριτική ενάντια στις δικές του βασικές θέσεις για τη γλώσσα προσπαθώντας παράλληλα να κερδίσει μια νέα θέση. Άλλα στον πρόλογο του Tractatus δήλωνε όχι πολύ μετριοφρονα ότι η αξία αυτού του έργου έγκειται στο ότι εκφράζει σκέψεις, ότι η αξία αυτή "θα είναι τόσο μεγαλύτερη όσο καλύτερα έχουν εκφραστεί οι σκέψεις" και ότι "έν τούτοις η αλήθεια των σκέψεων αυτών", πού εκφράζονται σ' αυτό τό έργο του, του "φαίνεται απρόσβλητη και όριστική". Και τελειώνει τόν πρόλογο μέ τά ακόλουθα λόγια:

Είμαι λοιπόν της γνώμης ότι τά προβλήματα έχουν λυθῆ έδῶ στην ούσία τελεσίδικα. Καί αν δέν πλανῶμαι σ' αυτό, τότε η αξία αυτής της εργασίας συνίσταται στο ότι αυτή δείχνει τόσο λίγα πετυχαίνονται μέ τό να έχουν λυθῆ αυτά τά προβλήματα.

Είναι διδακτικό να δοῦμε πῶς ο Wittgenstein αντιμετώπιζει αυτή τη θέση του μετά από είκοσι επτά χρόνια μέ τό νέο του έργο "Φιλοσοφικές Έρευνες" (1945-1949). Γράφει λοιπόν στον πρόλογο αυτού του έργου:

Άλλά πριν από τέσσερα χρόνια μου δόθηκε άφορμή να ξαναδιαβάσω τό πρώτο μου βιβλίο (τό Tractatus) και να ξεκαθαρίσω τις σκέψεις μου πού περιέχονται σ' αυτό. Τότε ξαφνικά μου φάνηκε πῶς θα έπρεπε να δημοσιεύσω εκείνες τις παλιές σκέψεις και τις νέες μαζί: πῶς οι νέες σκέψεις θα μπορούσαν να φωτιστούν σωστά μόνο μέ αντιπαράθεση προς - και μέ φόντο - τόν παλαιότερο τρόπο σκέψης μου. Γιατί από τότε πού ξανάρχισα, πριν από δεκαέξη χρόνια, να ασχολούμαι μέ τη φιλοσοφία, χρειάστηκε να αναγνωρίσω βαριά λάθη στα όσα είχα διατυπώσει σ' εκείνο τό πρώτο βιβλίο.

Ίσως η τελευταία αυτή κρίση του Wittgenstein για τό Tractatus εἶ-

ναι ύπερβολική καί, άδικα, πολύ αύστηρή. Οί προτάσεις του έργου αυτού είχαν ήδη άσκήσει τεράστια δημιουργική επίδραση σ' ένα σκουδαίο ρεύμα της φιλοσοφίας του αιώνα μας καί είναι σε μεγάλο βαθμό λειτουργικές καί μέχρι σήμερα.

Ο Wittgenstein παρατηρεί συγκεκριμένα ότι στο Tractatus ύπερτόνισε μία λειτουργία της γλώσσας, δηλαδή τή λειτουργία της ειδήσης, της περιγραφής, της μετάδοσης κλπ. Η γλώσσα δέν ύπάρχει μόνο για να μάς όμιλή για τον κόσμο. Δέν περιγράφουμε μόνον όταν μιλούμε· δίνουμε έντολές, ρωτούμε, διηγούμαστε ιστορίες, προτείνουμε αίνύγματα, παρακαλούμε, χαιρετούμε, κάνουμε νεύματα, δίνουμε σήματα κλπ.

Αυτό σημαίνει ότι θα μπορούσαμε να υιοθετήσουμε μία έμπειρική έρευνα, παρατηρώντας λ.χ. πώς οί άνθρωποι χρησιμοποιούν τά σημάδια. Τό πρόβλημα δηλαδή μπορεί να τεθῆ έτσι: Πώς φέρεται κανείς γλωσσικά; Η γλωσσική συμπεριφορά άποβλέπει στη γνώση άγνωστων πραγμάτων ή στην κατανόηση γνωστών; Ο Wittgenstein γράφει στις Φιλοσοφικές Έρευνες:

§ 89 ... θέλουμε να κατανοήσουμε κάτι που βρίσκεται ήδη άνοικτό μπροστά στα μάτια μας. Γιατί αυτό δέν δείχνουμε, μέ όποιοδήποτε νόημα, να τό καταλαβαίνουμε.

Τά γνωστά, λοιπόν, αλλά προβληματικά καί μη κατανοητά γεγονότα δέν έξηγοούνται μέ τό να δεχώμαστε κάτι άκατανόητο όπως είναι ή "λογική μορφή", αλλά συγκρίνοντας αυτά μέ άλλα γεγονότα που δέν είναι προβληματικά. Έτσι, αν δοϋμε τίς προβληματικές περιπτώσεις στο φως των μη προβληματικών, οί δυσχέρεες κατανόησής τους έλαττώνονται ή καί εκλείπουν:

§ 109 Τά προβλήματα λύνονται όχι μέ τήν προσκόμιση νεώτερης έμπειρίας παρά μέ τήν σύγκριση του πρό πολλου ήδη γνωστοϋ.

§ 127 Η έργασία του φιλοσόφου είναι μία συγκομιδή άναμνήσεων για ένα όρισμένο σκοπό.

Ἡ ἔννοια ἑνός πράγματος ἐκφράζεται στίς ἐξηγήσεις πού μπορεῖ κανεὶς νά δώσῃ γι' αὐτό τό πράγμα. Περιγράψω κάτι, σημαίνει δύνω "παραδείγματα" : Δείχνω πῶς αὐτό ἢ κάτι παρόμοιο θά μπορούσα νά τό πῶ διαφορετικά στό παιγνίδι τῆς γλώσσας (ὄχι ὅμως ἔξω καί παρά τούς κανόνες τοῦ παιγνιδιοῦ). Ἐνα παράδειγμα εἶναι ἕνα ἀντικείμενο σύγκρισης "πού μέσω ὁμοιότητας ἢ ἀνομοιότητας πρέπει νά ρίχνῃ φῶς στίς σχέσεις τῆς γλώσσας μας (αὐτές πού ὁ Wittgenstein συμπυκνώνει στόν ὄρο "γραμματική"). Οἱ σχέσεις τῆς γλώσσας μας εἶναι σάν τίς σχέσεις πού ἔχουν τά πλόκια σ' ἕνα πολύπλοκο παιγνίδι - ἄς ποῦμε σάν τό σκάκι. Για νά γίνῃ ἕνα παιγνίδι σάν τό σκάκι, πρέπει νά γίνῃ ἕνα σύνολο χειρισμῶν μέ τίς φιλοῦρες τοῦ παιγνιδιοῦ σύμφωνα μέ ὀρισμένους κανόνες. Τό παιγνίδι τῆς γλώσσας παύζεται ἐπίσης μέ χειρισμούς λέξεων καί προτάσεων σύμφωνα μέ κανόνες. Πρόκειται γιά μιὰ "θεωρία σκακιοῦ" τῆς γλώσσας, ἀντίθετα πρός τήν "θεωρία μωσαϊκοῦ" τῆς γλώσσας πού εἶχε διατυπωθῆ στό Tractatus. Σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή, ὁ κόσμος εἶναι σύνθετος ἀπό ἀπλά γεγονότα ἢ συμβάντα, πράγματα ἢ ἀντικείμενα καί τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ὀπτική γωνία ἀπό τήν ὁποία βλέπουμε ὁ,τι μᾶς ἀπασχολεῖ. Λ.χ. εἰάν ρωτήσουμε ἀπό τί συνίσταται μιὰ σκακίερα, κάτι πού εἶναι σαφῶς σύνθετο, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι θά πρέπει νά περιμένουμε μιὰ καί μόνη ἀπάντηση, λ.χ. ὅτι αὐτή ἀποτελεῖται ἀπό 32 τετράγωνα λευκά καί μαῦρα, ὅτι ἀποτελεῖται ἀπό λευκό καί μαῦρο χρῶμα διατεταγμένο μέ μιὰ ὀρισμένη μορφή ἢ ὅτι ἀποτελεῖται ἀπό τό σχῆμα τῶν τετραγώνων. Ἔτσι ὁ Wittgenstein στρέφεται κατά τῆς βασικῆς ὄντολογικῆς θέσης πού ὁ Ἰόλιος εἶχε προηγουμένως προτείνει, ὅτι "ὁ κόσμος εἶναι ἡ ὁλότητα τῶν γεγονότων, ὄχι τῶν πραγμάτων". Τώρα δέχεται ὅτι ὁ κόσμος μπορεῖ νά συνίσταται ἀπό γεγονότα ἢ ἀπό συμβάντα ἢ ἀπό πράγματα καί ἀντικείμενα. Ἐάν ὁ κόσμος ἐξηγεῖται μέ ὄρους γεγονότων, συμβάντων καί πραγμάτων, μέ τρεῖς δηλαδή τρόπους γλωσσικῆς χρήσεως, καί οἱ τρεῖς αὐτοῦ τρόποι ἐρμηνείας τοῦ κόσμου ἔχουν τήν ἀξία τους, ὅπως ἄλλωστε καί κά-

θε άλλος τρόπος χρήσεως τῆς γλώσσας πού θά εἶχε νόημα.

Ἡ ἀρετηρία τοῦ Wittgenstein δέν εἶναι ὅτι τά πάντα εἶναι προβληματικά. Στήν πραγματικότητα ὅλες οἱ περιπτώσεις δέν εἶναι προβληματικές, γιατί καί ὁ φιλόσοφος ἐν ὄψει μόνον ὀρισμένων περιπτώσεων θέτει τό πρόβλημα πῶς εἶναι δυνατή ἡ γλώσσα καί σκέψη. "Ἄν ἐπέβλεπε πραγματικά τή λειτουργία τῆς γλώσσας, δέν θά ἔθετε αὐτό τό πρόβλημα.

§110 "Ἡ γλώσσα (ἢ ἡ σκέψη) εἶναι κάτι τό μοναδικό" - αὐτό δεύχεται σάν μιὰ πρόληψη (ὄχι πλάνη!)¹, πού ἔχει προκληθῆ ἢ ἔδω μέσα ἀπό γραμματικές ἀτακίες.

§93 "Ἐνας θά μπορούσε νά λέγη: "Μιὰ πρόταση, αὐτό εἶναι τό πιό καθημερινό πράγμα τοῦ κόσμου", καί ὁ ἄλλος: "Μιὰ πρόταση - αὐτό εἶναι κάτι πολύ θαυμάσιο!" Καί αὐτός δέν μπορεῖ: νά δῆ ἀπλά πῶς λειτουργοῦν προτάσεις. Γιατί τόν βαραίνουν οἱ μορφές τοῦ ἐκφραστικοῦ μας τρόπου πού ἀφοροῦν προτάσεις καί τή σκέψη.

Ὁ Wittgenstein χαρακτηρίζει τή φιλοσοφία σάν "ἐπιστάτρια τῆς γραμματικῆς" καί λέγει ὅτι "δυσπιστεῖν κατά τῆς γραμματικῆς εἶναι ἡ πρώτη προϋπόθεση τοῦ φιλοσοφεῖν.² Ἡ γραμματική τῆς τρέχουσας γλώσσας εἶναι αἰτία πλανῶν καί γι' αὐτό ἀπατεῖ κριτική στάση ἐκ μέρους τοῦ φιλοσόφου. Οἱ προτάσεις τῆς γλώσσας μας δέν ἔχουν μία καί μόνη "λογική μορφή", ἀλλά τό νόημά τους ἐξαρτᾶται ἀπό τήν κατά περίπτωση λογική σύνταξη τῶν λέξεων. Ἡ γλώσσα μας ἔχει μιὰ λογική πού δέν μπαίνει στά καλούπια μιᾶς μονολιθικῆς λογικῆς ὅπως ἦταν ἐκεῖνη τοῦ Tractatus.

Ὁ φιλόσοφος εἶναι ἀπέναντι στά προβλήματα του σάν γιατρός ἀπέναντι σέ ἀρρώστιας:

1. "Πρόληψη" σημαίνει ἐδῶ πῶς δέν πρόκειται γιά λαθασμένη σκέψη καί ἡ ἀντίθετη πρὸς αὐτήν σκέψη δέν σημαίνει ὅτι εἶναι ἡ μόνη ἀληθινή: Καί οἱ δύο ἔχουν ἓνα νόημα.

2. Notes on Logic, Schriften, Frankfurt am Main 1960, I 186.

§ 255 'Ο φιλόσοφος πραγματεύεται ένα πρόβλημα όπως μιιά άρρώστια.

Μ'άλλα λόγια, ή φιλοσοφία είναι μιιά (καί ὄχι ή) "θεραπεία" άρρωστημένων περιπτώσεων, τών προβλημάτων. Για νά έπιχειρηθῆ ὅμως μιιά θεραπεία, απαιτεῖται νά προηγηθῆ διάγνωση τῆς περίπτωσης. Γι'αυτό τονύζει ὁ Wittgenstein ὅτι ὁ φιλόσοφος πρέπει νά βρούκη τούς λόγους καί τίς αἰτίες ὡς πρός τό ὅτι καί σέ ποιές περιπτώσεις θέτει τό πρόβλημα για τή "δυνατότητα" τῆς γλώσσας καί τῆς σκέψης, ένα πρόβλημα τόσο γενικό καί, έμπειρικά, ανεπίδεκτο λύσης.

'Ο Wittgenstein φροντίζει έτσι για μιιά τάξη, τήν ὁποία προσδιορίζει ὡς ἑξῆς:

§ 132 Θέλουμε στή γνώση μας για τή χρήση τῆς γλώσσας νά βάλουμε μιιά τάξη, μιιά τάξη για ένα ὀρισμένο σκοπό μιάν από πολλές δυνατές τάξεις ὄχι τήν τάξη.

Ποιός είναι αὐτός ὁ ὀρισμένος σκοπός; 'Εάν τά φιλοσοφικά προβλήματα είναι άρρώστιες πού έπικαλοῦνται τή θεραπεία τους, ὁ σκοπός δέν είναι ή θεραπεία αλλά ὁ παραμερισμός, ή ἑξαφάνιση τών ασθενειών αὐτῶν. 'Ο σκοπός λοιπόν είναι τώρα νά παραμερισθοῦν τά φιλοσοφικά προβλήματα. 'Αποβλέπουμε σέ μιιά τάξη πού ἑξυπηρετεῖ τήν κατανόηση τῆς γλώσσας μας. 'Επιζητοῦμε ὅμως τή σαφήνεια καί μάλιστα μιιά τέλεια σαφήνεια:

§ 133 'Αλλ'αὐτό σημαίνει μόνον ὅτι τά φιλοσοφικά προβλήματα πρέπει νά ἑξαφανίζονται τέλεια.
'Η καθαυτή ανακάλυψη, πού μέ διεγείρει, είναι αὐτή: Νά ξυλῶνω τό φιλοσοφεῖν, ὅταν ἐγώ θέλω...

Τά φιλοσοφικά προβλήματα πηγάζουν από τίς παρεξηγήσεις τῆς γλώσσας, πού σημαίνουν παρεξηγήσεις τῆς κοινωνίας. 'Ο Wittgenstein γράφει χαρακτηριστικά:

§ 194 'Εμεῖς εἴμαστε, ὅταν φιλοσοφοῦμε, σάν ἄγριοι, πρωτόγονοι ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι ἀκοῦν τόν ἐκφραστικό τρόπο πού

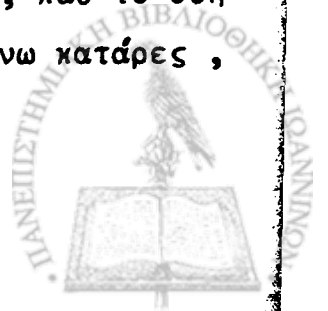

τισμένων ανθρώπων, τούς παρεξηγοῦν καί ἐξάγουν τά κιά παράξενα συμπεράσματα ἀπό τήν ἐξήγησή τους.

Ἡ φιλοσοφία, λοιπόν, εἶναι μιὰ γλωσσική ἀρρώστια πού πρέπει νά θεραπευθῇ. Φιλοσοφεῖν σημαίνει παρεξήγηση τῆς γλώσσας καί ἐξαγωγή ἀπ' αὐτήν τῶν κιά ἀνόητων συμπερασμάτων. Ἄλλά τί σημαίνει, κατανοῶ σωστά τή γλώσσα; Γιά νά ἀπαντήσουμε σ' αὐτό τό ἐρώτημα, πρέπει νά καθορίσουμε πρῶτα τί σημαίνει στόν Wittgenstein "κατανοῶ". Ἄλλά ὅλη ἡ προσπάθεια τοῦ φιλοσόφου εἶναι τώρα νά ἐξηγήσῃ τό σκέπτεσθαι καί τό κατανοεῖν, νά κάνῃ κατανοητή τή σκέψη, τή γνώμη καί τήν κατανόηση ὡς χρήση σημείων καί μαζί νά λύσῃ τό πρόβλημα ἂν εἶναι δυνατή ἡ γλώσσα καί σκέψη. Ὁ Wittgenstein δέν σκέπτεται τώρα τή γλώσσα ὡς τό σύνολο τῶν προτάσεων παρά τή θεωρεῖ ὡς χρήση σημείων. Ἐνα σημάδι εἶναι κάτι πού ἔχει νόημα καί σημασία καί εἶναι τότε μόνον σημάδι, ἂν ἐμεῖς τό χρησιμοποιοῦμε ὡς σημάδι (εἴτε εἶναι εἰκόνα εἴτε ὄχι).

3.2 "Γλωσσοπαίγνια". Αἰσθήματα

Γιά νά κατανοήσουμε προβληματικές περιπτώσεις πρέπει νά τίς δοῦμε στό φῶς ἄλλων μή προβληματικῶν περιπτώσεων. Αὐτές οἱ μή προβληματικές περιπτώσεις χρήσης σημείων, μέ τίς ὁποῖες πρέπει νά συγκρίνουμε τίς προβληματικές γιά νά τίς κάνουμε κατανοητές, ὀνομάζονται ἀπό τόν Wittgenstein γλωσσοπαίγνια (Sprachspiele). Παραδείγματα γλωσσικῶν παιγνιδιῶν, πού ἡ ποικιλία τους εἶναι μεγάλη ἀλλά πού ἐξομοιώνονται ἀπό τό ἔνδυμα πού φορεῖ ἡ καθημερινή μας γλώσσα, εἶναι: Περιγράφω πῶς φαίνεται ἐξωτερικά ἕνα ἀντικείμενο, ἢ τό μετρῶ-Παρουσιάζω τά κορίσματα ἐνός πειράματος καταρτίζοντας πίνακες καί σχηματίζοντας διαγράμματα - Τραγουδῶ ἕνα τραγούδι - Παίζω ἕνα ρόλο στό θέατρο - Κατασκευάζω ἕνα ἀνέκδοτο, καί τό διηγούμαι - Κάνω ἐρωτήσεις, ἐκφράζω εὐχαριστίες, ἀπευθύνω κατάρες,

χαιρετώ, προσεύχομαι.

Ὁ Wittgenstein ἐξηγεῖ.

§ 130 Τά σαφή καί ἀπλά γλωσσοπαίγνια μας δέν εἶναι προπαρασκευαστικές σπουδές γιά μιὰ μελλοντική κανονιστικότητα τῆς γλώσσας... Τά γλωσσοπαίγνια ἴστανται μᾶλλον ὡς ἀντεκείμενα σύγκρισης, τά ὁποῖα μέσω τῆς ὁμοιότητας ἢ ἀνομοιότητας πρέπει νά ρύχνουν ἕνα φῶς στίς σχέσεις τῆς γλώσσας μας.

Ἡ χρήση τῆς λέξης "γλωσσοπαίγνιο" γίνεται γιά τίς ἀκόλουθες περιπτώσεις: (1) Γενικά γιά τά "ἀντεκείμενα σύγκρισης" (2) γιά τά παιγνίδια στά ὁποῖα μαθαίνουν τά παιδιά νά μιλοῦν (3) γιά τίς πρωτόγονες γλώσσες.

Ὁ Wittgenstein ὁμως δύνει στή λέξη αὐτή καί μιὰ εὐρύτερη σημασία. Ἐπειδή μέ τά γλωσσοπαίγνια ἐξηγοῦνται οἱ προβληματικές περιπτώσεις τῆς γλωσσικῆς χρήσης, αὐτός ὀνομάζει γλωσσοπαίγνιο κάθε ἐπιμέρους περίπτωση γραμματικῆς χρήσεως σημείων καθώς ἐπίσης καί τό σύνολο τῶν περιπτώσεων.

§ 23 Πόσα εἶδη τῶν προτάσεων ὑπάρχουν; ... ὑπάρχουν ἀνὰ ῥιθμίτη τέτοια εἶδη: ἀναρίθμητα ποικίλα εἶδη τῆς χρήσεως παντός ὅ,τι ἐμεῖς ὀνομάζουμε "σήματα", "λέξεις", "προτάσεις". Καί αὐτή ἡ ποικιλία δέν εἶναι κάτι τό μόνιμο, τό δεδομένο μιὰ γιά πάντα ἄλλά νέοι τύποι τῆς γλώσσας, νέα γλωσσοπαίγνια, ὅπως θά μπορούσαμε νά λέμε, γεννιῶνται καί ἄλλοι παλιώνουν καί ξεχνιοῦνται.

§ 7 Θά ὀνομάσω τό "γλωσσοπαίγνιο" τό σύνολο τῆς γλώσσας καί τῶν δραστηριοτήτων μέ τίς ὁποῖες ἡ γλώσσα ἔχει διῤφανεθῆ.

Ἡ θεώρηση τῆς γλώσσας μέ ὄρους παιγνιδιοῦ εἶναι πολύ διαφωτιστική καί τονίζει ἰδιαίτερα τήν κοινωνική λειτουργία τῆς γλώσσας, κοινωνική λειτουργία πού χαρακτηριστικά προσδιορίζει τό παίξιμο ἑνός παιγνιδιοῦ. Τό πῶς κατάλληλο παιγνίδι πού μπορεῖ νά διαφωτίσῃ τή γλωσσική λειτουργία εἶναι τό σκάκι: Τί εἶναι πραγματικά ἡ γλώσσα; Εἶναι ἕνα ἐρώτημα σάν αὐτό: Τί εἶναι τό σκάκι; - Τί εἶναι ἡ λέξη πού χρησιμοποιοῦμε; Αὐτό εἶναι πάλι ἕνα ἐρώτημα, ὅπως: Τί εἶναι

Ένα πλόνι σκακιού; Καί οι προτάσεις που σχηματίζουμε με λέξεις είναι σαν τις κινήσεις που κάνουμε με τα πλόνια στο σκάκι, δηλαδή κινήσεις που έχουν νόημα και έξυπνερτουν προς χάριν μας τή λειτουργία του παιγνιδιου. Για να λάβη χώραν ένα παιγνίδι σκακιού πρέπει οι παίκτες να ξέρουν και να τηρούν τούς κανόνες του παιγνιδιου. Κι' αυτό φαίνεται πάντοτε στην πράξη και όχι στη θεωρία. Οι κανόνες του παιγνιδιου της γλώσσας είναι ού κανόνες της "γραμματικής". Το παιγνίδι της γλώσσας είναι, νομίζω, ένας πολύπλοκος οργανισμός παιγνίων, σαν ζωικός οργανισμός ο οποτος λειτουργεί αντιμετωπίζοντας συνεχώς προβλήματα και δύνοντας λύσεις. Έτσι τό νόημα των προτάσεών μας εξαρτάται από τό πόσο πετυχημένες λύσεις δύνουμε στα ανακύπτοντα προβλήματα. Έάν διστάζουμε μιλώντας και δέν βρίσκουμε τις λέξεις, εάν δέν σχηματίζουμε σωστές προτάσεις, σημαίνει ότι βρισκόμαστε σε άμηχανία παίζοντας ή παίζουμε τό παιγνίδι της γλώσσας πλημμελώς.

Τό όμιλεϊν είναι γενικά μιá μορφή ζωής. Όπως για τά μαθηματικά, ο Wittgenstein δέχεται ως αναγκαίο για τή γλώσσα ότι αυτή βρίσκει εφαρμογή στην πράξη αποτελώντας "μέρος μιās δραστηριότητας ή μιās μορφής ζωής" (§ 23). Η όμιλία της γλώσσας αποτελεί βέβαια μιá μορφή ζωής που ανήκει στη φυσική μας ιστορία:

§ 25 Τό να δύνουμε διατάγες, να ρωτούμε, να διηγούμαστε, να κουβεντιάζουμε ανήκουν στη φυσική μας ιστορία, έτσι όπως τό να περπατούμε, να τρώμε, να πίνουμε, να παίζουμε.

Αν είναι έτσι, τό φιλοσοφικό πρόβλημα για τό δυνατό της γλώσσας και της σκέψης γενικά, και όχι για τούς έμπειρικούς όρους αυτής της δυνατότητας, είναι χωρίς νόημα. Αυτό δέν σημαίνει, ωστόσο, ότι είναι άσκοπο ή παράλογο να άπασχολή ένα τέτοιο πρόβλημα έναν λογικό άνθρωπο. Τό ούσιαστικό σ' ένα τέτοιο πρόβλημα είναι να δώση κανείς μιá εξήγηση στην πράξη που ονομάζουμε "κατανόηση της σημασίας". Έτσι δύνεται έμφαση στη χ ρ ή σ η της γλώσσας ως

λειτουργικού ὄργάνου τοῦ ζῆν: 'Ομιλῶ εἶναι σά νά ἀσκῶ μιὰ τέχνη ἔχοντας σ' ἓνα κιβώτιο τὰ ἐργαλεῖα μου (τό σφυρί, τό πριόνι, τὰ καρφιά, τὶς βίδες κλπ.). Οἱ λέξεις πού χρησιμοποιοῦ λειτουργοῦν στήν κατασκευή τοῦ λόγου μου κατά ποικίλους τρόπους σάν τὰ ἐργαλεῖα τοῦ μάστορα, τὰ ὅποια ἐπιδέχονται ποικίλες χρήσεις.

Ἐνα ἰδιαίτερο παράδειγμα γιά νά μελετήσουμε τή σημασία μιᾶς λέξης ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι μιλοῦμε γιά τὰ ἴδια μας τὰ αἰσθήματα.

Τά αἰσθήματά μας τὰ ἐκφράζουμε μέ ποικίλους τρόπους, μέ μορφασμούς ἢ μειδιάματα, μέ γέλιο ἢ κλάμα, μέ ποικίλες κινήσεις σωματικές, μέ κραυγές καί μέ λέξεις. Ρωτοῦμε: Τί σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στά αἰσθήματά μας καί στίς λέξεις πού ἐκφράζουν τὰ αἰσθήματα αὐτά;

§ 244 Πῶς ἀναφέρονται λέξεις σέ αἰσθήματα; - 'Εδῶ δέν φαίνεται νά βρίσκεται κανένα πρόβλημα γιὰτί δέν μιλοῦμε κάθε μέρα γιά αἰσθήματα καί τὰ ὀνομάζουμε; 'Αλλά πῶς γίνεται ἡ ἔνωση τοῦ ὀνόματος μέ τό ὀνομασμένο (αἰσθημα); 'Η ἐρώτηση εἶναι ἡ ἴδια ὅπως: Πῶς μαθαίνει ἓνας ἄνθρωπος τή σημασία πού ἔχουν τὰ ὀνόματα, αἰσθημάτων, π.χ. ἡ λέξη "πόνος"; Μιὰ δυνατότητα εἶναι ἡ ἀκόλουθη: 'Ενώνονται λέξεις μέ τήν πρωταρχική, φυσική ἔκφραση τοῦ αἰσθήματος καί τίθενται στή θέση του. Ἐνα παιδί πληγώθηκε, αὐτό κραυγάζει καί τώρα τό παρηγοροῦν οἱ μεγαλύτεροι καί τοῦ ὑποβάλλουν ἀναφωνήσεις καί ἀργότερα προτάσεις. Αὐτοῦ μαθαίνουν στό παιδί μιὰ νέα συμπεριφορά πόνου.

Οἱ λέξεις πού δηλώνουν αἰσθήματα ἀναλαμβάνουν τώρα νά παίζουν τό ρόλο πού παίζει στή ζωὴ ἡ ἔκφραση αἰσθήματος, λ.χ. μιὰ κραυγή πόνου:

§ 244... ἡ λεκτική ἔκφραση τοῦ πόνου ὑποκαθιστᾶ τό κραυγάζειν καί δέν περιγράφει τό κραυγάζειν.

Τό πρόβλημα πού εἶναι ὀξύ συνίσταται στή δυνατότητα μετάδοσης μιᾶς ἔκφρασης αἰσθήματος στούς ἄλλους. Εἶναι τὰ αἰσθήματα προσω-

πικρά και, εάν είναι, πόσο προσωπικά είναι; Γιατί ενεργεί τόσο περσιτικά ή άποψη

§246 "μόνον ἐγώ μπορῶ νά γνωρίζω ἂν ἔχω πραγματικά πόρους ὁ ἄλλος μπορεῖ αὐτό νά τό ὑποπτευθῆ μόνον" ;

Ἡ ἄποψη αὐτή ἐπιβάλλεται πραγματικά κατά τρόπο περσιτικό, ἀλλά κρέκει νά διευκρινισθῆ τί σημαίνει "γνωρίζω" σ' αὐτή τήν πρόταση, γιατί δέν φαίνεται νά ἔχη αὐτή ἡ λέξη τό συνηθισμένο της νόημα. Βρίσκομαι λ.χ. κοντά σέ κάποιον τή στιγμή πού χτυπάει μ' ἓνα σφυρί τό δάχτυλό του ἀντί νά χτυκήσῃ τό καρδί και σκαρταράει ἀπό τούς πόρους. Ἐάν μοῦ ἔλεγε κανείς ἢ ὁ ἴδιος ὅτι ἐγώ δέν γνωρίζω πώς αὐτός ἔχει πόρους, δέν θά ἦταν ἀλήθεια. Γνωρίζω ὅμως ὅτι αὐτός ἔχει πόρους, σημαίνει ἐδῶ πώς δέν ἔχω καμιά ἀμφιβολία ὅτι τό συμβάν πού λαμβάνει χώρα μπροστά μου εἶναι "πόρος". Ἀλλά ἡ σημασία αὐτή τοῦ "γνωρίζω" (δέν ἔχω καμιά ἀμφιβολία) δέν εἶναι ἡ ἴδια ὅπως στήν πρόταση "μόνον ἐγώ μπορῶ νά γνωρίζω ἂν ἔχω πραγματικά πόρους", γιατί εἶναι λογικά ἀδύνατο νά ἀμφιβάλλῃ κανείς ἂν ὁ ἴδιος ἔχη πόρους. Μποροῦμε νά ἀμφιβάλλουμε ἂν οἱ ἐκφράσεις κάποιου γιά τούς πόρους του εἶναι σωστές - ἐνδέχεται νά προσκοιῆται ἢ νά βρίσκεται ὑπό τήν ἐπήρεια ἀναίσθητικῶ κ.τ.δ. - ἀλλά ὅταν ἐγώ ἔχω πόρους, κρέκει νά τό ξέρω δέν τό γνωρίζω, δέν ἔχω λοιπόν πόρους. Μιά τέτοια ἐπομένως χρήση τοῦ "γνωρίζω", πού συνεπάγεται ἀποκλεισμό κάθε ἀμφιβολίας, δέν ἔχει νόημα, γιατί δέν ἔχει καμιά λειτουργία. Ἐχουμε τίς δύο προτάσεις: "Γνωρίζω πώς ἔχω πόρους" και " ἔχω πόρους". Εἶναι δύο προτάσεις πού ἐκφράζουν μιὰ ψυχική κατάσταση και πού εἶναι δυνατό νά χρησιμοποιηθοῦν ἐναλλάξ χωρίς νά ἀλλάξῃ τό νόημα. Πρόκειται δηλαδή γιά ἰσοδύναμες προτάσεις: "ἔχω πόρους και φυσικά τό γνωρίζω) τό γνωρίζω, ἔχω λοιπόν πόρους. Ἐάν τό "γνωρίζω" εἶχε μιὰ λειτουργία, θά εἶχε τότε τή σημασία της.

Τί σημαίνει λοιπόν ἡ πρόταση γιά τήν ἰδιαιτερότητα τῶν αἰσθημάτων μας; Καί γιατί αὐτή ἐνεργεῖ τόσο περσιτικά; Μπορεῖ ἴσως

νά ἔχη ἓνα νόημα. "Αν κάποιος μου πῆ ὅτι ἡ ἀρρώστια μου δέν ἦταν σημαντική, θά τοῦ πῶ ἴσως ὅτι "μόνον ἐγώ γνωρίζω τί πόνους ὑπέφερα". Αὐτό δέν λέγει τίποτε γιά τήν ἰδιαίτερη γνώση τῶν πόνων μου παρά κάτι γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ ἄλλος ἐκφράζει τά δικά μου αἰσθήματα. Εἶναι θέμα δηλαδή "γραμματικῆς" τῶν λέξεων αἰσθημάτων. Ἡ πρόταση τοῦ συνομιλητοῦ μου γιά τήν ἀσημαντότητα τῶν προσωπικῶν μου αἰσθημάτων πόνου δέν ἦταν λανθασμένη παρά ἐκφρασμένη ἀντικανονικά.

Ὁ Wittgenstein δέν ἀρνεῖται ὅτι τά αἰσθήματα εἶναι προσωπικά. Τά αἰσθήματα δέν εἶναι προσωπικά μέ τό νόημα ὅτι ἓνας ἄλλος δέν μπορεῖ νά τά ξέρη παρά μέ τό νόημα ὅτι ἐγώ δέν μπορῶ νά πλανῶμαι στίς ἐκφράσεις μου γι' αὐτά, ἐνῶ μπορῶ νά πλανῶμαι στίς ἐκφράσεις μου γιά τά αἰσθήματα τῶν ἄλλων.

Ὅπως κι' ἂν εἶναι τό νόημα τῆς παραπάνω πρότασης, εἶναι φανερό πῶς ἐγώ ξέρω γιά τά αἰσθημάτά μου ὅτι εἶναι προσωπικά δικά μου καί ἐπομένως αὐτά δέν μπορῶ οὔτε νά τά ἐκφράσω, ὅπως τά νιώθω, οὔτε νά δεχτῶ πῶς ὁ ἄλλος μπορεῖ νά τά νιώσῃ ἔτσι. Μπορεῖ βέβαια ὁ ἄλλος κάτι νά νιώσῃ ἀπ' αὐτά ἢ νά ὑποκτευθῇ, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἐκτός ἀπό τόν δικό μου τρόπο "γνώσης" τῶν αἰσθημάτων μου, ὑπάρχει καί ὁ τρόπος τῶν ἄλλων, πού εἶναι ἐντελῶς διαφορετικός, ἀλλ' αὐτό δέν μειώνει τήν ἰδιαιτερότητα τῶν αἰσθημάτων μου.

4. Σ υ μ π έ ρ α σ μ α

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Tractatus παρουσιάζεται συστηματική καί ὀπισθόροτο λογικά ἀπρόσβλητη. Ὑπάρχει κάτι τό ἀπόλυτο σ' αὐτή τή φιλοσοφία, ὅπως π.χ. στή βασική θέση ὅτι ὁ κόσμος μπορεῖ σάν γεγονός νά τεμαχίζεται σέ γεγονότα μέ ἓναν καί μοναδικό τρόπο. Περαιτέρω αὐτή ἡ διαίρεση ὀδηγεῖ σέ ἀπλούστατα γεγονότα (ἀτομικά ἢ στοιχειώδη). Τόσο ὁ ἀτομισμός ὅσο καί ὁ ἀπολυτισμός (absolutismus) τοῦ Tractatus ἀζρονται στίς φιλοσοφικές Ἐρευνες: Ὑπάρχουν τόσο πολ-

λού δυνατού τρόποι περιγραφής του κόσμου όσο και πολλούς τρόποι κατατεμαχισμού του κόσμου σε έπιμέρους καταστάσεις. Για νά είμαστε κοντά στα πράγματα, δέν έχει κανένα νόημα νά μιλούμε για κάτι τό έσχατα άπλό και άδιαίρετο. Σέ έρώτηση του τύπου αν αυτό ή έκεϊνο είναι σύνθετο ή άπλό μπορεί κανείς νά άπαντά μέ τήν έκφραση "έξαρτάται από τό τί έννοεϊς μέ τό σύνθετο". Και εάν δέν ύάρχη κανένας τρόπος νά φθάσωμε σέ άτομικά στοιχεϊα πραγματικων καταστάσεων του κόσμου, δέν ύάρχει επίσης κανένας τρόπος νά φθάνουμε μέ άνάλυση τής γλώσσας σέ στοιχειακές άτομες προτάσεις.

Στό Tractatus ο Wittgenstein θεωροϋσε μόνον τά γεγονότα ως δηλωτικά ενός νοήματος και ως άντικείμενα δυνατής γνώσης. Μιά τάξη όνομάτων δέν μπορεί νά έκφράζη ένα νόημα. Ένα όνομα σημαίνει ένα άντικείμενο, δηλαδή ή σημασία του όνόματος ταυτίζεται μ' αυτό πού χαρακτηρίζεται μέσα ά' αυτό τό όνομα. Στήν ύστερη φιλοσοφία του ο Wittgenstein διακρίνει σαφώς τόν φορέα του όνόματος και τή σημασία του όνόματος. Μπορεί ο φορέας του όνόματος νά παύση νά ύάρχη, χωρίς νά χάση τό όνομα τή σημασία του (αν π.χ. ο Πλάτων πέθανε, αυτό δέν σημαίνει ότι τό όνομα "Πλάτων" έχασε τή σημασία του). Αν ένα όνομα λειτουργή μέσα στή γλώσσα μας δέν είναι άνάγκη νά ύφίσταται όπωσδήποτε τό άντικείμενο στό όποιο άντιστοιχεϊ. Τό όνομα μπορεί μάλιστα νά είναι κενό (π.χ. τό όνομα "Πήγασος"), νά μήν άντιστοιχῆ δηλαδή σέ κανένα πραγματικό άντικείμενο.

Ο Wittgenstein κατηγορήθηκε (ανάμεσα σ' άλλους και από τόν Russell ο όποϊος στή "θεωρία των περιγραφων" ξεκίνησε, καθώς θα δοϋμε, από τήν περίπτωση των "κενων όνομάτων") για τό ότι παραμέλησε έντελως μέ τήν ύστερη φιλοσοφία του τήν συνάφεια μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας. Ο Wittgenstein όμως δέν έμενε σέ μεταφυσικές εϊκόνες, όπως είναι ή εϊκόνα τής πραγματικότητας και τής σχέσης της προς τή γλώσσα. Βασικός του σκοπός ήταν νά μάς

πειση ότι οφείλουμε να επαναφέρουμε τις λέξεις από τη μεταφυσική στην καθημερινή τους χρήση. Αυτό είχε αποφασιστική σημασία για την ανάπτυξη της γλωσσικής φιλοσοφίας της Όξφορντς, διότι σημείωσε στροφή στη φιλοσοφία από τη μεταφορά λέξεων ως εικόνων στη μεταφορά λέξεων ως εργαλείων. Τα γλωσσικά σημεία είναι νοηματικά, αλλά δεν υπάρχουν τόσα πράγματα όσα νοήματα. Το νόημα μιας λέξης δεν κερδίζεται ρωτώντας πώς αυτή αναφέρεται στο αντικείμενο, αλλά είναι αρκετό να ρωτούμε πώς η λέξη χρησιμοποιείται.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς ο Wittgenstein πέρασε στη φιλοσοφία;
2. Πώς διαρθρώνεται τό Tractatus και ποιές είναι οι κύριες θέσεις που περιέχονται σ' αυτό τό έργο;
3. Πώς δηλώνεται έξωτερικά ή λογική βαρύτητα τών έπιμέρους προτάσεων και ή έμφαση που αποδίδεται σ' αυτές;
4. Πώς εφαρμόζεται στην περίπτωση του Tractatus ό λόγος του Kant "σπουδάζει ή διδάσκει κανείς όχι φιλοσοφία παρά φιλοσοφείν";
5. Τί σημαίνει φιλοσοφία κατά τόν Wittgenstein;
6. Οι προτάσεις του Tractatus είναι ή δέν είναι "φιλοσοφικές προτάσεις";
7. Μέ ποιό νόημα θεωρεί ό Wittgenstein τίς προτάσεις του Tractatus ως ά-νόητες;
8. Τί σημαίνει γενικά στό Tractatus γλώσσα;
9. Τί σημαίνει κόσμος στη μεταφυσική του Tractatus; Συγκρίνατε τή σημασία αυτή μ' εκείνη που δίνει ό Kant στόν όρο κόσμος όταν προβάλλη τίς άντινομίες του.
10. Μέ ποιό νόημα γίνεται στό Tractatus διάκριση γεγονότων και μή γεγονότων;
11. Πώς μπορεί ή γλώσσα νά συνδέεται μέ τόν κόσμο και πώς ή σχέση μέ τήν πραγματικότητα;
12. Πώς παρουσιάζεται ή σχέση μεταξύ ονόματος και αντικειμένου στα δύο έργα του Wittgenstein;
13. Έχει μία λέξη νόημα έξω από μία πρόταση; Σχέση του Wittgenstein μέ τόν Frege.
14. Τί σημαίνει ή διάκριση άτομικών και πολύπλοκων καταστάσεων και, αντίστοιχα, άπλών και συμπλεκτικών προτάσεων;
15. Τί έρμηνεύει ό λογικός άτομισμός του Tractatus;

16. Τί έννοεΐται μέ τόν όρον "είκόνα" στήν είκονοθεωρία του Wittgenstein;
17. 'Η είκόνα θεωρεΐται ώς μοντέλο τής πραγματικότητας;
18. Τί κοινό ύπάρχει ανάμεσα στό μοντέλο ένός έργοστασίου καί στό πραγματικό έργοστάσιο;
19. Ποιά εΐναι ή νέα βασιική θέση που προβάλλεται μέ τΐς φιλοσοφικές "Έρευνες";
20. Τί σημαΐνει ή άποψη τής φιλοσοφίας ώς γλωσσικής άσθένειας καί ώς "θεραπείας";
21. Πώς βλέπετε τά προβλήματα ώς "άρρώστιες"; 'Υπάρχουν μία ή πολλές μέθοδοι - θεραπείες;
22. Τί όνομάζεται "γλωσσοκαΐγνιο" στή φιλοσοφία του Wittgenstein;
23. Ποιά σχέση ύπάρχει ανάμεσα στά αΐσθήματα καί στίς λέξεις ή έκφράσεις μέ τΐς όποΐες τά δηλώνουμε;
24. 'Αναλύσατε τήν πρόταση: "Μόνον έγώ γ ν ω ρ ί ζ ω αν έχω πραγματικά πόρους" ό άλλος μπορεί νά τό ύποπτευθΐ μονάχα αυτό".
25. 'Εκπροσωπεΐ ό Wittgenstein δύο διαφορετικές φιλοσοφίες; 'Υπάρχει κάτι τό κοινό στά δύο κύρια έργα του;
26. Ποιά εΐναι ή θέση του Wittgenstein στήν ιστορία τής φιλοσοφίας;
27. Ποιά εΐναι ή έπιρροή του σέ σύγχρονα φιλοσοφικά ρεύματα;
28. Πώς έπέδρασε ό Wittgenstein στήν ανάπτυξη τής αναλυτικής φιλοσοφίας;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κείμενα

Tagebücher 1914 - 1916 : Schriften 1, Frankfurt am Main 1960

Tractatus logico-philosophicus, London-New York 1963 (μέ εισαγωγή B. Russell καί άγγλική μετάφραση). Έλληνική μετάφραση θ.Κυτσοπούλου-Z.Λορεντζάτου, Δευκαλίων 5 (1970-71), 183-283.

Notes on Logic, Schriften 1, Frankfurt am Main 1960.

Some Remarks on Logical Form, PAS, συμπλήρωμα τόμ. 9 (1929), 162-171.

The Blue and Brown Books, Oxford 1958.

Philosophische Untersuchungen : Schriften 1, Frankfurt am Main 1960.

Philosophische Bemerkungen: Schriften 2, Frankfurt am Main 1970.

Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik (μέ άγγλική μετάφραση), Oxford 1956.

"Έργα καί μελέτες

Anscombe G.E.M., An Introduction to Wittgenstein's Tractatus, London 1959.

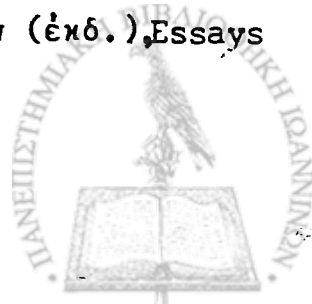
Black M., A Companion to Wittgenstein's "Tractatus", Cambridge 1964.

Borgis I., Index zu Wittgensteins Tractatus und Wittgenstein-Bibliographie, Freiburg - München 1968.

Βουδούρη Κ., 'Η θεωρία του νοήματος έν τῆ φιλοσοφία του Ludwig Wittgenstein, 'Αθήνα 1972.

Copi I.M. καί *Beard R.W.* (έκδότες), Essays on Wittgenstein's Tractatus, London 1966.

Daitz E., The Picture Theory of Meaning: A.Flew (έκδ.), Essays in Conceptual Analysis, London 1956.

- Fann K.T.*, A Wittgenstein Bibliography: Intern. Philos. Quarterly 7 (1967), 311-339.
- Griffin I.*, Wittgenstein's Logical Atomism, Oxford 1964.
- Keyt D.*, A New Interpretation of the Tractatus Examined, Philos. Review 74 (1965), 229-39.
- Malcolm N.*, Ludwig Wittgenstein. A Memoir, London 1967 (1958).
 ——— Wittgenstein: The Encyclopedia of Philosophy, έκδ. P. Edwards, London 1967.
- Pitcher G.*, The Philosophy of Wittgenstein. Englewood Cliffs , N.J. 1964.
- Pitcher G.*, (έκδ.), Wittgenstein: The Philosophical Investigations, Garden City, N.Y. 1966.
- Rhees R.*, The Tractatus: Seeds of some Misunderstandings, Philos. Review 72 (1963), 213-20.
- Specht E.K.*, Die Sprachphilosophischen und ontologischen Grundlagen im Spätwerk Ludwig Wittgenstein s, Köln 1963
- Stenius E.*, Wittgenstein's "Tractatus", Oxford 1960.
 ——— 'Η δομή του "Tractatus" του L.Wittgenstein, Δευκαλίων 5 (1970-71), 284-304 (μετάφρ. του πρώτου κεφαλαίου του προηγούμενου έργου).

II. BERTRAND RUSSELL

1. Είσαγωγή

Ο Bertrand Arthur William Russell γεννήθηκε στο Trelleock της Αγγλίας την 12η Μαΐου του 1872. Έπειδή οι γονείς του πέθαναν νωρίς, μεγάλωσε κοντά στον παππού και στη γιαγιά του. Παππούς του ήταν ο λόρδος John Russell, ο οποίος υπό την βασίλισσα Victoria έγινε δύο φορές πρωθυπουργός. Η γιαγιά του Lady Russell ήταν μία ιδιόξενη ήθελή προσωπικότητα που χρωμάτισε ιδιαίτερα τη ζωή των παιδικών χρόνων του Bertrand. Ανατράφηκε άσπληως πουριτανικά και έζησε μία μοναχική και δυσάρεστη παιδική ζωή. Το ενδιαφέρον του στράφηκε από νωρίς προς τη μελέτη και ήδη από τα έντεκα του χρόνια άρχισε να μελετά Εύκλειδη και κατά τα χρόνια που ακολούθησαν άμεσα μελέτησε πολύ μαθηματικά, που απέτελεσαν τα κύρια ενδιαφέροντα του παιδιού.

Στα 18 του χρόνια ο Russell άρχισε να σπουδάζει μαθηματικά και φιλοσοφία στο Trinity College του Cambridge. Εκεί άνοιξε μπροστά του, όπως γράφει ο ίδιος (στο βιβλίο του "Η φιλοσοφική μου ανάπτυξη"), "έναν νέο κόσμο από άπειρες χαρές". Μετά την μοναχική παιδική του ζωή άρχισε μία ζωή με φίλους. Εκεί γνώρισε μεταξύ άλλων τους Whitehead, Moore, Keynes και McTaggart. Γενικά, απολάμβανε τις ευκαιρίες να ζητήσει μία ατμόσφαιρα προοδευτικών συζητήσεων για όλα πάντα και το κάθε τι.

Τό 1900 έπισκέφθηκε τό Διεθνές Συνέδριο Φιλοσοφίας στο Παρίσι. Στα επόμενα χρόνια έκανε έντατικές σπουδές στα μαθηματικά. Τό τελικό αποτέλεσμα αυτών των έρευνών ήταν τό μεγάλο και έξαιρετικά σημαντικό έργο Principia Mathematica, που τό συνέγραψε από κοινού με τόν Whitehead.

Από τό 1910 ως τό 1916 ο Russell ήταν ύφηγητής της Λογικής και των Μαθηματικών στο Trinity College. Ήταν ο καιρός που είχε

πάει εκεί ο Wittgenstein για να εργασθῆ κοντά του για τῆς βάσεις τῶν μαθηματικῶν. Τόν Μάρτιο καί Ἀπρίλιο τοῦ 1914 ὁ Russell ἔκανε στό πανεπιστήμιο Harvard τὰ Lowell Lectures πού δημοσιεύτηκαν μέ τόν τίτλο Our Knowledge of the External World. Τό 1916 ὁ Russell ἔχασε τή θέση του στό Trinity College για λόγους πολιτικούς· δυό χρόνια ἀργότερα καταδικάστηκε σέ φυλάκιση 6 μηνῶν, γιατί δημοσίευσε σέ ἔφημερίδα ἕνα ἄρθρο τό ὁποῖο ἐστρέφετο κατά τοῦ ἀμερικανικοῦ στρατοῦ.

Μετά τόν πόλεμο ἐπισκέφθηκε τή Σοβιετική Ρωσία. Ἐκανε μάστιγα παραδόσεις καί στό ἐθνικό πανεπιστήμιο τοῦ Πεκίνου.

Τό 1927 ὁ Russell καί ἡ δεύτερη γυναίκα του Dora ἴδρυσαν ἕνα σχολεῖο στό ὁποῖο μορφώνονταν παιδιά σύμφωνα μέ ἀρχές καί γνώσεις τῆς μοντέρνας παιδικῆς ψυχολογίας. Αὐτό τό σχολεῖο εἶχε μεγάλη ἀπήχηση καί φήμη. Ὁ ἴδιος ὁ Russell φρόντιζε για τὰ παιδιά καί διαχειριζόταν ὁ ἴδιος τὰ οἰκονομικά τοῦ σχολείου. Ὅταν ὁ γάμος του μέ τήν Dora διαλύθηκε, ἀπομακρύνθηκε ἀπό τό σχολεῖο αὐτό καί ἀφιερώθηκε πάλι στή φιλοσοφία. Ἐκανε παραδόσεις καί φροντιστήρια στό πανεπιστήμιο τοῦ Chicago καί στό πανεπιστήμιο τῆς Καλιφόρνιας στό Los Angeles. Τό 1944 ἐπέστρεψε στό Trinity College τοῦ Cambridge καί ἐκεῖ τοῦ προσεφέρθη ἕνα τιμητικό διδακτορικό δίπλωμα. Τό 1948 ἐξεδόθη τό τελευταῖο φιλοσοφικό του βιβλίο μέ τόν τίτλο Human Knowledge, Its Scope and Limits. Ὁ Russell πῆρε τό 1950 τό βραβεῖο Nobel τῆς λογοτεχνίας.

Στίς 2 Φεβρουαρίου τοῦ 1970, πέθανε ὁ Russell σέ ἡλικία 97 ἐτῶν.

Ὁ Russell εἶναι ἕνας ἀπό τοὺς πρῶτους καί πολυδιαβασμένους φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς μας. Ἀπ' ὅλους τοὺς ἀναλυτικούς φιλοσόφους εἶναι σήμερα ἐκεῖνος πού ἀσκεῖ τήν πρῶτη μεγάλη ἐπίδραση, ἐνῶ ὁ Wittgenstein εἶναι ἀναμφίβολα αὐτός πού ἄφησε πρῶτη ἀνεξίτηλα τή σφραγίδα του πάνω στή φιλοσοφική ἀνάλυση, ἀπ' ὅ,τι ὁ Russell. Αὐτή ἡ ἐπιρροή του ἐξηγεῖται ἐν μέρει ἀπό τό γεγονός ὅτι

αὐτός δέν ἦταν μόνον ἀκαδημαϊκός φιλόσοφος παρά ἀνέπτυξε δράσιν καί στήν πολιτική, διεξάγοντας ἀγῶνες πού τόν ἔφεραν στή δημοσιότητα καί τόν ἔκαναν γνωστό σ' ἓνα πολύ εὐρύ κοινό. Γιά τήν ἐχθρότητα του πρὸς τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο φυλακίστηκε ὅπως καί γιά τή συμμετοχή του σέ διαδηλώσεις ἐναντίον τῶν ἀτομικῶν ὅπλων. Καί σέ ἡλικία πάνω ἀπὸ 90 χρόνων διαμαρτυρήθηκε κατά τῆς Ἀμερικῆς γιά τόν πόλεμο τοῦ Βιετνάμ καί ἠργάνωσε ἀντιπολεμικές ἐκδηλώσεις.

Ὁ Russell εἶναι ὁ μόνος μεταξὺ τῶν ἀναλυτικῶν φιλοσόφων πού παίρνει θέση ἀπέναντι σέ παιδαγωγικά καί ἠθικά προβλήματα. Δέν ἔγραψε βέβαια γιά τὸ τί εἶδους ἐπιστήμη εἶναι ἡ παιδαγωγική, ἀλλὰ καθόρισε μέ τόν τρόπο του ποιοὺς σκοποὺς ἔχει ἡ ἀγωγή καί τί θά ἔπρεπε νά κάνη κανεὶς γιά νά τοὺς πετύχη. Ἐπίσης πρόβαλε ἠθικά ἀποφθέγματα, λ.χ. τί πρέπει νά κάνη κανεὶς στό γάμο καί τί νά ἀποφεύγη.

Σέ τέτοια ζητήματα ὁ Russell ἐπιδευκνύει μιὰ ἐξαίρετη ὀρθολογικότητα πού τόν προσεγγίζει στόν διαφωτισμό.

Ὁ Russell θεώρησε ὅλες τίς ἐργασίες του πρὶν ἀπὸ τὸ 1900 χωρὶς σημασία καί πίστεψε ὅτι κάθε λογική φιλοσοφία ἔπρεπε νά ἀρχίσῃ μέ μιὰ ἀνάλυση προτάσεων. Αὐτὴ ἡ ἀποψη εἶναι τόσο ἀξιοσημειώτη ὥστε νά κάνουμε λόγο γιά τὸ πραγματικὸ ἔτος γεννήσεως τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ λογική κατὰ τόν Russell δέν εἶναι ταυτόσημη μέ τὴ φιλοσοφία: Αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία τῆς φιλοσοφίας. Γιά κάθε φιλοσοφικὸ πρόβλημα προκύπτει ἢ ὅτι δέν εἶναι φιλοσοφικῆς φύσεως ἢ ὅτι εἶναι ἓνα λογικὸ πρόβλημα. Ἡ μέθοδος τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἡ λογικὴ ἀνάλυση.

Ὁ ὅρος "λογικὴ ἀνάλυση" χρησιμοποιήθηκε καί ἀπὸ τόν Moore καί ἀπετέλεσε ἔκτοτε τὸ πρόγραμμα τῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας. Ὅχι μόνον διάφοροι φιλόσοφοι, ὅπως Moore καί Russell, ἀλλ' ἐπίσης καί πού διάφορες φιλοσοφικὲς κατευθύνσεις, ὅπως λογικὸς ἀτομισμὸς καί ordinary language philosophy βρῆκαν στή λογικὴ ἀνάλυση τὸ θε-

μα και τή μέθοδο της φιλοσοφίας. Και είναι σίγουρο πώς αποτελεί προπάντων προσφορά του Russell τó γεγονός ότι αυτό τό είδος φιλοσοφίας κέρδισε τόσο μεγάλη σημασία και ήσκησε τόσο μεγάλη επίδραση στη μετέπειτα φιλοσοφία σχεδόν ως τις μέρες μας.

Πώς έννούσε ό Russell τόν όρο "λογική ανάλυση"; 'Ο ίδιος δέν έδωσε ποτέ όρισμό της ανάλυσης και ίσως ένας τέτοιος όρισμός ήταν αδύνατο νά δοθής. Μπορούμε όμως νά περιγράψουμε κατά κάποιον τρόπο τί σημαίνει για τόν Russell ανάλυση. Αύτός ανέπτυξε ένα λογικό άτομισμό πού προϋποθέτει τήν άποψη ότι ή πραγματικότητα είναι ένα όλικό σύμπλεγμα γεγονότων τό όποιο επιδέχεται μιá προχωρητική ανάλυση ώσπου νά βρεθούν έσχατα, άτομικά γεγονότα. 'Αέναντι σ' αυτή τήν πραγματικότητα-σύμπλεγμα κεΐται τό σύμπλεγμα της γλώσσας μας. Έτσι σύνθετες προτάσεις αντιστοιχούν σε σύνθετα γεγονότα.

Όταν προβάλλη κανείς ένα φιλοσοφικό επιχείρημα, πρέπει νά τό θεμελιώνη πάνω σε γεγονότα άπολύτως αναμφισβήτητα, γεγονότα πού θεωρούνται άυτόνοητα και σίγουρα. Τέτοια γεγονότα πού τά γνωρίζουμε σίγουρα είναι π.χ. πράγματα της καθημερινής ζωής μας, όπως έπιπλα, σπίτια, πόλεις, άλλοι άνθρωποι κλπ. 'Εάν όμως αναλύσουμε αυτά τά πράγματα με όρους γεγονότων (facts), φθάνουμε σε έσχατα συστατικά της πραγματικότητας ή τουλάχιστο σε συμπλέγματα γεγονότων πού μπορούν νά αναλυθούν.

Άς εξετάσουμε όμως διεξοδικά τήν πορεία της σκέψης του Russell πού όδηγεΐ στην περίφημη "θεωρία των περιγραφών", ή όποία θεωρείται ή πιο σημαντική εργασία μέσα στα πλαίσια της αναλυτικής φιλοσοφίας.

2. 'Η θεωρία των περιγραφών (The Theory of Descriptions)

Οι ποικίλες φάσεις της σκέψης του Russell δέν έχουν τήν ι-

δια βαρύτητα. Ἀπό φιλοσοφική ἄποψη ξεχωρίζει ἡ Theory of Descriptions¹ πού ἔμεινε ἰδιαίτερα ζωντανή, συζητήθηκε, δέχτηκε κριτική καί ἐξηγήθηκε μέ ποικίλους τρόπους, σέ βαθμό πού νά θεωρηταί ὡς μία ἀπό τίς πλεό λειτουργικές θεωρίες τοῦ αἰώνα μας. Ἡ θεωρία τοῦ Russell γιά τή σημασία καί τήν περιγραφή προβλήθηκε ἤδη τό 1905 μέ τήν ἐργασία τοῦ On Denoting καί τήν εἰσαγωγή τοῦ Principia Mathematica.

Αὕτη ἡ θεωρία εἶναι μία ἀπό τίς πλεό σημαντικές ἐργασίες τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Russell λέγει γιά τήν ἴδια του τή θεωρία ὅτι τήν ἐκτιμᾷ ὡς τήν πλεό σημαντική του προσφορά στή λογική καί ὁ μαθηματικός Ramsey τή θεώρησε σάν ἓνα παράδειγμα γιά τή φιλοσοφία, μιά ὑποδειγματική φιλοσοφική θεωρία.

Πῶς ὁ Russell ἔφθασε σ'αὐτή τή θεωρία καί ποιές δυσκολίες ἀποσκοποῦσε νά ξεπεράσει μ'αὐτήν; Ὁ ἴδιος εἶχε διαμορφώσει τήν πεποίθηση ὅτι κάθε λέξη πού χρησιμοποιοῦμε στίς προτάσεις πρέπει νά ἔχη μιά ὁποιαδήποτε σημασία:

Εἶναι ἀνάγκη, πιστεύω, νά παραδεχθῆ κανεῖς ὅτι κάθε λέξη πού παρουσιάζεται σέ μιά πρόταση πρέπει νά ἔχη κάποια (ὁποιαδήποτε) σημασία: Ἐνας ἦχος πού εἶναι ἐντελῶς χωρίς σημασία δέν θά ἦταν δυνατό νά χρησιμοποιηταί μέ τόν μᾶλλον, ἢ ἦττον σταθερό τρόπο μέ τόν ὅποιο ἡ γλώσσα χρησιμοποιεῖ λέξεις. Ἡ ὀρθότητα ὡς ἐκ τούτου τῆς φιλοσοφικῆς μας ἀνάλυσης μπορεῖ νά ἐξετάζεται ἀπό τόν ὀρισμό πού κάνει κανεῖς τῆς σημασίας καθεμιᾶς λέξης τῆς πρότασης πού ἐκφράζεται.²

Ἡ ἄποψη πού προβάλλεται ἐδῶ εἶναι ὅτι κάθε λέξη σέ μιά πρόταση πού ἔχει νόημα δέν μπορεῖ νά μήν ἔχη ὁποιαδήποτε σημασία. Ἐκεῖνο

1. Ἡ ἀνάλυση πού ἐπιχειρεῖ ὁ W. Carl, Bertrand Russell: Die Theory of Descriptions, Ihre logische und erkenntnistheoretische Bedeutung (σιό Grundprobleme der Grossen Philosophen. Die Philosophie der Gegenwart, I, ἐκδ. I. Speck, Gottingen 1972) εἶναι καλά σταθμισμένη καί ὑποδειγματική σέ πολλά σημεῖα.

2. The Principles of Mathematics, 2η ἐκδ. London 1951, 42

πού μᾶς λείπει γιά νά κατανοήσουμε αὐτή τήν ἄποψη εἶναι ἡ σημασία τοῦ ὄρου "σημασία": Τί ἐννοοῦσε ὁ Russell λέγοντας ὅτι μιᾶ λέξη σημαίνει κάτι; Ἡ ἐξήγηση πού ὁ Ἰόλιος ἔδωσε ἀργότερα εἶναι: Γιά νά σημαίνει κάτι μιᾶ λέξη, πρέπει νά ὑπάρχη ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο τό ὁποῖο ἀποτελεῖ τή σημασία αὐτῆς τῆς λέξης. Ἐάν ὅμως κάθε λέξη πρέπει νά ἔχη σημασία, δέν πρέπει νά ὑπάρχη λέξη χωρίς τό ἀντίστοιχο ἀντικείμενό της. Ὅλες οἱ λέξεις δηλαδή πρέπει νά ἐννοοῦνται ὡς ὀνόματα. Αὐτή ὅμως ἡ ἄποψη ὀδηγεῖ σέ ἄξεπέραστες δυσκολίες. Θέλοντας λ.χ. νά ἀναλύσουμε τήν πρόταση "ὁ Ἀρίστος χαιρετᾷ τή Μαρία", παρατηροῦμε ὅτι ἡ πρόταση αὐτή θά μπορούσε νά ἐκφράζη μιᾶ σχέση τριῶν ἀντικειμένων, δηλαδή τῶν δύο προσώπων καί ἐνός ἀντικειμένου γιά τή λέξη "χαιρετᾷ". Ἀλλά μπορούμε νά δεχτοῦμε τό "χαιρετᾷ" σάν λέξη πού κεῖται γιά ἕνα ἀντικείμενο; Λέξεις ἐξάλλου ὅπως "καί", "ἀκόμη", "ὡς" ἔχουν σημασία γιατί ὑπάρχουν γι' αὐτές ὀρισμένα ἀντικείμενα; Καί τί θά ποῦμε γιά μιᾶ πρόταση τοῦ τύπου "ὁ ἄνθρωπος στόν Ἄρη δέν ὑπάρχει"; Ἡ ἔκφραση "ὁ ἄνθρωπος στόν Ἄρη" προβάλλεται γιά ἕνα ἀντικείμενο γιά τό ὁποῖο λέμε ὅτι αὐτό δέν ὑπάρχει. Εἶναι δυνατό νά ἔχη σημασία μιᾶ λέξη πού λέγεται γιά κάτι πού δέν ὑπάρχει;

"Ἦδη ὁ Fr. Bacon¹ μιλοῦσε γιά τά "ὀνόματα πραγμάτων πού δέν ὑπάρχουν (... ὅπου ἡ φιλοσοφία ἔχει ἀταπατηθῆ καί τό ἀντικείμενο λείπει)". Καί θά ἐπιδοκίμαζε ζωηρά τά λόγια ἐκείνου ὅτι "οἱ φιλόσοφοι συνηθίζουν νά βαφτίζουν παιδιᾶ πού δέν ἔχουν γεννηθῆ".

Τό πρόβλημα αὐτό ὁ Russell τό εἶχε πάρει ἀπό τόν Αὐστριακό φιλόσοφο Meinong. Αὐτός ἀναφερόμενος στή δυνατότητα νά ὀμιλῆ κανεῖς γιά ἀνύπαρκτα πράγματα εἶχε ἀναπτύξει στή "θεωρία τῶν ἀντικειμένων" τή θέση ὅτι ἀπέναντι στήν ὑπαρξη δεχόμαστε ποικίλους

1. Novum Organum, I 60

ἄλλους τρόπους τοῦ εἶναι. Ὁ Μείνονγ σκεπτόταν ὅτι μιά καί δέν εἴμαστε σέ θέση νά ποῦμε "στρογγυλό τετράγωνο δέν ὑπάρχει", εἴμαστε ὡστόσο ἀναγκασμένοι νά δεχτοῦμε ἕνα τέτοιο ἀντικείμενο, σάν ἔννοια, ἂν καί αὐτό καθ'αυτὸ εἶναι ἀνύπαρκτο. Αὐτή ἡ θέση τοῦ Μείνονγ προκάλεσε ὡστόσο μιά βαθμιαία ἀξανόμενη σκεπτικιστική διάθεση ἐκ μέρους τοῦ Russell. Αὐτός σέ λίγο ἀμφέβαλλε γι' αὐτή τή θεωρία τῶν ποικίλων τρόπων τοῦ εἶναι. Μιά παρατήρηση, πού ὁ Russell διατύπωσε ἀργότερα, εἶναι σαφής:

Μιά ἀπό τίς δυσκολίες στή σπουδή τῆς λογικῆς εἶναι αὐτή: Ἡ λογική ἀποτελεῖ μιά τεράστια ἀφηρημένη σπουδή πού ἀσχολεῖται μέ τά πιό ἀφηρημένα πράγματα πού μπορεῖ κανεῖς νά φαντασθῆ καί δέν μπορεῖ κανεῖς νά τά καταφέρῃ μή ἔχοντας μιά σαφῆ ἔννοια γι' αὐτό πού εἶναι πραγματικό... Σκέπτομαι ὅτι ὁ Μείνονγ σφάλλει ἀκριβῶς σ' αὐτό τό νόημα γιά τήν πραγματικότητά.¹

Γιά ἀφηρημένα πράγματα δέν μιλοῦμε, ὡστόσο, σέ ἐκφράσεις ὅπως "ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας", "ὁ συγγραφεύς τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου", "ἡ γυναίκα τοῦ Σωκράτη" κλπ. Βέβαια, ἐάν οἱ περιγραφικέσ αὐτέσ ἐκφράσεισ ἔχουν μιά ὀρισμένη σημασία, αὐτή δέν μπορεῖ νά ληφθῆ καθ'αυτήν· οἱ ἐκφράσεισ κερδίζουν τή σημασία τους μέσα σέ προτάσεισ. Διότι γιά ἐκφράσεισ στίσ ὁποῖεσ γίνεται λόγος γιά κάτι ἀνύπαρκτο καί εἶναι παράλογεσ, ὅπως "ὁ σημερινός βασιλιάς τῆς Γαλλίασ", "τό στρογγυλό τετράγωνο", "πράσινα ἄλογα" κλπ., μποροῦμε νά κρίνουμε ἂν εἶναι ἀληθινέσ ἢ ψεύτικεσ τότε μόνον ὅταν μπαίνουν σέ προτάσεισ. Αὐτό καθίσταται δυνατό μέ τήν ἀναγωγή τέτοιων ἐκφράσεων σέ ἐκφράσεισ ὑπαρξουσ. Ἡ ἔκφραση π.χ. "τετραγωνικός κύκλος δέν ὑπάρχει" σημαίνει ὅτι "δέν ὑπάρχει κανένα ἀντικείμενο πού θά ἦταν μαζί ἕνασ κύκλου καί ἕνα τετράγωνο". Ἡ ὑπαρξη πρέπει νά θεωρηται μόνο μέ χαρακτηριστικὰ: "ὑπάρχει τό ἀντικείμενο πού κατέχει τήν ιδιότητα φ", σημαίνει ὅτι ἕνα τέτοιο ἀντικείμενο

1. The Philosophy of Logical Atomism : P. Marsh, Logic, 223.

υπάρχει μόνο αν ἔχη αὐτή τήν ἰδιότητα καί ὅταν ἀποδώσουμε σ' αὐτό μιὰ ἀκόμα ἰδιότητα, εἶναι ἀνάγκη νά ὑπάρχη αὐτό. Ἡ πρόταση "ὁ σημερινός βασιλιάς τῆς Γαλλίας εἶναι φρόνιμος" δέν διακρίνεται ἐξωτερικά ἀπό τήν πρόταση "ὁ σημερινός βασιλιάς τοῦ Βελγίου εἶναι φρόνιμος". Ἐνῶ ὅμως μπορεῖ κανείς νά ἐλέγξῃ ἂν τό ἐν λόγω πρόσωπο τῆς τελευταίας πρότασης χαρακτηρίζεται πράγματι ἀπό φρόνηση, δέν μπορεῖ νά γίνη τό ἴδιο μέ τό πρόσωπο τῆς πρώτης πρότασης, γιατί αὐτό εἶναι ἀνύπαρκτο. Ἄς ἐξετάσουμε τήν προβληματική πρόταση "ὁ σημερινός βασιλιάς τῆς Γαλλίας εἶναι φαλακρός". Ἡ πρόταση αὐτή ἔχει τήν ἀκόλουθη συμπλεκτική σύνταξη:

Κάποιος ἄνθρωπος εἶναι βασιλιάς τῆς Γαλλίας πού τώρα ζῆ,
καί κανείς πιά δέν εἶναι βασιλιάς τῆς Γαλλίας πού ζῆ τώρα,
καί αὐτός ὁ ἄνθρωπος εἶναι φαλακρός.

Ὅταν ἐξάλλου λέγῃ κανείς "ὁ Πήγασος δέν ὑπάρχει" ἢ "αὐτό ἐδῶ εἶναι κόκκινο" χωρίς νά δείχνῃ κάτι, χωρίς νά ὑπάρχῃ κάτι γιά τό ὅποιο θά μπορούσε νά ὀμιλῇ, τότε οἱ προτάσεις του εἶναι χωρίς νόημα. Λέμε ὅμως "ὁ Πήγασος ἔχει φτερά". Αὐτό δέν εἶναι πρόταση πού στερεῖται ὀλοτελα ἀπό νόημα. Ὡστόσο, μιλοῦμε γιά Πήγασο ὑπάρχει λοιπόν, Πήγασος;

Ἐκεῖνο πού ἐδῶ "κατασκευάζεται λογικά" δέν εἶναι "ὁ σημερινός βασιλιάς τῆς Γαλλίας" ἢ ὁ "Πήγασος" ἀλλά κρίσεις γι' αὐτά τά πράγματα. Ἡ σωστή μέθοδος λοιπόν γιά νά βροῦμε ἂν μιὰ πρόταση εἶναι ἀληθινή ἢ ψεύτικη εἶναι νά ἀναλύουμε λογικά τήν πρόταση σέ ἐκφράσεις ὑπαρξης (ἢ ἔκφραση π.χ. "ὁ σημερινός βασιλιάς τῆς Γαλλίας" ἀντιστοιχεῖ σέ κάτι ὑπαρκτό;). Μέ τή βοήθεια τῆς θεωρίας τῶν περιγραφῶν φαίνεται ὅτι ὅταν λέμε "τό στρογγυλό τετράγωνο δέν ὑπάρχει", αὐτό δέν σημαίνει ὅτι πρόκειται γιά κάτι ὑπαρκτό. Τέτοια θέματα ὅμως εἶναι πολύτιμα, γιατί μᾶς παρέχουν τό μέσο μέ τό ὅποιο μπορούμε νά ἐλέγχουμε τίς λογικές θεωρίες.

Μερικά πράγματα παρουσιάζουν, ὥστόσο, πύο πολλές δυσκολίες ἀ-

πό τόν "σημερινό βασιλιά τῆς Γαλλίας". Εἶναι λ.χ. οἱ ἀριθμοί. Τί εἶναι ὁ ἀριθμός πέντε; Αὐτός βέβαια ὑπάρχει, μιά καί κάνουμε μ' αὐτόν λογαριασμούς ἢ προτάσεις, ὅπως π.χ. "τό 5 ἰσοῦται μέ τό ἄθροισμα τῶν ἀριθμῶν 3 καί 2". Ἀλλά τό πέντε δέν ὑπάρχει μέ τό νόημα πού ὑπάρχουν τά πέντε δάκτυλα τοῦ χεριοῦ μου. Τρία καί δύο δάκτυλα κάνουν πέντε δάκτυλα, ἀλλ' αὐτό δέν εἶναι τό ἴδιό πού λέμε μαθηματικά μέ τήν ἔκφραση $3 + 2 = 5$. Θά ἔπρεπε λοιπόν νά διατυπώσουμε τήν πρόταση "πέντε δέν εἶναι ἓνα πράγμα παρά ἓνας ἀριθμός". Ἡ πρόταση αὐτή, ἐνῶ φαίνεται νά μᾶς λέγη τί ἰδιότητα ἔχει τό "πέντε", στήν πραγματικότητα μᾶς λέγει: "πέντε" δέν εἶναι λέξη πράγματος παρά μιά λέξη ἀριθμοῦ". Τό 5 σημαίνει $4+1$ καί τό 4 σημαίνει τό ἴδιο ὅπως $2+2$. Ἡ μαθηματική γνώση δέν εἶναι ἐμπειρική ἀλλ' οὔτε καί γνώση a priori εἶναι ἀπλῶς "λεκτική" γνώση. Καί ἡ φιλοσοφική πρόταση "ἓνα πράγμα εἶναι ἓνα σύμπλεγμα ἐμπειρικῶν δεδομένων" σημαίνει: "Κάθε πρόταση ἡ ὁποία χαρακτηρίζει ἓνα πράγμα εἶναι ὁμοιά μέ μιά τάξη προτάσεων πού δέν χαρακτηρίζουν πράγματα παρά ὄντα αἰσθητηριακῆς ἐμπειρίας". "Ἔτσι θά φθάναμε στό συμπέρασμα ὅτι σέ τελευταία ἀνάλυση φιλοσοφικές προτάσεις δέν εἶναι παρά ὑποδείξεις ὀρισμένων τρόπων ἔκφρασης. Ὁ John Wisdom λέγει ὅτι φιλοσοφικές προτάσεις εἶναι σέ τελευταία ἀνάλυση ὑποδείξεις ὀρισμένων τρόπων ἔκφρασης (verbal recommendations):" Μιά φιλοσοφική ἀπάντηση εἶναι κατά βάθος μιά γλωσσική σύσταση".¹

Ἐκεῖνο πού ἔχει βασική σημασία στή θεωρητική φιλοσοφία τοῦ Russell εἶναι τά αἰσθητηριακά δεδομένα αὐτά εἶναι παρόντα σέ μᾶς κατά τρόπο πού ἐγγυᾶται τήν ὑπαρξη τῶν πραγμάτων: "Ὅχι καρέκλες καί τραπέζια, πέτρες καί δένδρα παρά τά σύνολα τῶν ἐντυπώσεων πού δεχόμαστε ἀπ' αὐτά. Τά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων σχηματίζουν τή βάση ὅχι μόνο στή θεωρία τῆς σημασίας ἀλλά καί στή γνωσιολογία τοῦ Russell. Αὐτά εἶναι τά ἔσχατα δομικά ὑλικά τοῦ κόσμου.

1. Philosophical Perplexity, Proc. Ar. Soc. 37 (1937), 36

θετικά, λοιπόν, η βάση για να ανάλυση κανείς προτάσεις σε εκφράσεις ύπαρξης παρέχεται από τα αίσθητηριακά δεδομένα. 'Αρνητικά, η άποψη ότι με την αποδοχή αλλόκοτων πραγμάτων, όπως "χρυσά βουνά" (στη γλώσσα μας θα λέγαμε "πράσινα αλογα") και "στρογγυλά τετράγωνα", πού δέν υπάρχουν πουθενά αλλά πού είναι ωστόσο κατά κάποιον τρόπο, δέν μπορεί να συνδέη κανείς κανένα σωστό νόημα, ήταν για τον Russell η άμεση άφορμή για να αναπτύξη την "θεωρία των περιγραφών". Τό επίχειρημα πού σταθερά πρόβαλλε ο Russell για αυτή την θεωρία είναι η έρμηνεία εκφράσεων ύπαρξης πού αφορεί τό αίτημα του Meinong για ποικίλους τρόπους του είναι και έξηγεύ πως μπορεί κανείς να άμφισβητήσει λογικά την ύπαρξη κάποιου πράγματος. 'Η γενική άποψη στην όποία φθάνει ο Russell και πού είναι χαρακτηριστική τόσο για την φιλοσοφία του όσο και για την αναλυτική φιλοσοφία του καιρού μας είναι:

Όταν θέλη κανείς να κατανοή την ανάλυση του κόσμου, την ανάλυση των γεγονότων, ή όταν θέλη να έχη όποιαδήποτε παράσταση για αυτό πού πραγματικά υπάρχει στον κόσμο, τότε είναι σημαντικό να διασαφηνισθή πόσο ο έκφραστικός μας τρόπος έχει χαρακτήρα άτελών συμβόλων¹.

Τί έννοεζ ο Russell με τον όρο "άτελη σύμβολα"; Όπωςδήποτε πρόκειται για εκφράσεις της γλώσσας μας πού άπαιτούν ανάλυση, γιατί διαβλέπουμε ότι μάς δύνουν μια θολή ή παραπλανητική εικόνα των πραγμάτων όπως αυτά είναι στην πραγματικότητα. Στα άτελη σύμβολα άνήκουν και οι περιγραφές (descriptions).

'Αρχικά πρέπει να κάνουμε διάκριση μεταξύ περιγραφών και όνομάτων. Έτσι η λογική μορφή των προτάσεων πού περιέχουν ένα όνομα είναι διαφορετική από την λογική μορφή των προτάσεων πού περιέχουν ένα χαρακτηριστικό.

Παίρνουμε ένα παράδειγμα έκφρασης πού περιέχει χαρακτηριστι-

1. The Philosophy of Logical Atomism, όπ.π., 253

κό, τὴν ἔκφραση "ὁ συγγραφέας τοῦ Τιμαίου". Ὅπως τὸ ὄνομα "Πλάτων", αὐτὸς εἶναι ἓνα ἐντελῶς συγκεκριμένο πρόσωπο. Ἡ ἔκφραση καὶ τὸ ὄνομα Πλάτων εἶναι γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο. Τὸ ὄνομα (π.χ. Πλάτων) ἀποτελεῖ ἓνα ἀπλό σύμβολο, ἐνῶ ἡ περιγραφή (ὁ συγγραφέας τοῦ Τιμαίου) εἶναι ἓνα σύνθετο σύμβολο πού τὸ καταλαβαίνουμε ἂν ξέρουμε τὰ συστατικά τῆς ἔκφρασης καὶ ἂν ἡ σχέση τους ἐκφράζει γιὰ μᾶς ἓνα γεγονός (ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας). Ὄνόματα, ὅμως, εἶναι ἐκφράσεις πού δέν συντίθενται ἀπὸ ἐκφράσεις. Τὸ ὄνομα "Πλάτων" ἐπιδέχεται ἀνάλυση, ἀλλὰ τὰ μέρη στά ὁποῖα αὐτὸ ἀναλύεται δέν εἶναι ἐκφράσεις παρά στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου. Ἀντίθετα, ἡ ἔκφραση "ὁ συγγραφέας τοῦ Τιμαίου" ἀναλύεται σέ μιὰ σειρά ἀπὸ ἐκφράσεις. Ἡ ἔκφραση αὐτὴ περιέχει μέρη πού εἶναι ἐκφράσεις: Περιέχει τέσσερις λέξεις πού οἱ σημασίες τους εἶναι ὀρισμένες· αὐτές οἱ λέξεις ἔχουν ὀρίσει τὴν σημασία τῆς σύνθετης ἔκφρασης "ὁ συγγραφέας τοῦ Τιμαίου" μέ τὸ νόημα στό ὁποῖο αὐτές ἔχουν γενικά μιὰ σημασία. Ἡ σημασία λοιπόν μιᾶς περιγραφῆς προκύπτει ἀπὸ τὴν σημασία τῶν ἐπιμέρους ἐκφράσεων· γιὰ νὰ τὴν κατανοήσουμε, πρέπει νὰ κατανοήσουμε τὴν σημασία αὐτῶν τῶν ἐκφράσεων.

Μιλοῦμε βέβαια γιὰ κατανόηση ἐκφράσεων καὶ ὄχι γιὰ κατανόηση πραγμάτων ἢ γεγονότων. Καὶ ἡ σημασία γιὰ τὴν ὁποῖα γίνεται λόγος σ' αὐτὴ τὴν συνάφεια δέν ἀναφέρεται ἄμεσα στόν κόσμο παρά στή γλώσσα. Θά μπορούσαμε νὰ ἀποδώσουμε τὴν σημασία τῆς ἔκφρασης "ὁ συγγραφέας τοῦ Τιμαίου" μέ μιὰ ἄλλη ἔκφραση πού νὰ προσδιορίσει τὴν σημασία ἐκείνης χωρὶς νὰ τὴν ἀλλάξει, λ.χ. μέ τὴν ἔκφραση "τὸ ἄρρεν πρόσωπο πού μόνον αὐτὸ ἔχει γράψει τὸ βιβλίο μέ τὸ ὄνομα Τιμαίος". Τὸ νὰ καταλάβη κανεὶς τὴν σημασία τῆς περιγραφῆς "ὁ συγγραφέας τοῦ Τιμαίου" δέν σημαίνει νὰ ξέρη ποῖός εἶναι ὁ συγγραφέας. Ἡ σημασία δηλαδή δέν ἔγκειται ἐδῶ στό ἀντικείμενο πού ἀφορᾷ ἡ ἔκφραση. Μποροῦμε νὰ ποῦμε "ὁ συγγραφέας τοῦ Τιμαίου ὁ-

πάρχει", αλλά η έκφραση "ο Πλάτων υπάρχει" σημαίνει κακή γραμματική ή καλύτερα κακή σύνταξη.

Πότε η πρόταση "Ο Πλάτων είναι ο συγγραφέας του Τιμαίου" είναι αληθινή; Θα ήταν όμως καλύτερα να ρωτήσουμε: Τι θα έκανε να είναι η πρόταση αυτή ψεύτικη; Τρεις είναι οι συνθήκες ψεύδους της πρότασης αυτής:

"Ο Πλάτων είναι ο συγγραφέας του Τιμαίου", θα ήταν τότε και μόνον τότε μία πρόταση ψευδής,

- (i) εάν ο "Τίμαιος" θα ήταν ένα βιβλίο που δεν γράφτηκε ποτέ
- (ii) εάν αποτελούσε ένα συλλογικό έργο, στη συγγραφή δηλαδή του οποίου συνεργάστηκαν και άλλα πρόσωπα (έτσι η πρόταση "ο Russell είναι ο συγγραφέας του Principia Mathematica" είναι ψεύτικη)
- (iii) εάν το πρόσωπο που συνέγραψε τον Τίμαιο δεν ήταν ο Πλάτων.

Για να είναι λοιπόν αληθινή η πρόταση, πρέπει να την αναλύσουμε σωστά, δηλαδή να αναιρέσουμε όλες τις δυνατές συνθήκες ψεύδους:

- (i) 'Ο "Τίμαιος" δεν είναι ένα βιβλίο που δέ γράφτηκε ποτέ, αλλά έχει γραφή τουλάχιστο από ένα πρόσωπο. Επομένως "ο X έγραψε τον Τίμαιο" είναι μία πρόταση όχι όπωσδήποτε λανθασμένη.
- (ii) 'Εάν δεχτούμε ότι ο "Τίμαιος" είναι έργο δύο συγγραφέων, αυτού ταυτίζονται σ' ένα και μόνο πρόσωπο, αυτό που συνέγραψε πραγματικά τον "Τίμαιο". Επομένως "οι A και B συνέγραψαν τον Τίμαιο" είναι μία πρόταση που ισοδυναμεί με την πρόταση "ο X έγραψε τον Τίμαιο"
- (iii) "'Αν ο X έγραψε τον Τίμαιο, τότε ο X ήταν ο Πλάτων", μία πρόταση που είναι όπωσδήποτε αληθινή.

Η συνολική απόφαση που προκύπτει από τις τρεις αυτές προτάσεις είναι:

"Ο X έγραψε τον Τίμαιο" είναι μία πρόταση ισοδύναμη με την πρόταση "ο X ήταν ο Πλάτων".

Ο Russell διακρίνει δύο διαφορετικές περιπτώσεις κατανόησης εκφράσεων: (1) Καταλαβαίνουμε μία έκφραση όταν ξέρουμε τό αν

τικείμενο στό ὁποῖο ἐφαρμόζεται ἡ ἔκφραση αὐτή καί (2) καταλαβαίνουμε μιᾶ ἔκφραση ὅταν κατανοοῦμε τή σημασία τῶν λέξεων ἀπό τίς ὁποῖες σχηματίζεται ἡ ἔκφραση αὐτή. Ὄταν πρόκειται γιά μιᾶ ἀπλή ἔκφραση, αὐτή ἀποσκοπεῖ νά χαρακτηρίσῃ ἕνα ὀρισμένο ἀντικείμενο. Ὄταν ξέρῃ κανεῖς σέ ποιο ἀντικείμενο ἐφαρμόζεται ἕνα ὄνομα, τότε ἔχει καταλάβει πῶς πρέπει νά χρησιμοποιηῖται ἡ ἔκφραση μέ νόημα. Βλέπομε σ'αὐτό τό ἀντικείμενο τή σημασία αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος, τότε γνωρίζουμε τή σημασία ἑνός ὀνόματος, μιᾶ καί γνωρίζουμε σέ ποιο ἀντικείμενο πρέπει αὐτό νά ἐφαρμόζεται. Ἔτσι, ἄν ξέρῃ κανεῖς ἑλληνικά, καταλαβαίνει τή σημασία τῆς ἔκφρασης "ὁ συγγραφέας τοῦ Τιμαίου", ἀκόμα κι' ἄν δέν τόν εἶχε ἀκούσει ποτέ προηγουμένως, ἐνῶ δέν θά καταλάβαινε ποτέ τή σημασία "Πλάτων", ἄν δέν εἶχε ἀκούσει προηγουμένως τό ὄνομα. Διότι, γνωρίζω τή σημασία ἑνός ὀνόματος σημαίνει ὅτι γνωρίζω σέ ποιόν ἀναφέρεται τό ὄνομα αὐτό. Καί δέν ἔχει σημασία ἄν τό ὄνομα "Πέτρος" λ.χ. συνδέεται μ' ἕνα ἀντικείμενο πού τό ξέρω ἀπό μικρό παιδί (πέτρα). Ὅπως-δήποτε, κατανοῶ τή σημασία μιᾶς λέξης σημαίνει (1) γνωριμιά ἑνός ἀντικειμένου καί (2) κατανόηση μιᾶς γλώσσας. Τό δύλημά μας εἶναι σέ ποιόν προσδιορισμό σημασίας πρέπει νά σταθοῦμε.

Ἄν μιᾶ ἔκφραση σημαδεύῃ κάτι, ἡ ὑπαρξή του εἶναι προϋπόθεση τοῦ ὅτι ἡ ἔκφραση αὐτή σημαίνει κάτι. Κατά τόν Russell ἡ σημαντική ἀνακάλυψη τῆς "θεωρίας τῶν περιγραφῶν" εἶναι ὅτι ἐμεῖς δέν θά ἔπρεπε νά κάνουμε σ' ὅλες τίς προτάσεις αὐτή τήν προϋπόθεση, ὅτι δηλαδή ὑ π ά ρ χ ε ι κάτι τό ὁποῖο σημαδεύεται ἀπό τήν πρόταση. Δέν εἶναι ἀνάγκη λοιπόν νά δεχώμαστε πάντοτε ὅτι τό γραμματικό ὑποκείμενο κεῖται γιά ἕνα ὀρισμένο ἀντικείμενο. Παραδείγματα τέτοιων προτάσεων εἶναι φυσικά ἐκεῖνα στά ὁποῖα λέμε ὅτι πράγματα ἑνός ὀρισμένου εἴδους δέν ὑπάρχουν ἢ ὅτι ἕνα ὀρισμένο ἄτομο δέν ὑπάρχει. Ὁ Russell σκέπτεται:

"Ἐστω ὅτι λέμε: "Τό στρογγυλό τετράγωνο δέν ὑπάρχει". Φαινο-

νομενικά παρουσιάζεται σαφές ότι αυτό είναι μια αληθινή πρόταση. Δεν θα μπορούσαμε όμως να την καταλάβουμε έτσι, ότι δηλαδή η πρόταση αυτή που λέγεται "στρογγυλό τετράγωνο" αναρριεί την ύπαρξη ενός ορισμένου αντικειμένου. Γιατί, αν θα υπήρχε ένα τέτοιο αντικείμενο, θα έπρεπε αυτό να υφίσταται: Δεν θα ήταν δυνατό να δεχτούμε πρώτα ότι υπάρχει ένα αντικείμενο και μετά να συνεχίσουμε να λέμε ότι αρνούμαστε πώς αυτό υπάρχει.¹

Η λογική μορφή μιας πρότασης είναι η μορφή την οποία έχει μια πρόταση αναλυμένη λογικά. "Ο Σωκράτης είναι θνητός", είναι μια πρόταση που εκφράζει κάτι του οποίου συστατικά στοιχεία είναι το υποκείμενο Σωκράτης και η ιδιότητα ότι αυτός είναι θνητός' επομένως προσδιορίζεται από το όνομα και το κατηγορημα. Ο Russell δίνει έναν ορισμό για τη χρήση ενός χαρακτηριστικού:

Εάν επιχειρή κανείς να ορίσει τη χρήση μιας έκφρασης, τότε είναι σπουδαίο να παρατηρήσει τη σημασία των προτάσεων στις οποίες η έκφραση αυτή παρουσιάζεται. Για να το παραστήσουμε αυτό παίρνουμε για παράδειγμα την πρόταση: "Ο συγγραφέας του Waverly ήταν ένας ποιητής". Αυτό συνεπάγεται (1) ότι το Waverly γράφτηκε, (2) ότι αυτό γράφτηκε από ένα και μόνον άνθρωπο, και όχι σε συνεργασία, (3) ότι ο μοναδικός άνθρωπος που το έγραψε ήταν ένας ποιητής.²

Η χρήση λοιπόν μιας έκφρασης εξαρτάται από το ότι αυτή δεν είναι στην ουσία παρά μέρος μιας πρότασης, στα πλαίσια της οποίας και μόνον έχει τη σημασία της. Στο επίπεδο της πρότασης πρέπει μόνο να βλέπουμε τη νοηματική σημασία μιας έκφρασης. Ο Pears λέγει δίκαια ότι αυτή η άποψη είναι το πιο σπουδαίο μέρος της θεωρίας των περιγραφών του Russell. Η άποψη αυτή είχε διατυπωθεί ήδη από τον Frege στο έργο του Die Grundlagen der Arithmetik, 71: "Είναι πάντοτε ανάγκη να συλλαμβάνει κανείς μια πλήρη πρόταση. Μόνο μέσα σ' αυτήν έχουν πραγματικά οι λέξεις σημασία".

1. Russell-Whitehead, Principia Mathematica, 2η έκδ., Cambridge 1963 (1927), I 66

2. Principia Mathematica, I 67-68

3. Γνωριμία και περιγραφή

Ἐάν τό ὄνομα ἔχη μιὰ τόσο θεμελιακή σημασία σ' αὐτή τή θεωρία τῆς σημασίας καί γενικά στή φιλοσοφία τῆς γλώσσας τοῦ Russell, προκύπτει τό ἐρώτημα: Πῶς μποροῦμε νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι μιὰ δεδομένη ἔκφραση εἶναι ἓνα ὄνομα; Γιά νά ἀπαντήσουμε στό ἐρώτημα αὐτό, δέν θά ἀπευθυνθοῦμε βέβαια στή γραμματική. Καί ὁ Russell δέν δίνει τήν ἀπάντησή του προσπαθώντας νά προσδιορίσει μιὰ γραμματική ἢ καί λογική μορφή: Μιὰ ἔκφραση εἶναι τότε μόνον ἓνα ὄνομα ὅταν ἡ σημασία τῆς εἶναι ἓνα ἐπιμέρους ἀντικείμενο. Ἔτσι περνοῦμε στό ἐρώτημα: Πότε ἡ σημασία μιᾶς ἔκφρασης εἶναι ἓνα ἐπιμέρους ἀντικείμενο; Δέν θά ἔπρεπε νά ἔχουμε μιὰ ὀρισμένη γνώση τοῦ κόσμου στόν ὁποῖο ἀναφέρεται ἡ γλώσσα μας, γιά νά δώσουμε μιὰ ἀπάντηση σ' αὐτό τό ἐρώτημα;

Ὅταν ἔχουμε τήν ἔκφραση λ.χ. "Καζαντζάκης", πρέπει νά κάνουμε μιὰ διάκριση ἀνάμεσα σέ δύο περιπτώσεις: (1) περίπτωση κατά τήν ὁποία ἡ ἔκφραση κεῖται γιά νά δηλώσει ἓνα γνώριμο ἀντικείμενο καί (2) περίπτωση κατά τήν ὁποία αὐτός πού ὁμιλεῖ γιά τόν Καζαντζάκη τόν γνωρίζει μόνον ἀπό περιγραφή. Ὁ Russell λέγει:

"Ἐνα ὄνομα, στό στενό λογικό νόημα μιᾶς λέξης, τοῦ ὁποίου σημασία ἀποτελεῖ ἓνα ἐπιμέρους ἀντικείμενο, μπορεῖ μόνο νά χρησιμοποιηθῆ γιά ἓνα ἐπιμέρους ἀντικείμενο μέ τό ὁποῖο ἔχει γνωριμία αὐτός πού ὁμιλεῖ" γιατί δέν μπορεῖ κανείς νά ὀνομάσῃ κάτι πού δέν γνωρίζει.¹

Ἔτσι ὁ Russell καταλήγει σέ μιὰ ἀρχή τήν ὁποία ὁ ἑῷος θεωρεῖ ὡς "τή θεμελιακή ἐπιστημολογική ἀρχή στήν ἀνάλυση προτάσεων πού ἰερεῖ ἔχουν χαρακτηρισμούς" καί τήν ὁποία διατυπώνει ὡς ἐξῆς:

Κάθε πρόταση τήν ὁποία ἐμεῖς κατανοοῦμε εἶναι ἀνάγκη νά συν-

1. The Philosophy of Logical Atomism, 201

τίθεται πλήρως από συστατικά με τα όποια έμεϊς γνωρίζομαστε¹
 Αυτή η αρχή προϋποθέτει μιá θέση τήν όποία ο Wittgenstein διατύ-
 πωσε ως έξής: "Κατανοεί κανείς μιá πρόταση, όταν κατανοή τα συ-
 στατικά της".² Καί ο Wittgenstein δίνει ένα κριτήριο του τί πρέ-
 πει νά σημαίνει "κατανοώ". Κατανοώ μιá γλωσσική έκφραση, όταν γνω-
 ρίζω τή σημασία της. 'Η αρχή αυτή είναι για τον Russell αυτόνομη-
 τα, άμεσα διαφωτιστική:

'Ο ουσιαστικός λόγος για νά θεωρήσουμε άληθινή αυτή τήν άρ-
 χή είναι ότι δέν είναι δυνατό νά πιστευή κανείς ότι θά μπε-
 ρούσαμε νά κρίνουμε κάτι ή νά θέσουμε μιá ύποψία χωρίς νά
 ξέρουμε τί κρίνουμε ή τί ύποπτευόμαστε.³

Πραγματικά, θά ήταν αδύνατο νά λέμε κάτι που έχει νόημα χωρίς νά
 γ ν ω ρ ί ζ ο υ μ ε τί κρίνουμε καί τί σ' αλήθεια λέμε. 'Υπάρχει
 όμως έδω κάτι που δέν είναι σαφές: Τί σημαίνει "γνωρίζω"; Για
 τον Russell αυτή η γνώση είναι γ ν ω ρ ι μ ί α . Γνωριμιά ση-
 μαίνει αισθητηριακή αντίληψη μ' ένα ευρύτερο νόημα:

Μπροστά στο τραπέζι μου είναι σ' έμένα γνωστά τα αισθητηρια-
 κά δεδομένα - χρώμα, μορφή, σκληρότητα, γλιστράδα κλπ. - τα
 όποια συνλιστούν τήν εμφάνιση του τραπεζιού μου, όλα δηλαδή
 για όσα έχω άμεση συνείδηση καθώς βλέπω καί άγγίζω τό τραπέ-
 ζι μου.⁴

Γνωριμιά λοιπόν είναι μιá αναστροφή μου, μιá έξοικείωσή μου με τα
 πράγματα, ένα στιγμιαίο βίωμα. Περιορίζεται όμως η γνωριμιά σ' αυ-
 τό που στιγμιαία νιώθουμε ή ζοϋμε; ο Russell άπαντά:

"Έχω γνωριμιά με ένα αντικείμενο καί όταν δέν τό έχω πραγμα-

1. Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description; *Mysticism and Logic*, London 1963, 159.

2. *Tractatus*, 4.024

3. *Mysticism and Logic*, 159

4. *The Problems of Philosophy*, London 1971 (1912), 25

τικα μπροστά μου, με την προϋπόθεση μόνο ότι τό εζχα μπροστά μου και ότι κάλι θά εζναι μπροστά μου κάθε φορά πού θά δοθη ή εύκαιρία¹.

Και συγκρίνει τή γνωριμία με τή γνώση ότι δύο και δύο κάνουν τέσσερα. Αυτό δέν τό ξέρω έγώ μόνον όταν τό σκέπτομαι. Τό γνωρίζω έπειδή κάθε φορά πού θά έρωτηθώ, θά τό πω σωστά.

Ο Russell καταφεύγει έτσι στη διάκριση ανάμεσα σε "γνώση" αληθειών και σε "γνώση πραγμάτων". Η γνωριμία εζναι μιά γνώση πού έρχεται πριν από τή γνώση αληθειών και εζναι λογικά ανεξάρτητη απ'αυτήν. Η γνωριμία εζναι μιά γνωστική σχέση με κάτι πού μπορεί νά μήν εζναι ούτε αληθινό ούτε ψεύτικο. Εζναι άνόητο ή "παθολογικό" νά προσπαθούμε νά βρούμε λόγους για νά άμφιβάλλουμε αν αυτή ή έμπειρία μας εζναι αληθινή ή ψεύτικη. Η έχουμε έμπειρία για κάτι ή μιά τέτοια άμεση σχέση μας δέν έχει ύπαρξει. Εζναι άδύνατο νά αύταπατώμεθα ότι έχουμε έμπειρία για κάτι.

Αφού έχουμε εξασφαλίσει μιά σύγουρη βάση, μπορούμε τώρα νά πούμε ότι κάθε πρόταση πρέπει νά τήν κατανοούμε απ'αυτό τοϋ όποιου έχουμε άμεση έμπειρία και πού τό έχουμε ζήσει. Τό πρόβλημα τώρα εζναι: Πώς μπορούμε νά κατανοούμε προτάσεις όταν γίνεται λόγος για πρόσωπα πού μās εζναι έντελώς άγνωστα; πώς κατανοούμε προτάσεις για τό ήλιακό σύστημα ή για τά στοιχειακά σωματίδια και γενικά για πράγματα με τά όποια ποτέ δέν θά μπορούσαμε νά έχουμε γνωριμία;

Ο Russell όμως εισάγει μιά άλλη διάκριση: γνώση μέσω γνωριμίας και γνώση από περιγραφή. Η δεύτερη αυτή γνώση δέν εζναι βέβαια γνωριμία, δέν προέρχεται δηλαδή από άμεση έμπειρία πραγμάτων ή έννοιών. Ένας φυσικός λ.χ. πού μελετά τά σωματίδια μās λέγει ότι αυτά εζναι ρευστά και άστάθμητα συμβάντα. Πώς εζναι δυνατό νά καταλάβουμε τί μās μεταδίδει; Έκεϊνο πού θά άπαιτήσουμε

1. Our Knowledge of the External World, London 1961, 127

είναι να μας δώσει μια εξήγηση του χαρακτηρισμού "ρευστά και άσταθμητα". Έτσι αυτός θα πρέπει να μας εξηγήσει τι εννοεί μ' αυτές τις λέξεις δίνοντάς μας ένα παράδειγμα από την γνώριμη σ' εμάς μακροφυσική πραγματικότητα.

Έκείνο δηλαδή που επιχειρεί κανείς σε τέτοιες περιπτώσεις είναι να αναγάγει τη γνώση από περιγραφή σε γνώση από γνωριμιά.

Υπάρχουν βέβαια και πιο δύσκολες περιπτώσεις. Ζητούμε λ.χ. μια εξήγηση για οποιαδήποτε πρόταση που περιέχει τον Όμηρο. Δεν μπορούμε να έχουμε καμιά γνωριμιά μ' αυτό το πρόσωπο. Έστω ότι δίνουμε τον ακόλουθο χαρακτηρισμό: "ο πρώτος ποιητής της Ελλάδος". Η σχέση ονόματος και χαρακτηρισμού είναι με όρισμένο τρόπο σχέση όρισμοῦ. Αντί για ένα όνομα έχουμε κατηγορήματα που σχηματίζουν τον χαρακτηρισμό. Έτσι μπορούμε να ξέρουμε τι είναι ένας ποιητής και τι σημαίνει να είναι ο πρώτος. Τέλος είναι εύκολο να ξέρουμε τι σημαίνει Έλληνας ποιητής (έγραψε σε χώρο ελληνικό, σε γλώσσα ελληνική). Εάν έχουμε εξάλλου την πρόταση "ο Όμηρος είναι μεγάλος καλλιτέχνης", μπορούμε να την ορίσουμε ως εξής: "Υπάρχει ακριβώς ένα αντικείμενο που ήταν ο πρώτος ποιητής της Ελλάδος και που δεν ήταν ένας κοινός ποιητής παρά μεγάλος καλλιτέχνης". Τό να ξέρουμε από περιγραφή αυτό το αντικείμενο σημαίνει ότι γνωρίζουμε την αλήθεια μιας ορισμένης πρότασης.

Έτσι δεν κατανοούμε απλώς και μόνον αυτό που ήδη γνωρίζουμε, κι' έδω έγκειται η ιδιαίτερη σημασία αυτού του είδους γνώσεως:

Η γνώση από περιγραφή είναι ως εκ τούτου τόσο σπουδαία, γιατί αυτή μας φέρνει στη θέση να ξεπερνούμε τα όρια της δικής μας προσωπικής εμπειρίας.¹

Εάν καταλαβαίνουμε αντικείμενα και συμβάντα που οι ίδιοι δεν έχουμε γνωρίσει, είναι γιατί καταλαβαίνουμε τό νόημα κατηγορημά -

1. The Problems of Philosophy, 32

μάτων. 'Ο Russell π.χ. μοῦ εἶναι ἄγνωστος καὶ δέν εἶχα ποτέ γνωριμία μαζί του· ἀπό περιγραφή ὅμως γνωρίζω τίς ἰδιότητες πού ἀποδίδουν στό ἄγνωστό μου αὐτό πρόσωπο. Καί τή βάση ἀποτελεῖ εἴσαμα ἢ ἐμπειρία. Συνεννοοῦμαι μέ τόν ἄλλο μέσω τῆς γλώσσας, κι' αὐτέ εἶναι μιὰ συνεννόηση γιά τόν κόσμο τόν ὅποιο ἐγώ ἔχω κοινόν μέ τόν συνομιλητή μου, μιὰ καί οἱ δύο τόν γνωρίζουμε μέσα ἀπό τήν ἐμπειρία. Βέβαια, ἡ προσωπική ἐμπειρία ποικίλων ἀτόμων δέν εἶναι ποτέ ἡ ἴδια. Πῶς λοιπόν εἶναι δυνατή ἡ συνεννόηση μεταξύ μας; Ὅ,τι λέγει αὐτός ἐξαρτᾶται ἀπό τίς δικές του ἐμπειρίες καί ὅ,τι καταλαβαίνω ἐγώ ἀπό τά λεγόμενά του ἐξαρτᾶται ἀπό τίς δικές μου ἐμπειρίες. Καί τί συμβαίνει σέ περιπτώσεις πού τόσο ἐγώ ὅσο καί ὁ συνομιλητής μου κάνουμε λόγο γιά πράγματα μέ τά ὅποια κανένας ἀπό τοὺς δύο μας δέν ἔχει γνωριμία; Μέ τό παράδειγμα τοῦ Ὀμήρου, ἐγώ ὁ φιλόλογος μπορῶ νά μιλῶ γιά τόν "πραγματικό" Ὀμηροῦ; Μποροῦμε νά ποῦμε: "Ἀλλά γνωρίζουμε ὅτι ὑπάρχει ἓνα ἀντικείμενο Α, πού ὀνομάζεται Ὀμηρος, καί ὅτι τό Α εἶναι ὁ π ρ ὠ τ ο ς π ο ι η τ ῆ ς τῆς Ἑλλάδος". Αὐτό βέβαια δέν μπορεῖ κανείς νά τά ἀμφισβητήσει (ἐκτός ἐάν ἔχη ὑπ' ὄψη του τίς ἀμφιβολίες τῶν φιλολόγων ὡς πρὸς τήν ἱστορική προσωπικότητα τοῦ ποιητοῦ).

Ἄν καί οἱ ἐμπειρίες, λοιπόν, τῶν ποικίλων ἀτόμων εἶναι διαφορετικές, ὥστόσο ἡ συνεννόηση μεταξύ τους δέν εἶναι ἀδύνατη. Τοῦτο ὀφείλεται στό ὅτι παρά τήν ἐντελῶς διαφορετική γνώση πού διακρίνει τόν ὁμιλητή ἀπό τόν ἀκροατή ὑπάρχει κάτι κοινό πού τοὺς συνδέει.

4. Συμπέρασμα

'Ο Russell ἀπέδιδε ξεχωριστή σπουδαιότητα στή μέθοδο μέ τήν ὁπού α προχωρεῖ κανείς στή φιλοσοφία. Ἔτσι δέν ἔβλεπε τή δική του φιλοσοφία ὡς ἀπλῶς μιὰ περιεκτική φιλοσοφική θεωρία ἀλλά καί ὡς ἓνα ὀρισμένο τρόπο τοῦ φιλοσοφεῖν. Ἡ λογική ἀνάλυση πού εἰσηγή-

θηκε υποδεικνύει πόσο βασική σημασία έχει για κάθε φιλοσοφία μιá θετική μέθοδος. Ό,τι μπορεί γενικά νά έρευνηθῆ φιλοσοφικά, μπορεί νά έρευνᾶται μέ τέτοιες μεθόδους. Καί ὅ,τι δέν μπορεί νά έρευνηθῆ μέ τέτοιες μεθόδους, πρέπει έμεῖς νά παραιτούμεθα ἀπό τή γνώση του.¹ Ἡ ἀποστροφή λοιπόν τοῦ Russell γιά τή φιλοσοφία τοῦ καιροῦ του καί τοῦ παρελθόντος σέ μεγάλη ἔκταση ἦταν μιá ἐπανάσταση στή φιλοσοφία. Καί ἡ ἐπανάσταση αὐτή ὀφείλεται βασικά στήν ἐπαναστατική φιλοσοφική μέθοδο, τήν ἀνάλυση. Ἡ "θεωρία τῶν περιγραφῶν" στάθηκε στή φιλοσοφική ἀνάλυση βασική καί πολύτιμη προσφορά.

---

1. ΠΒ. *Logic and Knowledge*, London 1964, 381. Αὐτό θυμίζει τήν πρόταση τοῦ Wittgenstein στήν ἀρχή (πρόλογος) καί στό τέλος τοῦ *Tractatus*. Ό,τι γενικά ἐπιτρέπεται νά λέγη κανείς, μπορεί νά τό λέγη σαφῶς, καί γιά ὅ,τι δέν μπορεί κανείς νά μιλά, γι' αὐτό πρέπει νά σιωπᾶν.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. 'Η λογική είναι κατά τόν Russell ταυτόσημη μέ τή φιλοσοφία;
2. 'Η λογική ανάλυση πού πρότεινε ό Russell καί ή άπήχησή της στή σύγχρονη φιλοσοφία.
3. Πώς έφτασε ό Russell στή θεωρία τών περιγραφών;
4. Τί έννοούσε ό Russell μέ τήν πρόταση του ότι κάθε λέξη σημαίνει κάτι;
5. Πώς δέχτηκε ό Russell καί πώς έγκατέλειψε τή "θεωρία τών αντικειμένων" τοϋ Meinong;
6. Τί σημαίνει "περιγραφική" πρόταση;
7. 'Αναλύσατε τίς προτάσεις "τά πράσινα άλογα", "ό Πήγασος έχει φτερά" καί "τό στρογγυλό τετράγωνο δέν ύπάρχει".
8. Σχολιάσατε τήν πρόταση: "Οί φιλόσοφοι συνηθίζουν νά βαφτίζουν παιδιά πού δέν έχουν γεννηθῆ".
9. Τί είναι ένας αριθμός;
10. Σχολιάσατε τήν πρόταση τοϋ Wisdom: "Μιά φιλοσοφική απάντηση είναι κατά βάθος μια γλωσσική σύσταση".
11. Ποιά σημασία έχουν τά αισθητηριακά δεδομένα στή θεωρητική φιλοσοφία τοϋ Russell;
12. 'Αναλύσατε τίς εκφράσεις "ό ποιητής τῆς 'Ιλιάδας" καί "Όμηρος".
13. Ποιά σημασία έχει για τή "θεωρία τών περιγραφών" ή άποψη τοϋ Frege ότι μόνο μέσα στήν πρόταση έχουν πραγματική σημασία οί λέξεις;
14. "'Η σημασία μιας πρότασης συνίσταται στή σημασία τών εκφράσεων πού τήν αποτελούν". Αναφέρατε παραδείγματα καί αναλύσατε αυτά.
15. Ποιά είναι ή θεμελιακή επιστημολογική αρχή στήν ανάλυση περιγραφικών προτάσεων;
16. Τί σημαίνει γνώση μέσω γνωριμίας καί γνώση μέσω περιγραφῆς;
17. Πώς είναι δυνατή ή συνεννόηση μεταξύ τών ανθρώπων μέσω τῆς

γλώσσας;

18. Γιατί η "θεωρία των περιγραφών" θεωρείται θεμελιική εργασία στην πορεία της φιλοσοφικής ανάλυσης;

19. Σε τί διαφέρει ο λογικός ατομισμός του Russell από εκείνον του Wittgenstein;

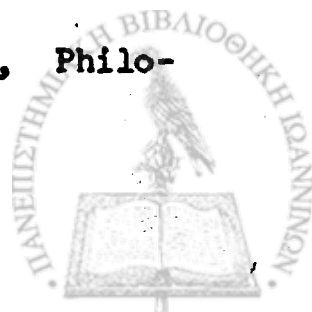
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κείμενα

- A. Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, London 1964
(2η έκδ. 1949, 1951' 1η έκδ. 1900)
(σέ συνεργασία με τον A.N.Whitehead), *Principia Mathematica*, 3 τόμοι, Cambridge 1964 (2η έκδ. 1927, 1η έκδ. 1910-13).
- The Principles of Mathematics*, 2η έκδ., London 1951
- On Denoting* : Robert Marsh, *Logic*, 41-56
- Our Knowledge of the External World*, London 1961
- The Analysis of Matter*, New York 1927
- The Analysis of Mind*, New York 1921
- Human Knowledge, its Scope and Limits*, New York 1948
- Logic and Knowledge*, έκδ. R.C.Marsh, London 1964 (μελέτες)
- Mysticism and Logic*, London 1963 (μελέτες)
- The Philosophy of Logical Atomism* , R.Marsh, ὄκ.π., 178-281
- My Philosophical Development*, London 1959
- The Problems of Philosophy*, Oxford 1971. 'Ελλην. μετάφρ.' Γ. Δουριώτη, 'Αθήναι 1963, (προηγούμενη μετάφρ.Κ.Μ.θεοτόκη στις εκδόσεις Γ.Βασιλείου, 1923).
- A History of Western Philosophy*, νέα έκδ. London 1962 (1946). 'Ελλην. μετάφρ. Αίμ. Χουρμουζίου, τόμοι 2, 'Αθήναι ᾶ.ἔ.

Έργα καὶ μελέτες

- Ayer A.J., *The Foundations of Empirical Knowledge*, London 1964
- *The Problem of Knowledge*, London 1964
- *Language, Truth and Logic*, London 1936
- Black M., *Russell's Philosophy of Language: Schilpp, Philosophy*

- Butler R.J.*, The Scaffolding of Russell's Theory of Descriptions: *The Philosophical Review* 63 (1954), 350-64.
- Edwards P.* - *Alston W.P.* - *Prior A.N.*, Russell : *Encyclopedia of Philosophy*, έκδ. P.Edwards, New York-London 1967
- Fritz C.A.*, Bertrand Russell's Construction of the External World, London 1952
- Geach P.*, Russell's Theory of Descriptions : *Analysis* 10 (1950), 84-8
- Γ ε ω ρ γ ο υ λ η Κ. Δ., Αίσθητικά και Φιλοσοφικά Μελετήματα, 'Αθήναι 1964, 241-53.
- Götlind E.*, Bertrand Russell's Theory of Causation, Upsala 1952.
- Λ α μ π ρ ό δ η "Ε λ λ η ς, Bertrand Russell : 'Εποχές 32 (1965) 82-100
- Moore G.E.*, Russell's "Theory of Descriptions": *Philosophical Papers*, 151-195
- Pears D.F.*, Bertrand Russell and the British Tradition in Philosophy, London 1967
- Quine W. Van Orman*, Russell's Ontological Development: *Journal of Philosophy* 63 (1966) 657-667
 — Word and Object, Cambridge Mass. 1965
- Schilpp P.A.* (έκδ.), *The Philosophy of Bertrand Russell*, New York 1963
- Vuillemin J.*, *Leçons sur la première philosophie de Russell*, Paris 1968
- Weitz M.*, Analysis and the Unity of Russell's Philosophy : *Schilpp, Philosophy*, 57-121.

III. KARL RAIMUND POPPER

1. Είσαγωγή

Ο Popper γεννήθηκε στη Βιέννη τό 1902 καί έκεῖ σπούδασε μαθηματικά, φυσική καί φιλοσοφία. Τό 1937 μετέβη στη Νέα Ζηλανδία καί δίδαξε στό Πανεπιστημιακό Κολλέγιο τοῦ Canterbury, στό Christchurch. Τό 1945 ἐπισκέφθηκε τό Λονδίνο καί δίδαξε κατά τά ἐπόμενα χρόνια στήν ἐκεῖ πανεπιστημιακή Σχολή Οἰκονομικῶν. Τό 1949 ἔγινε καθηγητής λογικῆς καί τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου στή Σχολή Οἰκονομικῶν τοῦ Λονδίνου.

Ο Popper ἔγινε γνωστός στή φιλοσοφία μέ τό πρῶτο του βιβλίο "Λογική τῆς Ἐρευνας" (Logik der Forschung) πού δημοσιεύτηκε γιά πρώτη φορά τό 1935 στή σειρά τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κύκλου τῆς Βιέννης (Schriften zur wissenschaftlichen Weltanschauung). Ο Popper δέν ἦταν μέλος τοῦ Κύκλου αὐτοῦ ἀλλά τά ἐνδιαφέροντά του ἦταν πολύ συγγενικά μ' ἐκεῖνα τῶν λογικῶν θετικιστῶν, ἄν καί σέ πολλά ζητήματα οἱ ἀπόψεις του ἦταν ἐντελῶς διαφορετικές ἢ ἀντίθετες μ' ἐκεῖνες πού καλλιεργοῦνταν μέσα στόν Κύκλο. Ο Popper εἶχε σχέσεις μέ μέλη τοῦ Κύκλου καί ἄσκησε μιᾶ σημαντική ἐπίδραση πάνω στόν R. Carnap.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Popper δέν ἀποτελεῖ βέβαια ἕνα σύστημα, ἀλλ' αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν ἔχει ἐνότητα¹. Ἀντικειμενισμός, ἰντελερμινισμός, θεωρία τοῦ "τρίτου κόσμου", θεωρία τῶν ὀργανισμῶν εἶναι κύριες διακλαδώσεις αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας πού παρουσιάζονται σ' ἕνα ἐνιαῖο πλάνο σκέψης.

---

1. Μιόν ἀνάλυση βασικῶν ἀπόψεων τοῦ Popper πρὸς τήν ὁποία μάλιστα μπορεῖ νά συγκριθῆ σέ μερικά βασικά σημεῖα ἡ ἀνάλυση πού ἐπιχειρεῖται ἑδῶ, σέ συνδυασμό μέ μιᾶ προσπάθεια νά καταδειχθῆ ἡ ἐνότητα τῆς σκέψης αὐτοῦ τοῦ φιλοσόφου ἐπιχειρεῖ ὁ J. W. N. Watkins μέ τήν μελέτη του The Unity of Popper's Thought (στό συλλογικό ἔργο The Philosophy of Karl R. Popper, ἐκδ. A. Schilpp, La Salle, Ill. 1972).

2. 'Επιστημονική μεθοδολογία

'Η μεθοδολογία του Popper έχει κανονιστικό χαρακτήρα: Προτείνει κανόνες για να παίξη κανείς καλά τό παιγνίδι τής έπιστήμης. Σκοπός τής έπιστήμης δέν είναι ή βεβαλότητα ούτε ή ύψηλή πιθανότητα παρά μιá προχωρητική προσέγγιση τής αλήθειας πού νά έξηγηϊ όλο καί πιο καθαρά τά γεγονότα. Μ'αυτό τό νόημα προτείνει τούς έξής κανόνες:

- (1) νά μήν τρέπεται πρós τήν βεβαλότητα
- (2) κάνε τίς ύποθέσεις σου τόσο άπλά έλέγξιμες όσο μπορείς
- (3) κάνε τίς άπαντήσεις σου σέ άντιρρήσεις καί σέ έπιχειρήματα τόσο λίγο ad hoc όσο μπορείς

'Η άποψη ότι ή βεβαλότητα δέν είναι σκοπός τής έπιστήμης δικαιολογείται από τό ότι ή έπιστήμη συλλαμβάνει τόν κόσμο μέ ύποθέσεις. Οί έπιστημονικές όμως ύποθέσεις έχουν μιá μονόπλευρη σχέση μέ τό ύλικό τών γεγονότων: Μπορούν νά άναίρουνται μέσω του ύλικου αύτου άλλ'όχι νά έπαληθεύονται. Καί τουτο γιατί οί έπιστημονικές ύποθέσεις άπλώνονται πάνω καί έκτείνονται πέρα από τό ύλικό τών γεγονότων' έκπλέον περιέχουν ιδέες τόσο ύψηλου θεωρητικού χαρακτήρα, ώστε αυτές νά μήν έχουν κανένα άντίκρουσμα στην έμπειρία. 'Ο Popper ανέφερε τό παράδειγμα τής ύπόθεσης του 'Αναξιμάνδρου ότι ή γη χωρίς νά ύποβαστάζεται από τίποτε μένει σταθερά ίσοροπημένη χάρη στο γεγονός ότι απέχει έξίσου από όλα τά άλλα σώματα. Αύτή ή ύπόθεση, μιá καί δέν προέκυψε μάλιστα από έμπειρικές παρατηρήσεις, δέν ήταν βέβαια δυνατό νά έπαληθευθί ποτέ' παρά μόνο νά διαφευθί.

Αύτή ή άποψη δίνει στις ύποθέσεις τήν προτεραιότητα άέναντι στις παρατηρήσεις. 'Από τήν έποχή του Francis Bacon, πού πίστεψε ότι μποροϋμε νά κάνοϋμε ύποθέσεις μέ βάση τά δεδομένα τής παρατήρησης, δέν έχει βρεθί μέχρι σήμερα καμιά μέθοδος μέ τήν ό-

κοῦα θά μπορούσαμε νά ἐπινοοῦμε ὑποθέσεις. Μιά νέα ὑπόθεση δείχνει τό δρόμο γιά νέες παρατηρήσεις, ἀλλά νέες παρατηρήσεις δέν δείχνουν τό δρόμο γιά μιὰ ἐπιστημονική ὑπόθεση. Βέβαια, πρὶν σχηματισθῆ μιὰ νέα ὑπόθεση, ὑπάρχουν παρατηρήσεις πού ἀντιτίθενται στίς προηγούμενες ὑποθέσεις· αὐτές οὐ παρατηρήσεις βοηθοῦν γιά νά τεθῆ τό πρόβλημα σέ νέα κατάσταση, ἀλλά δέν περιέχουν τίποτε τό θετικό πού νά δείχνη πῶς θά πρέπη νά εἶναι ἡ νέα ὑπόθεση.

"Ἄν οὐ ἐμπειρικές ἐπιστήμες εἶναι συστήματα θεωριῶν, ἡ θεωρία δέν εἶναι παρά "τό δόχτυ πού ρίχνουμε γιά νά ἀλιεύσουμε τόν κόσμο - νά τόν ὀρθολογικοποιήσουμε, νά τόν ἐξηγήσουμε καί νά τόν κατακτήσουμε".¹

3. Ὁ "τρίτος κόσμος" : Μιά νέα πλατωνική θεωρία ἰδεῶν

Ἡ κοινή διάκριση ἀνάμεσα στόν φυσικό κόσμο καί στόν κόσμο τοῦ πνεύματος δέν ἀποτελεῖ παρά μιὰ ἀπλοϊκή ἀντίληψη: Ὁ φυσικός κόσμος ὑπάρχει γύρω καί ἔξω ἀπό μᾶς, δηλαδή ἀνεξάρτητα ἀπό τόν κόσμο τῶν πνευματικῶν καταστάσεων, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς δικές μας πνευματικές λειτουργίες. Ἡ ἀποψη αὐτή τῶν δύο κόσμων μᾶς παραπέμπει στήν κοινή ἐπίσης διάκριση "σῶμα - πνεῦμα". Τό πνεῦμα συνιστᾷ ἕναν κόσμο ἰδιαίτέρων καταστάσεων, ὁ ὅποιος, ὡστόσο, δέν λειτουργεῖ ἀνεξάρτητα ἀπό τό σῶμα· καί τό σῶμα λειτουργεῖ ἐπίσης μέ σχέσεις ἐξάρτησης ἀπό τό πνεῦμα. Ὁ Popper διαμορφώνει μιὰ πλουραλιστική φιλοσοφία, κατά τήν ὅποια ὁ κόσμος συνίσταται ἀπό τρεῖς ὄντολογικά διακεκριμένους ὑπο-κόσμους:

- (1) Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ φυσικός κόσμος ἢ ὁ κόσμος τῶν φυσικῶν καταστάσεων
- (2) Ὁ δεῦτερος εἶναι ὁ πνευματικός κόσμος ἢ ὁ κόσμος τῶν πνευματικῶν καταστάσεων.

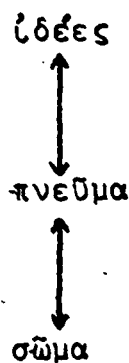
1. *Logik der Forschung*, 4η ἔκδ., Tübingen 1971, 31.

(3) Καί ὁ τρίτος εἶναι ὁ κόσμος τῶν νοητῶν ἢ τῶν ἰδεῶν στό ἀντικειμενικό τους νόημα.¹

Ὁ τρίτος κόσμος εἶναι ἐκεῖνος πού περιλαμβάνει δυνατά ἀντικείμενα τῆς σκέψης: Εἶναι ὁ κόσμος μέ τίς θεωρίες καθαυτές καί τίς λογικές τους σχέσεις, ὁ κόσμος τῶν ἐπιχειρημάτων καθ'αυτά, ὁ κόσμος αὐτός διακρίνεται σαφῶς ἀπό τόν δικό μας κόσμο τῶν πνευματικῶν καταστάσεων καί λειτουργεῖ σχεδόν ἀνεξάρτητα ἀπ'αυτόν. Εἶναι ἕνας κόσμος πού ἀποτελεῖ καθαρό προῖόν τοῦ πνεύματος, δημιουργήμα τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτό, ἀφοῦ δημιουργηθῆ, ξεφεύγει ἀπό τό ὑποκείμενο καί ἀποκτᾷ μιᾶ ἀντικειμενική ὑπόσταση. Αὐτή ἡ ἀποψη θά εἶδινε, νομίζω, μιᾶ μερική δικαίωση στόν ἀγνωστικισμό. Αὐτός δέν ἀρνεῖται τό νόημα τῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων πού ἀναφέρονται στήν οὐσία, τήν αἰτία καί τό νόημα τοῦ ὄντος, ἀλλά πρεσβεύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι σέ θέση νά λύση τέτοια προβλήματα. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδή εἶναι σέ θέση νά ἐπινοῇ προβλήματα τά ὅποια τόν ξεπερνοῦν καί πού δέν μπορεῖ νά τά ἀντιμετωπίση. Τά προβλήματα αὐτά ὑπάρχουν, μόνο πού αὐτά κερδίζουν μιᾶ ὑπόσταση πάνω καί πέρα ἀπό τόν ἄνθρωπο πού τά ἐπινόησε.

Ὁ Popper προβάλλει τό συμπέρασμα ὅτι τό πνεῦμα μας δέν βρῆσκειται μόνο μέ τό σῶμα "κάτω ἀπ'αυτό" σέ σχέσεις ἀλληλεπίδρασης ἀλλά καί μέ τόν κόσμο τῶν ἰδεῶν "πάνω ἀπ'αυτό". Μ'ἄλλα λόγια, τό πνεῦμα μας ἀποτελεῖ ἕνα ἐνδιάμεσο κόσμο, μεταξύ σώματος καί ἰδεῶν:

1. Objective Knowledge. An Evolutionary Approach, Oxford 1973, 154.

Τό ερώτημα μας είναι: Πώς δικαιολογείται ή αντικειμενικότητα του κόσμου των ιδεών; Είναι δυνατό οι ιδέες να υπάρχουν "έκευ έξω", γύρω ή πάνω από μās; Οι ιδέες βρίσκονται τυπωμένες σε βιβλία και ο καθένας που θέλει μπορεί να τις γνωρίσει, να τις δέχεται ή να τις απορρίπτει, να τις συζητήσει ή να τις παραβλέψει. Αφότου μια ιδέα διατυπώθηκε από κάποιον, αυτή ακολουθεί μια δική της πορεία και κερδίζει μια δική της ζωή και ύπαρξη, ανεξάρτητη από τον επινόητή της. Σκεπτόμαστε την ιστορία της ησιόδευας ιδέας της δικαιοσύνης μετά τον Ησίοδο, την τύχη της νιτσεϊκής ιδέας του υπεράνθρωπου μετά τον Nietzsche κλπ. Μιλούμε, σκεπτόμαστε, παρατηρούμε, ερευνούμε, ενεργοούμε, ζούμε υπό το φως ιδεών. Συνειδητά ή ασυνειδητά, βρισκόμαστε υπό την σκιά ενός αντικειμενικού κόσμου ιδεών, ο οποίος είναι δημιούργημα του ίδιου του ανθρώπου (man - made).

Τό ερώτημα που είναι κρίσιμο αφορά τη σχέση που μπορεί να έχει ένας τέτοιος κόσμος ιδεών, θεωριών και υποθέσεων προς τον φυσικό κόσμο. Μήπως ο φυσικός κόσμος δεν είναι δυνατό να συνταιριασθεί με τις θεωρίες, τις υποθέσεις, τα προβλήματα που εμείς δημιουργούμε; Μια άποψη που περιορίζει αυτή τη δημιουργία είναι ότι κάθε θεωρία ή υπόθεση πρέπει να βασίζεται στο δεδομένο, αλλά ως τώρα δεν έχει εξευρεθεί κανένας εμπειρικός τρόπος επίλυσης μιας υπόθεσης ή θεωρίας. Μια άλλη άποψη, που ενθαρρύνει την ελεύθερη δημιουργία θεωριών, εισηγείται ότι ο κόσμος είναι ένας πολύ πιο ξένος χώρος απ'ό,τι εμείς συνήθως υποθέτουμε πως είναι, σε βαθμό που και οι πιο φαντασιώδεις θεωρίες γύρω απ'αυτόν μπορεί να βρεθούν ότι περιέχουν κάποιο στοιχείο αληθείας¹.

1. Η άποψη αυτή αποδίδεται από τον A.J. Ayer, *Philosophy and Language*, Oxford 1966 (1960), 3-4 στον H.H. Price, προκάτοχό του στην έδρα του.

4. 'Απροσδιοριστία (indeterminismus)

'Ο ντετερμινισμός είναι μία διδασκαλία για τόν κόσμο, μία μεταφυσική θεωρία πού φιλοδοξεῖ νά ἐξηγήσῃ τά πάντα ὡς προκαθορισμένα. Ἡ ἄποψη αὐτή ἐκφράστηκε ἤδη ἀπό τόν Δημόκριτο: Πρό ἀκαθορίστου χρόνου ὅλα τά πράγματα, αὐτά πού ὑπῆρχαν, πού ὑπάρχουν καί θά ὑπάρχουν, ἔχουν καθοριστῆ μέ ἀναγκαιότητα. Κάθε λοιπόν κατάσταση τοῦ κόσμου κλείνει μέσα της τούς ὅρους ὅλων τῶν μελλοντικῶν καταστάσεών του. Σ' αὐτή τή διδασκαλία ἀντιτίθεται ὁ indeterminismus: Τίποτε δέν ἔχει προκαθορισθῆ καί τά γεγονότα εἶναι συμπτωματικά. Μποροῦμε νά δεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχει τούλάχιστον ἓνα συμβάν τέτοιο, πού ὑπῆρχε ἓνα χρονικό διάστημα πρό τῆς εἰσόδου του, μέσα στό ὅποιο τό συμβάν αὐτό ὁ ἐν ἦταν αἰτιακά προκαθορισμένο. Μ' αὐτή τήν ἀσθενῆ ἔστω μορφή ἰντετερμινισμοῦ ἐπέρχεται ρήγμα στήν καθορισμένη αἰτιακά ἀλυσίδα τῶν συμβάντων τοῦ κόσμου χωρίς κανένα χάσμα, ὅπως εἰσηγεῖται ὁ ντετερμινισμός. Αὐτός ὁ τελευταῖος παρουσιάζει βέβαια συμμετρικά τό παρελθόν καί τό μέλλον: Καί τά δύο εἶναι καθορισμένα μέ ὅμοιο τρόπο. Περασμένα γεγονότα δέν μᾶς εἶναι πιά παρόντα, ἀλλ' αὐτά εἶναι ἓνα μέρος τοῦ κόσμου· μελλοντικά συμβάντα δέν μᾶς εἶναι ἀκόμα παρόντα, ἀλλά εἶναι κι' αὐτά ἓνα μέρος τοῦ κόσμου. Ὁ Popper χρησιμοποιεῖ ἐδῶ τήν ἀναλογία ἑνός κληματογραφικοῦ φιλμ, τοῦ ὁποῦ ἓνα μέρος ἔχει ἤδη παιχθῆ καί ἓνα μέρος ἀκόμα πρόκειται νά παιχθῆ· ἀλλά καί τά δύο μέρη ὑπάρχουν. Ὁ ἄκρατος ντετερμινισμός διδάσκει ὅτι κάθε λεπτομέρεια κάθε συμβάντος ἔχει προκαθορισθῆ ἀκριβῶς.

'Ἡ μεταφυσική αὐτή θεωρία γεννᾷ τό ἐπιστημολογικό ἐρώτημα ἐάν τό ἤδη καθορισμένο μέλλον μποροῦμε νά τό συνειδητοποιήσουμε ἐκ τῶν προτέρων καί νά τό γνωρίσουμε ἀπό τό σύνολο τῆς παρούσης ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ὁ "ἐπιστημονικός ντετερμινισμός" (τό ἐπίθετο "ἐπιστημονικός" δέν σημαίνει ἐδῶ ὅτι αὐτή ἡ θεωρία εἶναι

έμπειρικά ελέγξιμη ἀλλ' ὅτι ἐκφράζει κάτι γιὰ τίς δυνατότητες ἐπιστημονικῆς γνώσης) δίνει τὴν ἀκόλουθη ἀπάντηση: Ὅλες οἱ ἐπιστημονικὲς προρρήσεις καὶ προβλέψεις ἔχουν στήν πράξη μιὰ σκιὰ ἀνακρίβειας, ἀλλὰ ὅσο οἱ μετρήσεις μας θὰ γίνωνται πρὸ ἀκριβεῦς καὶ πρὸ θεμελιωμένες, ἡ σκιά αὐτὴ θὰ ἀραιώνη χωρὶς κανένα περιορισμό. Ὄταν δηλαδή ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση γίνη ἀριστη, θὰ μπορούμε νὰ προλέγουμε ἀσφαλῶς τὸ μέλλον τοῦ κόσμου.

Στὸν ἐπιστημονικὸ ντετερμινισμό ὁ Popper ἀντιτείνει τὸν ἐπιστημονικὸ ἰντετερμινισμό. Αὐτός, ἀντίθετα, πρεσβεύει ὅτι καὶ στήν ἀριστη δυνατὴ ἐπιστημονικὴ γνώση, πού ἐλπίζουμε νὰ ἔχουμε σ' ἓνα μέλλον ὁσοδήποτε μακρινό, θὰ ὑπάρχουν χάσματα.

Γιὰ νὰ ὑποστηρίξη τὴ θεωρία του ὁ Popper προσπαθεῖ νὰ ἀποκαλύψῃ ἀρχικὰ τίς λογικὲς δυσχέρειες πού παρουσιάζονται στὸν μεταφυσικὸ ντετερμινισμό.

Ἡ νευτώνεια φυσικὴ προσέφερε στὸν ντετερμινισμό μιὰ ὑποστήριξη καθὼς παρεῖχε μιὰ ἐρμηνεῖα τῶν φυσικῶν πραγμάτων μέ ὄρους αἰτιότητας. Ἔτσι ἐρχόταν σέ ἀντίθεση πρὸς τὴ βαθειὰ πεποίθηση τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπινου νοῦ ὅτι ἐμεῖς σέ σχέση πρὸς τὸ μέλλον κάτι μπορούμε νὰ ἀλλάξουμε μέ τίς δραστηριότητές μας, μιὰ καὶ τὸ παρελθόν εἶναι ἀδύνατο νὰ μεταβληθῇ. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Newton ὑπέβαλλε τὴν ἰδέα μιᾶς ὀρισμένης ἀπροσδιοριστίας μέ τὴ διδασκαλία του ὅτι, ἐάν ὑπεισήρχοντο μερικὲς ἀνωμαλίες μέσα στὸ ἡλιακὸ σύστημα μέ κίνδυνο νὰ διαταραχθῇ ἡ σταθερότητά του, θὰ παρεμβαλλόταν ὁ θεὸς γιὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξη.¹ Ἀλλὰ ἡ νευτώνεια φυσικὴ δὲν ἦταν, βέβαια, σέ θέση νὰ προλέγῃ τότε θὰ παρουσιάζονταν

1. Mutatis mutandis, ἡ ἰδέα αὐτὴ τοῦ Newton εἶναι ἐκκλητικὰ ὅμοια μέ τὴν ἰδέα τοῦ Ἡράκλειτου ὅτι ὁ ἥλιος δὲν θὰ ξεπεράσῃ τὰ καθορισμένα μέτρα του, ἀλλὰ ἐάν αὐτὸς παρέβαινε αὐτὴ τὴν προσδιορισμένη νομοτέλεια, θὰ ἐπενέβαιναν οἱ Ἐρινύες, τὰ ἐκτελεστικὰ ὄργανα τῆς Δίκης, γιὰ νὰ τὸν ἐπαναφέρουν στήν τάξη (B 94). Τόσο ὁ Ἡράκλειτος ὅσο καὶ ὁ Newton παραδέχονταν ἔτσι κάποια ἀπροσδιοριστία στὸν κόσμο.

τέτοιες άνωμαλίες και τότε θα συνέβαιναν θεϊκές έπεμβάσεις. Έτσι ο μεταφυσικός ντετερμινισμός του Newton δέν μπορούσε να περιλάβη και έναν έπιστημονικό ντετερμινισμό. Αντίθετα ο Laplace έδωσε μιá περίφημη έκφραση τής θέσης του έπιστημονικού ντετερμινισμού με τήν ακόλουθη σκέψη: Για ένα "πνεύμα" - ή "δαίμονα", όπως ονομάστηκε άργότερα - πού είναι ίκανό να συλλαμβάνη άκαριάτα τις σχετικές καταστάσεις όλων τών σωμάτων και τις δυνάμεις πού ενεργούν πάνω σ' αυτές και περαιτέρω να αναλύη αυτά τά δεδομένα, τότε δέν θα ήταν άκαθόριστο και άβέβαιο, και τό ύδιό τό μέλλον όπως τό παρελθόν θα βρισκόταν μπροστά στα μάτια του. Και ο Laplace έξηγοϋσε ότι τό πνεύμα αυτό δέν είναι έντελώς ύποθετικό ή φανταστικό, γιατί μιá ιδέα του πνεύματος αυτού μάς δύνει άκριβώς ή άστρονομία.

Ο Popper έδωσε τό 1950¹ μιá φυσική έρμηνεία στην ιδέα του δαίμονα του Laplace και έπιχείρησε να καταρρίψη μ' αυτήν τόν έπιστημονικό ντετερμινισμό. Υποθέτει λοιπόν ότι ο δαίμων ένσαρκώνεται μέσα σε μιá μηχανική, ήλεκτρονική "προφητική συσκευή" τόσο ίσχυρή ώστε να προλέγη τά πάντα - ως τήν ονομάσουμε P_1 , "Όσο όμως ίσχυρή κι' αν είναι ή συσκευή αυτή, δέν θα είναι σε θέση να προείπη τις δικές της μελλοντικές καταστάσεις. Εισάγεται λοιπόν μιá δεύτερη προφητική συσκευή P_2 , για να καλύψη αυτή τήν έλλειψη. Η δεύτερη όμως αυτή συσκευή θα μπορούσε να προλέγη τις μελλοντικές καταστάσεις τής συσκευής P_1 και όχι τις δικές της μελλοντικές καταστάσεις. Έτσι οι καταστάσεις τής P_2 μένουν τώρα άπρόβλεπτες' πρέπει λοιπόν να είσαχθῆ μιá τρίτη συσκευή P_3 για να αναπληρώση αυτό τό κενό, και έτσι διαδοχικά χωρίς τέλος. Μ' αυτό τό έπιχείρημα ο Popper έδειχνε ότι ο έπιστημονικός ντετερμινισμός γκρεμίζεται και μάλιστα μέσα στην κλασσική φυσική, χωρίς να

1. Indeterminism, BJFS, I 2 και 3

έπικαλεσθή τῆς σχέσεις ἀπροσδιοριστίας τῆς κβαντικῆς θεωρίας.

Πραγματικά ἡ ἀρχή τῆς ἀπροσδιοριστίας τοῦ Heisenberg ἀποτελεῖ σήμερα βαρὺ πλήγμα ἐναντίον τοῦ ἐπιστημονικοῦ ντετερμινισμού. Ἄλλ' ὅτι ἡ ἀρχή αὐτή μπορεῖ νά στραφῆ καί κατά τοῦ μεταφυσικοῦ ντετερμινισμού, φαίνεται ἀπό τήν ἀκόλουθη ἐπιχειρηματολογία. Ἡ φυσική ἔχει νά κάνη μέ μετρήσεις τόσο στόν μακρο-κόσμο ὅσο καί στόν μικρο-κόσμο. Ἡ μέτρηση εἶναι πάντοτε μιᾶ ἐν μέρει φυσική λειτουργία. Μέ μιᾶ γενύκευση λοιπόν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπροσδιοριστίας τοῦ Heisenberg, μπορούμε νά προβάσουμε τήν γενική ἄποψη ὅτι κάθε πράξη μέτρησης προκαλεῖ μιᾶ φυσική διαταραχή. Τήν θερμοκρασία π.χ. ἐνός ρευστοῦ τήν μεταβάλλει κανεὶς ὅταν εἰσάγη ἓνα θερμόμετρο μέ ἄλλη θερμοκρασία. Αὐτή ἡ διαταραχή τοῦ ἀντικειμένου ἐπηρεάζει πάλι τήν κατάσταση τοῦ μέτρου πού εἰσάγεται. Οἱ διαταραχές αὐτές θά ἀποφεύγονταν, ἂν τό θερμόμετρο εἶχε τήν ἴδια θερμοκρασία μέ ἐκείνην τοῦ ρευστοῦ. Ἄλλά γιά νά τό ἐπιτύχουμε αὐτό, θά εἶναι ἀνάγκη νά μετρήσῃ οὐ μὲν τή θερμοκρασία τοῦ ρευστοῦ ἢ τή θερμοκρασία τοῦ θερμομέτρου. Μέ τή μέτρηση, ὅμως, αὐτή θά προκαλούσαμε πάλι ἀναπόφευκτη διαταραχή στό ἀντικείμενο καί ἔτσι θά περιερχόμαστε σέ ἀδιέξοδο.

Τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι θά εἶναι ἀδύνατο πάντοτε νά κάνουμε ὅλες τῆς ἐπιθυμητές μετρήσεις μέ κάθε ἐπιθυμητό βαθμό ἀκριβείας. Τί μένει λοιπόν μετά ἀπ' αὐτούς τοὺς περιορισμούς πού δημιουργεῖ ἡ παρέμβαση τοῦ παρατηρητοῦ στή φύση; Οἱ στατιστικές καί πιθανολογικές θεωρίες εἶναι τό ἄριστο πού μπορεῖ νά ἐπιτυγχάνεται στήν ἐπιστήμη.

5. Τό μέλλον τῆς ἐπιστήμης

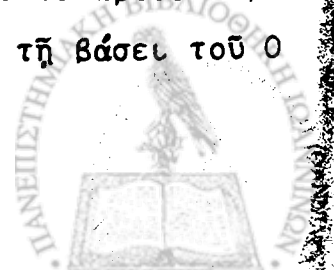
Ἄν λάβουμε ὑπόψη τήν διδασκαλία τοῦ Popper γιά τήν ἀντικειμενική ὕπαρξη τῶν ἰδεῶν καί τῶν θεωριῶν καθώς καί τόν indeterminismus πού αὐτός ὑποστηρίζει, μπορούμε νά συνδέσουμε τῆς δύο δι-

δασκαλίες προβάλλοντας τό ακόλουθο έρώτημα: Είναί δυνατό νά προβλέπεται ή μελλοντική πορεία τής θεωρητικής έπιστήμης μέ τή βοήθεια όρθολογικών ή έπιστημονικών μεθόδων;

Μέ κάθε συνέπεια ό Popper θά μās έλεγε ότι έφ'όσον ό ντετερμινισμός καταρρίπτεται, οί θεωρίες, οί όποίες συνιστούν έναν άντικειμενικό κόσμο, είναί επίσης συμβάντα πού δέν είναί δυνατό νά καθορισθῆ ό έρχομός τους. φανταζόμαστε έναν προφήτη πού θά μās μετέφερε τό ακόλουθο μήνυμα αλήθειας: Οί σημερινές έντετερμινιστικές θεωρίες τής μικροφυσικής θά άντικατασταθοῦν κατά τήν προσεχή δεκαετία από μία βαθύτερη φυσική θεωρία ή όποία θά είναί τόσο ντετερμινιστική όσο καί ή κλασσική φυσική. 'Ονομάζουμε θ τήν μελλοντική αύτή θεωρία. 'Ο προφήτης δέν μās είπε ούτε τό όνομα τοῦ δημιουργοῦ ή τών δημιουργών αύτῆς τής θεωρίας καί, τό πλό σκουδαῖο, δέν μās έδωσε τό περιεχόμενό της. Τί θά σήμαινε αυτό τό μήνυμα για τό πρόβλημά μας πού αναφέρεται στην πρόβλεψη τοῦ μέλλοντος τής έπιστήμης;

'Εκεῖνο πού γνωρίζουμε μόνον είναί ότι ό κόσμος, όπως θά έρμηνεύεται από τήν μελλοντική θεωρία θ, θά είναί ντετερμινιστικός καί ότι ή θεωρία αύτή θά είναί μία αρκετά περιληπτική καί περιεκτική θεωρία. "Αν όμως ή θεωρία αύτή θά περιλαμβάνη όλα τά γεγονότα, θά πρέπη νά παρατηρήσουμε προκαταβολικά ότι αύτή δέν θά περιλαμβάνη τ ο ὕ λ ά χ ι σ τ ο ένα γεγονός: τό γεγονός τής ύδρας της τής έπινόησης. Μία καί ή θεωρία αύτή θά είναί ντετερμινιστική, πρέπει καί τό ἔδω τό γεγονός τής έπινόησης της νά είναί προκαθορισμένο. Καί ντετερμινιστικά πρέπει νά έξηγηθῆ καί ή άντίθετη θεωρία, ό έντετερμινισμός δηλαδή πού προῦποτίθεται στό σύνολο τής έπιστημονικής μας γνώσης σήμερα. 'Ονομάζουμε Ο αυτό τό σύνολο. Τό Ο είναί ή μοναδική μας βάση για νά έπιχειρήσουμε νά δώσουμε μία απάντηση στό έρώτημά μας: Είναί δυνατό νά προείπουμε έπιστημονικά τό περιεχόμενο τής θεωρίας θ ; 'Επί τῆ βάσει τοῦ Ο

εἶναι ἀδύνατο νά συμπεράνουμε προγνωστικά τό περιεχόμενο μιᾶς θεωρίας πού ἀνατρέπει τό σύνολο τῆς δικῆς μας γνώσης. Τό θ δηλαδή ἐπειδή εἶναι ἀσύμβατο μέ τό Ο, δέν εἶναι λογικά συναγώγιμο ἀπ' αὐτό. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἀκόμα κι' ἂν ὅλες οἱ θεωρίες μας θά ἦταν ντετερμινιστικές, τό ὅτι δέν μπορούμε νά καθορίσουμε ἀπό πρῖν τό μέλλον τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἐπιχείρημα ὑπέρ τοῦ ἰντετερμινισμοῦ . Ὀνομάζουμε λ.χ. μιᾶ ἐπιστημονική ὑπόθεση Y_1 καί δεχόμαστε ὅτι αὐτή γιά πρώτη φορά διατυπώνεται σ' ἓνα χρόνο t_1 . Στό προηγούμενο χρονικό σημεῖο t_0 ἔσχυε μιᾶ ὑπόθεση Y_0 ἄλλά σ' αὐτό τό χρονικό σημεῖο θά ἦταν ἀδύνατο νά προλεχθῆ ἐπιστημονικά ὅτι ἡ ὑπόθεση Y_1 θά διατυπωθῆ στό χρονικό σημεῖο t_1 , γιὰτί μιᾶ τέτοια πρόρρηση θά εἶχε προσδιορίσει τή διατύπωση τῆς ὑπόθεσης Y_1 στό χρονικό σημεῖο t_0 . Μ' ἄλλα λόγια, ἐάν θά ἦταν δυνατό νά συμπεράνουμε προγνωστικά μιᾶ μελλοντική θεωρία ἢ ὑπόθεση, αὐτή δέν θά ἦταν μελλοντική γιὰτί θά μπορούσαμε νά τήν διατυπώσουμε στό παρόν.

6. Θεωρία τοῦ ὀργανισμοῦ

Ἡ ἀπροσδιοριστία πού χαρακτηρίζει τίς ἀπόψεις τοῦ Popper γιά τόν φυσικό κόσμο καί γιά τόν κόσμο τῆς ἐπιστήμης βρίσκει μιᾶ πολύ πρόσφορη καί κυριαρχική θέση στίς βιολογικές του ἀπόψεις.

Ἐάν ἔχουμε μόρια ἀερίου κλεισμένα μέσα σ' ἓνα κύλινδρο, μπορούμε νά λέμε ὅτι αὐτά βρίσκονται ὑπό "σιδηροῦν" ἔλεγχο : Ἡ κίνησή τους ὑπόκειται σέ περιορισμούς πού εἶναι σταθεροί καί ἄκαμπτοι. Ἐάν ἀφήσουμε τό ἀέριο "ἐλεύθερο" στήν ἀτμόσφαιρα, ἔχουμε τό ἀντίθετο ἄκρο: Τά διασκορπισμένα μόρια παύουν νά βρίσκονται κάτω ἀπό ὀποιονδήποτε συνολικό ἔλεγχο. Ἀνάμεσα στά δύο αὐτά ἄκρα, ἀνάμεσα δηλαδή στόν "σιδηροῦν" ἔλεγχο καί στήν ἔλλειψη ἐλέγχου, ὑπάρχει ἓνα εἶδος ἐλέγχου πού ὀνομάζεται ἀπό τόν Popper π λ α - σ τ ι κ ὸ ς ἔ λ ε γ χ ο ς . Ὁ ἔλεγχος αὐτός μπορεῖ νά παρασταθῆ στό παράδειγμα μιᾶς σακουνόφουσкас : Τό ἐξωτερικό περίβλημα

άντιδρᾶ ἀπαλά πάνω στήν κίνηση τῶν μορίων τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς φουσαλίδας (τό περίβλημα ἐκτείνεται π.χ. καθώς θερμαίνουμε τήν φουσαλίδα). Ἡ φουσαλίδα βέβαια σκάει, ὅπως σκάει καί ὁ κύλινδρος ὅταν τά μόρια ὑπερ-δραστηριοποιοῦνται. Ἀλλά ἐμεῖς ἐνδιαφερόμαστε βασικά γιά περιπτώσεις πού δέν καταστρέφεται ὁ ἔλεγχος. Ὁ πλαστικός ἔλεγχος μένει διατηρημένος καθώς λαμβάνει χώρα ἕνας ὀρισμένος συμβιβασμός μεταξύ τοῦ μέρους τοῦ συστήματος πού πιά πολύ ἐλέγχει παρά ἐλέγχεται καί τοῦ μέρους πού πιά πολύ ἐλέγχεται παρά ἐλέγχει. Ὁ πλαστικός ἔλεγχος ἔχει λοιπόν ἕνα συμβιβαστικό χαρακτήρα καί ἐξηγεῖ ἕνα σύστημα ὡς σύστημα πού διατηρεῖται σέ μιᾶ δυναμική ἰσορροπία, γιατί αὐτή ἐξασφαλίζεται ἀπό τήν δράση πλαστικῶν ἐλέγχων μεταξύ τῶν μερῶν τοῦ συστήματος αὐτοῦ.

Ἕνας ὀργανισμός εἶναι ἕνα τέτοιο δυναμικό σύστημα καί μαζί ἕνα σύμπλεγμα πλαστικῶν ἐλέγχων. Τό σύστημα αὐτό δέν ἔχει ἕνα παρά πολλά κέντρα (πολυκεντρικό σύστημα) καί οἱ πλαστικοί ἔλεγχοι λειτουργοῦν συγχρόνως σέ διάφορα ἐπίπεδα. Ἔτσι ἕνας ἔλεγχος μπορεῖ νά περνᾷ ἀπό ἕνα κέντρο σέ ἄλλο, νά μεταφέρεται ἀπό ἕνα ἐπίπεδο σέ ἄλλο βαθύτερο, ὅπως π.χ. μιᾶ μελωδία πού τή μάθαμε συνειδητά γίνεται κατόπιν ἀσυνειδήτη καί ἔρχεται πηγαῖα. Θεωρώντας, ὡστόσο, τόν ὀργανισμό ὡς πολυκεντρικό σύστημα εἶναι ἀνάγκη νά διακρίνουμε μέσα σ'αὐτόν ἕνα κεντρικό σύστημα ἐλέγχου καί τά ἐκτελεστικά μέρη του, πού οἱ σχέσεις τους χαρακτηρίζονται ἐπίσης ἀπό τή λειτουργία πλαστικῶν ἐλέγχων. Μποροῦμε λοιπόν ἕναν ὀργανισμό νά τόν θεωρήσουμε ὡς ἕνα τρόπον τινά ἱεραρχικό πλουραλιστικό σύστημα πλαστικῶν ἐλέγχων μέ κυρίαρχο παράγοντα τό κεντρικό σύστημα ἐλέγχου τοῦ ὀργανισμοῦ¹.

Ἐκτός ἀπό τήν ἀπροσδιοριστία καί τόν πλαστικό ἔλεγχο πού χαρακτηρίζουν τήν ἐρμηνεία τοῦ ὀργανισμοῦ, τήν ὁποία δίδει ὁ Popper, πρέπει νά ἀναφέρουμε καί μιᾶ ἀκόμα ἰδέα του πού εἶναι ἰδι-

1: Objective Knowledge, 239-42, 248 κ.έ.

τερα υποβλητική:

Όλοι οι οργανισμοί είναι συνεχώς απασχολημένοι, μέρα-νύχτα, με τη λύση προβλημάτων.¹

Ο Popper δέν θεωρεί μόνον τις ιδέες και τις θεωρίες ως αντικειμενικά ύπαρκτες αλλά με τόν ίδιο χαρακτήρα βλέπει και τά ποικίλα προβλήματα. Προβλήματα μπορούν νά υπάρχουν άγνωστα ή έν μέρει άντιληπτά ή γνωστά κατά τρόπο λανθασμένο. Ένας οργανισμός μπορεί νά αντιμετώπιση έπιτυχώς ένα πρόβλημα τό όποιο δέν έχει συνειδητοποιήσει. Λ.χ. ένας οργανισμός πού κοιμάται δέν σημαίνει ότι είναι ήσυχος από προβλήματα· αυτός έχει πάντοτε νά πραγματοποιηθώ ποικίλα προβλήματα, όπως π.χ. πώς θά κοιμηθώ περαιτέρω όταν δεχθώ μιá άνεπιθύμητη ένόχληση. Είναι γνωστή ή άποψη του Freud, ότι σε μιá τέτοια περίπτωση ό κοιμώμενος προσαρτάει τήν ένόχληση στό όνειρό του (άκούει κανείς π.χ. στόν ύπνο του μιá βρύση πού στάζει και τήν ένόχληση αυτή τήν προσαρτάει στό όνειρό του βλέποντας ποταμούς και πλημμύρες). Ένα άλλο πρόβλημα είναι νά ξυπνά ό οργανισμός όταν πλησιάζει άθόρυβα κίνδυνος.² Ένας καθηγητής πού πραγματεύεται μπροστά στους φοιτητάς του ένα δύσκολο πρόβλημα, άσχολεϊται άσυνείδητα με πολλά άλλα προβλήματα, π.χ. με τό άν τόν παρακολουθοϋν οι φοιτηταί, με τό πρόβλημα νά κρατά τήν ίσορροπία του όταν τεντώνεται για νά γράφη στόν πίνακα, πού θά συνεχίση νά γράφη όταν τελειώση ό χώρος του πίνακα κλπ. Καί τό πρόβλημα πού πραγματεύεται ένώπιον τών φοιτητῶν του δέν έξαντλείται με όσα αυτός λέγει ή γράφει· αυτό τό πρόβλημα μπορεί νά είναι πολύ εύρύτερο ή βαθύτερο άπ'ό,τι ό ίδιος γνωρίζει. Αντιμετω

1. Objective Knowledge, 242 κ.έ. 288-89.

2. Η ιδέα αυτή, ότι ακόμα και όταν κοιμάται κανείς έχει νά κάνει με προβλήματα, πού τόν συνδέουν μέσω του σώματος με τόν υπόλοιπο φυσικό κόσμο, μάς θυμίζει τή ρήση πού άποδύεται στόν Ηράκλειτο "τούς καθεύδοντας έργάτας είναι και συνεργούς τῶν έν τῷ κόσμῳ γινομένων" (B 89).

πύζουμε προβλήματα, όπως αυτά παρουσιάζονται κατά την δεδομένη στιγμή, δύνουμε μιá λύση τώρα, αντιλαμβανόμεσθε ίσως κατόπιν πόσο άφελής ήταν ή εκτίμηση πού κάναμε καί προσπαθούμε νά δώσουμε μιá άλλη λύση σέ μιá αναθεωρημένη καί ανεπτυγμένη έκδοχή του προβλήματος. Μιá σαπουνόφουσκα δέν έχει κανένα πρόβλημα - δέν αναζητεῖ τροφή καί δέν τείνει νά αύξηθῆ. Αντίθετα, μιá άμυβάδα έχει προβλήματα τροφῆς καί γιá τῆ λύση τους έπιδεικνύει μεγάλη καρτεριά.

Τό παρατηρημένο λοιπόν φαινόμενο συμπεριφορᾶς άπέναντι σέ προβλήματα είναι πολύ χαρακτηριστικό στό βιολογικό επίπεδο: Ένας οργανισμός παρουσιάζει κινήσεις πού μπορούν νά έξηγηθοῦν ως δοκιμαστικές λύσεις τίς όποτες δύνει ό οργανισμός στό πρόβλημα πού κάθε φορά αντιμετωπίζει. Αντιμετώπιση προβλημάτων είναι ό τρόπος ζωῆς. Ποτέ ένας οργανισμός δέν μένει ἥσυχος άπό προβλήματα, ώσπου φυσικά νά καταλήξει στήν άπροβλημάτιστη κατάσταση τῆς νεκρῆς ύλης.

Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι ό οργανισμός είναι ένα σύστημα πού δέχεται άπλως προβλήματα άπέξω. Η κοινή άποψη είναι ότι οι οργανισμοί ρυθμίζονται παθητικά μέσω του περιβάλλοντός των. Στήν πραγματικότητα ένας οργανισμός όχι μόνον δέν συμμορφώνεται μέ τό περιβάλλον του άλλ'αυτό τό συμμορφώνει μέ τόν έαυτό του- τρώγει, πίνει τό περιβάλλον του, τό αντιμάχεται καί ζευγαρώνεται μ'αυτό, κατασκευάζει μ'αυτό, θάπτει μέσα σ'αυτό. Όπως λέγει ό Arthur Koestler,¹ "άπό τῆ στιγμή πού θά γεννηθῆ ένα πλάσμα, κλωτσάει έναντίον του περιβάλλοντός του". Ένα νεογέννητο ζωο δέν περιμένει υπομονετικά νά άποκτήσει γνωριμία μέ τό περιβάλλον του μέσω των αίσθητηρίων οργάνων παρά "κλωτσάει" κατά του περιβάλλοντός του μέ "έμφυτες άναμονές". Ένα νεογέννητο μωρό "αναμένει" νά άναπνεύσει άέρα καί νά τρέφεται, καί "γνωρίζει" τί θά κάνει μέ τό

1. The Ghost in the Machine, London 1967, 153

στήθος της μητέρας του όταν αυτό του προσφερθή. Για τόν Popper οί έμφυτες άναμονές είναι σπουδαίες, γιατί αυτές άναστέλλουν τή στασιμότητα ή αίσθητηριακή έμπειρία παύζει έδω συμπληρωματικό, διορθωτικό μόνον ρόλο.

7. Συμπέρασμα

Τό πρωταρχικό καί κεντρικό σημείο τής γνωσιολογίας του Popper είναι ή διδασκαλία του για τό διαφεύσιμο των έπιστημονικών υποθέσεων καί θεωριών: Οί πιο πολλές έπιστημονικές προτάσεις δέν είναι έπαληθεύσιμες καί ή έννοια τής πιθανότητας των υποθέσεων δέν συνιστά κανένα μέσο προς κρίση των υποθέσεων. Έξάλλου ό έντετερμινισμός του είναι τό πιο έπιβλητικό δημιούργημα στή μεταφυσική του θεώρηση του κόσμου. Ο έντετερμινισμός του είναι συνδεδεμένος μέ τή θεωρία του για τόν οργανισμό καί γενικά μέ τίς βιολογικές του άπόψεις καί επί πλέον μέ τόν άντικειμενισμό του, ειδικά μέ τή θεωρία του του "τρίτου κόσμου". Πρόκειται λοιπόν για μία ένιαία φιλοσοφία, ή οποία άν καί δέν άποτελεϊ "σύστημα" έχει ποικίλες πτυχές πού συνιστούν ένα οργανικό σύνολο.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Τί συμβουλεύει τόν έπιστήμονα-έρευνητή ό Popper;
2. Οί ύποθέσεις είναι έπαληθεύσιμες ή διαφεύσιμες; Πώς δικαιολογεῖ τήν άποφή του ό Popper;
3. Οί ύποθέσεις ή οί παρατηρήσεις έχουν στήν έπιστήμη προτεραιότητα;
4. Άπαριθμήσατε τούς τρεῖς κόσμους τοῦ Popper. Τί νόημα έχει ό "τρίτος κόσμος" ;
5. Πώς παρουσιάζεται ό κόσμος από ντετερμινιστική άποψη;
6. Τί σημαίνει "έπιστημονικός ντετερμινισμός" ;
7. Ή φυσική τοῦ Newton είναι ντετερμινιστική. Δεχόταν ό Newton κάποια άπροσδιοριστία στή φύση;
8. Τί σημαίνει γιά τόν έπιστημονικό ντετερμινισμό ό "δαίμων" τοῦ Laplace;
9. Ή "δαίμων" τοῦ Laplace καί ή ήλεκτρονική "προφητική συσκευή" τοῦ Popper. Ποιές συνέπειες έχει τό έπιχείρημα τοῦ Popper;
10. Τά δεδομένα μετρήσεων στή φυσική έχουν όριστικό χαρακτήρα ; Τί προκύπτει από μιá γενύκευση τῆς άρχῆς τῆς άπροσδιοριστίας τοῦ Heisenberg;
11. Είναι δυνατό νά συνάγουμε προγνωστικά τό περιεχόμενο μιás μελλοντικῆς έπιστημονικῆς ύπόθεσης ή θεωρίας;
12. Τί σημαίνει "πλαστικοί έλεγχοι";
13. Πώς ένας όργανισμός έξηγεῖται ως σύμπλεγμα πλαστικῶν έλέγχων;
14. Τί σημαίνει ή πρόταση: "Όλοι οί όργανισμοί είναι συνεχῶς, μέρα-νύχτα, άπασχολημένοι μέ τή λύση προβλημάτων";
15. Όργανισμοί καί περιβάλλον. Τί ρόλο παίζουν οί "έμφυτες άναμονές";
16. Έχει ένδότητα ή φιλοσοφία τοῦ Popper;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κείμενα

- Logik der Forschung*, Wien 1935· 4η έκδ., Tübingen 1971
- Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, 2 τόμοι, Bern-München 1970 (2η έκδ.)
- Das Elend des Historizismus* (1957), 3η έκδ., Tübingen 1971
- Conjectures and Refutations*, 2η έκδ., London 1965 (συλλογή μελετών)
- Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*, Oxford 1973(1972)
- Indeterminism in Quantum Physics and in Classical Physics*: British Journal for the Philosophy of Science I,2 και 3 (1950)

Έργα και μελέτες

- Agassi J.*, The Novelty of Popper's Philosophy of Science, Intern. Philos. Quarterly 8 (1968)
- Science in Flux. Footnotes to Popper: Boston Studies in the Philosophy of Science, τόμ. III, έκδ. Cohen και Wartofsky, Dordrecht 1967.
- Albert H.*, Tractat über Kritische Vernunft, 2η έκδ., Tübingen 1969
- Bunge M.*, (έκδ.), The Critical Approach to Science and Philosophy. Essays in Honor of Karl R. Popper, Glencoe 1964 (29 άρθρα και ένας πλήρης κατάλογος των δημοσιευμάτων του Popper μέχρι τις αρχές του 1964).
- Feyerabend, P.K.*, Das Problem der Existenz theoretischer Entitäten: Probleme der Wissenschaftstheorie, έκδ.. E. Topitsch, Festschr. für V. Kraft, Wien 1960, 35-72.
- Koestler A.*, The Ghost in the Machine, London 1967
- Levinson R.B.*, In Defence of Plato, Cambridge Mass. 1953

- Munn A.M.*, Free-Will and Determinism, London 1960
- Neurath O.*, Pseudorationalismus der Falsifikation, Erkenntnis
5 (1935), 290-94
- Quinton A.*, Popper, Karl Raimund: Encyclopedia of Philosophy,
Εκδ. P. Edwards, New York-London 1967
- Warnock G.J.*, "The Logic of Scientific Discovery", Mind 69(1960),
99-101(κριτική παρουσίαση)

IV. ALFRED NORTH WHITEHEAD

1. Είσαγωγή

Ο Whitehead γεννήθηκε τό 1861 στή Ramsgate στό νησί Thanet. Στίς "Αύτοβιογραφικές Σημειώσεις" του κάνει λόγο γιά τήν παιδική του ηλικία πού πέρασε στήν κομητεία του Kent. Ο πατέρας του ήταν διευθυντής ενός ιδιωτικού σχολείου και αργότερα ιερέας μιας μεγάλης κοινότητας. Τό θρησκευτικό (άγγλικανικό) φόντο τής οικογένειας μέσα στήν όποία μεγάλωσε είχε επίδραση σ' όλη τήν μετέπειτα πνευματική του ανάπτυξη. Σπούδασε κλασσικές γλώσσες και ή ιστορία τής κλασσικής αρχαιότητας διδασκόταν σ' ένα παλιό δημόσιο σχολείο στό Rosset, όπου φοίτησε, μ' έναν τρόπο πού έδινε έμφαση στήν επικαιρότητα τών κλασσικών αξιών: Ο ουμανισμός ήταν προσανατολισμένος προς τό παρόν και ή αρχαία παράδοση προβαλλόταν ως ζωντανή παράδοση, ως παρελθόν πρακτικά χρήσιμο γιά τό παρόν. Μία τέτοια κλασσική μόρφωση μπορούμε νά εξηγήσουμε τή σχέση του μέ τούς αρχαίους φιλοσόφους, όπως λ.χ. μέ τόν Πλάτωνα. Στο ίδιο σχολείο οί μαθηματικές σπουδές κατείχαν κοντά στίς κλασσικές σπουδές εξέχουσα επίσης θέση: "Έτσι μπορούσε ό Whitehead νά αφιερωθεί μετά τό τέλος τών σχολικών του χρόνων στίς μαθηματικές σπουδές.

Τό 1880 μπήκε στό περίφημο Trinity College του Cambridge και μετά από τέσσερα χρόνια εξέλέγη μέλος του διδακτικού προσωπικού αυτού του πανεπιστημίου. Ο B. Russell ήταν ό πιο διακεκριμένος μαθητής του και ό Whitehead συνεργάστηκε μαζί του επί δέκα και πλέον χρόνια (1900-1911) γιά τή δημιουργία του μεγάλου έργου Principia Mathematica. Στο έργο αυτό καταβαλλόταν μία ιστορική προσπάθεια νά αποδειχθώ ότι τά μαθηματικά μπορούν νά παραχθούν από λογικές αρχές.

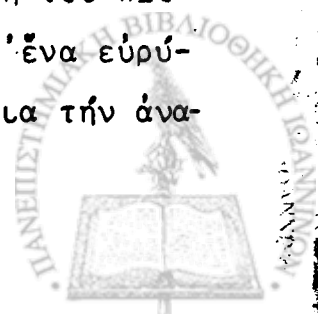
Τό 1910 ὁ Whitehead παρτηθή ἀπό τήν ἐντολή διδασκαλίας στό Cambridge καί πῆγε στό Λονδῦνο, ὅπου ἀνέλαβε πανεπιστημιακή διδασκαλία, ὥσπου τό 1914 ἔγινε καθηγητής τῶν ἐφαρμοσμένων μαθηματικῶν στό Imperial College of Science and Technology. Αὐτό τόν καιρό ὁ Whitehead ἐργάστηκε ἐντονα στήν περλοχή τῆς φιλοσοφίας τῶν ἐπιστημῶν καί δημοσίευσε μιά σειρά ἀπό ἔργα μέ περιεχόμενα σχετικά μέ τή φιλοσοφία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τό 1924, σέ ἡλικία 63 χρόνων, δέχτηκε μιά πρόσκληση νά καταλάβη μιά ἔδρα φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο Harvard. Ἡ μετάκλησή του αὐτή τοῦ ἔδωσε τήν εὐκαιρία νά ἀναπτύξη τή φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης σέ μεταφυσική, ὅπως αὐτή παρουσιάζεται στά ὕστερα μεταφυσικά του ἔργα.

Πέθανε σέ ἡλικία 87 ἐτῶν, τήν 30 Δεκεμβρίου τοῦ 1947.

Μποροῦμε νά κατατάξουμε τό ἔργο τοῦ Whitehead στίς ἐξῆς περιόδους: (1) Τά πρῶτα χρόνια στό Cambridge ὡς τό 1911 κατά τά ὅποια συνεργάστηκε μέ τόν Russell γιά τήν λογική θεμελίωση τῶν μαθηματικῶν (*Principia Mathematica*), (2) τά χρόνια στό Λονδῦνο μέχρι τό 1924, ὅποτε ἀσχολήθηκε μέ φυσικο-φιλοσοφικές καί ἐπιστημονικο-φιλοσοφικές ἔρευνες καί (3) τά τελευταῖα χρόνια στήν Ἀμερική ὅπου παρήγαγε τά μεταφυσικά του ἔργα.

Αὐτή ἡ διαύρεση ἐξυπηρετεῖ μιά παρουσίαση τῆς φιλοσοφίας του, ἀλλά δέν πρέπει νά τονίζεται ὑπερβολικά. Δέν πρόκειται γιά τρεῖς ξεχωριστές φάσεις τῆς σκέψης τοῦ Whitehead ἀλλά γιά μιά ἐνιαία ἀνάπτυξή της πού μπορεῖ νά διαιρεθῆ σέ τρεῖς φάσεις ἐσωτερικά συνδεδεμένες μεταξύ τους.

Ὁ Whitehead εἶναι ἓνας ἐξέχων φιλόσοφος καί μαθηματικός, φυσικός φιλόσοφος καί φιλόσοφος τῆς ἐπιστήμης πού συνέδεσε τό ὄνομά του μέ μιά ξεχωριστή προσπάθεια γιά φιλοσοφική θεμελίωση τῆς σύγχρονης ἐπιστημονικῆς κοσμολογίας. Ἡ θέση του στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας δέν προσδιορίζεται εὐκόλα, ὅπως ἐκεῖνη τοῦ Wittgenstein καί τοῦ Russell, πού μποροῦν νά ἐνταχθοῦν σ' ἓνα εὐρύτερο φιλοσοφικό ρεῦμα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς (ἐννοῶ βέβαια τήν ἀνα-

λυτική φιλοσοφία). Ἡ θέση πού παίρνει ὁ Ἴδλος ἀπέναντι στοὺς μεγάλους φιλοσόφους τοῦ παρελθόντος ἐξηγεῖται φυσικά σέ σχέση μέ τήν προοπτική τῆς δικῆς του φιλοσοφίας: Βλέπει τή φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα πῶς λειτουργική ἀπ' αὐτήν τοῦ Kant, τοῦ ὁποῦ ἡ "κοπερνίκεια ἐπανάσταση" δέν τοῦ φαίνεται τόσο ἐπαναστατική ὅσο τήν ταρσεύσαν οἱ ὀπαδοὺ του. Στήν πλατωνική μάλιστα φιλοσοφία δύνει μιᾶ ἐξαιρετική, μοναδική σημασία: Ἡ δυτική φιλοσοφία ὀρίζεται ὡς μιᾶ σειρά ὑποσημειώσεων στόν Πλάτωνα. Ἐάν ἐξάλλου ἐπρόκειτο νά ἐπιλέξει μιάν ἀπό τίς δύο φιλοσοφίες, τοῦ Ἀριστοτέλη ἢ τοῦ Leibniz, θά ἐπέλεγε τή δεύτερη. Ὁ Locke τοῦ εἶναι πῶς κοντινός συγγενής ἀπό τόν Descartes καί ὁ Bergson τοῦ παρουσιάζεται πῶς ὑποβλητικός ἀπό τόν Hegel. Ἀπό τοὺς συγχρόνους του φιλοσόφους, ἐκτός ἀπό τόν Bergson, βλέπει ἐπίσης μέ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τόν W. James καί τόν F. H. Bradley, ἀπό τοὺς ὁποῦς δέχεται σαφεῖς ἐπιρροές.

Ἡ ἀνάλυση πού ἀκολουθεῖ ἀφορᾷ τή φυσική φιλοσοφία καί τή μεταφυσική του Whitehead. Τό φιλοσοφικό αὐτό σύστημα ἀπέβλεπε σέ μιᾶ ἐρμηνεία τῆς πραγματικότητας βασισμένη στήν ἐμπειρία. Ὁ Whitehead ὑποστήριξε συνεχῶς ὅτι ἡ ἀφετηρία εἶναι ἐμπειρική. Παράλληλα ἐπέμενε στήν ἀνάγκη νά ἔχουν οἱ σκέψεις μας λογική ἀλληλουχία καί συνοχή, ὥστε οἱ συστηματικά γενικευμένες σχέσεις πού διατυπώνουμε νά διασαφηνίζουν τόν θολό καί ἀόριστο κόσμο τῆς ἐμπειρίας.

2. Συμβάντα καί ἀντικείμενα

Ἐναν συνδυασμό λογικῆς κατασκευῆς καί ἐμπειρικῆς θεμελίωσης γενικῶν ἰδεῶν πετυχαίνει ὁ Whitehead στήν ἀνάλυση τῆς φύσης, πού ἐπιχειρεῖ, μέ ὄρους "συμβάντων" καί "ἀντικειμένων". Τό πρόγραμμά του ἦταν ἀρκετά φιλόδοξο καί ἀποσκοποῦσε νά παρουσιάσει ἕνα συνεπές, συμπαγές καί λογικό θεωρητικό σύστημα γενικῶν ἰδεῶν πού περιγραφικά συνάγονται ἀπό τήν ἐμπειρία. Μ' αὐτό ἤθελε νά ἀνατρέψει ὁ-

λόκληρο τό μηχανικό σύστημα ίδεῶν πού ἦταν συνδεδεμένο μέ τό ὄνομα τοῦ Newton, ιδιαίτερα τήν ἄποψη του γιά τά φυσικά ἄτομα, τή θεωρία ὅτι ἡ γνώση μας γιά τή φύση εἶναι ἔμμεση καί ὅτι ὁ κόσμος τῆς φυσικῆς εἶναι διαχωρισμένος ἀπό τόν κόσμο τῆς ἐμπειρίας. Ὁ Newton ἐξηγοῦσε τόν κόσμο ὡς συγκέντρωση ἀπό ἀτομικές ὑλικές οὐσίες πού γεμίζουν ἕνα χῶρο καί διαρκοῦν μέσα στό χρόνο. Ὁ Whitehead παρατηρεῖ ὅτι τά ὑλικά αὐτά ἄτομα εἶναι καθαρά λογικές, ἀφηρημένες κατασκευές καί δέν ὑπάρχουν ὡς ἐκ τούτου στόν πραγματικό κόσμο. Ἡ φυσική φιλοσοφία τοῦ Newton ἀνατίναξε τή φύση καί τήν ἔκανε σκόνη διαλύοντάς την σέ ἀπομονωμένα μεταξύ τους ὑλικά μόρια πού προϋποτίθενται ὡς "ἄτομα". Ἀνάλογα ὁ Hume ἀνέλυε τήν ἐμπειρία σέ ἀπλές, ἀτομικές ἐντυπώσεις ὅμοιες μέ ὑλικά ἄτομα σ' ἕνα χωροχρονικό σημεῖο. Ὅπως ἔκανε ὁ Newton μέ τό φυσικό σύμπαν, ἀνάλογα ὁ Hume "φέκασε" τήν αἰσθητηριακή ἐμπειρία σέ ἀτομικές ἐντυπώσεις σά νά ἐπρόκειτο λ.χ. γιά ὀπτικά αἰσθήματα χρωματιστῶν τεμαχίων ὑφάσματος.

Ὁ Whitehead ἀντέτεινε τήν ἄποψη ὅτι ἡ ἐμπειρία μας γιά τή φύση εἶναι ἐμπειρία γιά κάτι πού συνεχίζεται στό χῶρο καί στό χρόνο χωρίς διακοπές, ἐμπειρία τοῦ "περάσματος" τῆς φύσης. Αὐτό τό πέρασμα εἶναι μιᾶ συνεχῆς πορεία ἀπό σ υ μ β ἄ ν τ α, τά ὅποια ἐκτείνονται τά μέν πάνω στά δέ. Κάθε συμβάν εἶναι μέρος ἐνός πλοῦ περιεκτικοῦ συμβάντος. Ἐνα τριαντάφυλλο π.χ. εἶναι ἕνα συμβάν γιά τόν ἑαυτό του καί μαζί ἕνα μέρος τῆς ἀνθίσης τῆς τριανταφυλλιᾶς ὅπου ἀνήκει· αὐτή ἡ ἀνθιση εἶναι πάλι ἕνα μέρος τῆς ἀνθίσης τοῦ κήπου, κι' αὐτή εἶναι μέρος τῆς ζωῆς τῆς φύσης, αὐτή τέλος ἕνα μέρος τοῦ ὅ,τι συμβαίνει σ' ὅλο τόν κόσμο. Μ' ἕνα ἄλλο παράδειγμα, ἡ σύνθεση αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ μαθήματος εἶναι ἕνα μέρος τῆς πορείας τῆς φύσης, ἕνα συμβάν πού ἐκτείνεται πάνω ἀπό τήν ἀπόδοση αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ θέματος γιά τά "συμβάντα καί ἀντικείμενα", τό ὅποιο εἶναι ἕνα συμβάν ἐκτεινόμενο πάνω ἀπό τή σειρά τῶν αὐτῶν

τῶν σκέψεων πού ἐκφράζονται τώρα, αὐτή ἡ σειρά εἶναι ἓνα συμβάν πού ἐκτείνεται πάνω ἀπό τό συμβάν αὐτῆς τῆς πρότασης πού ἐκφράζεται τώρα κλπ. Ὅλα τά συμβάντα εἶναι δεμένα μεταξύ τους, σημαίνουν κάτι πάνω ἀπό τόν ἑαυτό τους, ἔχουν μιὰ ποιότητα "ἀνύστατος":

Μέ ὁποιοδήποτε νόημα ἡ κοινότητα τῶν περιστατικῶν τοῦ κόσμου σημαίνει ὅτι κάθε συμβάν συνιστᾷ ἓνα παράγοντα στή φύση ἑνός ἄλλου συμβάντος.¹

Μ'αὐτό τό νόημα, τό συμβάν τοῦ Whitehead δέν εἶναι κάτι πού διαρκεῖ σάν τή μονάδα τοῦ Leibniz παρά ἓνας "σφυγμός", ἓνας "παλμός" τῶν πραγμάτων. Καί ὡς παλμός ἐνεργείας τό συμβάν ἐπιζητᾷ σέ ἄλλα συμβάντα.

Αὐτή εἶναι ἡ βασική καεντομοία τοῦ Whitehead: Ὑποκατέστησε τήν ἔννοια τῆς ὕλης (σάν κάτι πού κινεῖται σέ χῶρο κενό) μέ τήν ἔννοια μιᾶς πραγματικότητας συμβάντων. Ἡ κοινή ὁμως ἄποψη ὅτι ὁ κόσμος ἀποτελεῖται ἀπό ἀντικείμενα (πράγματα), ἀπό δέντρα καί ποτάμια, ἀπό πέτρες καί ζῶα, ἀπό σπύτια καί σκεύη, ἀπό πρωτόνια καί ἠλεκτρόνια, ἀπαιτεῖ τώρα μιὰ ἐξήγηση: Χάνονται αὐτά τά ἀντικείμενα μέσα στά συμβάντα; Ἐνα ἀντικείμενο π.χ. πού εὐκολα ἀναγνωρίζεται εἶναι αὐτό τό ὅποιο ἔχει πάρει τό ὄνομα "θησεῖον". Ἐνα ἀντικείμενο εἶναι ὄντοτητα διαφορετικοῦ τύπου ἀπό ἓνα συμβάν, γιὰτί τό συμβάν εἶναι ἡ ζωὴ τῆς φύσης μέσα στό θησεῖο καί χθές καί σήμερα, ἐνῶ αὐτό ὡς ἀναγνωρίσιμο ἀντικείμενο εἶναι τό ἴδιο σήμερα ὅπως καί χθές. Τά ἀντικείμενα εἶναι κατά μιὰ ἔννοια ἐκτός χρόνου. Αὐτά κενταί πίσω ἀπό τά συμβάντα καί ἐμφανίζονται χωροχρονικά μέσα σ'αὐτά, "εἰσβάλλουν" στά συμβάντα. Μέ ἓνα πλατωνικό σχῆμα, τά ἀντικείμενα εἶναι οἱ ἰδέες, οἱ μορφές, τῶν συμβάντων. Τά συμβάντα συνιστοῦν τήν πραγματικότητα, ἐνῶ στά ἀντικείμενα περιλάζει ἡ δυνατότητα.

1. Modes of Thought, New York 1968, 164

Ὁ Whitehead, ἂν καὶ δέχεται ὅτι ὑπάρχει ἄπειρος ἀριθμὸς τύπων ἀντικειμένων, ὥστόσο ἀναφέρει ὀρισμένους τύπους ἀντικειμένων πού διακρίνονται καθαρά μέσα στά συμβάντα:

(1) αἰσθητηριακά ἀντικείμενα (sense-objects). Ἐνα χρώμα, τό κόκκινο π.χ. σ' ἓνα φλεγόμενο ξύλο, εἶναι αἰσθητηριακό ἀντικείμενο πού βρίσκεται μέσα σ' ἓνα συμβάν.

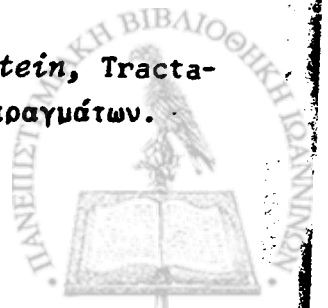
(2) ἀντιληπτικά ἀντικείμενα (perceptual objects). Εἶναι τὰ ἀντικείμενα πού προϋποθέτουν συνύπαρξη αἰσθητηριακῶν ἀντικειμένων σ' ἓνα συνεχές σύνολο καταστάσεων, ὅπως π.χ. αὐτή ἐκεῖ ἢ μπλέ καί κόκκινη γραβάτα, τό διαθλασμένο ραβδί μέσα στό νερό κλπ.

(3) φυσικά ἀντικείμενα (physical objects). Τὰ ἀντικείμενα αὐτά σχετίζονται μέ τὰ συμβάντα, μέσα στά ὅποια βρίσκονται, κατά τρόπο πού οἱ σχέσεις αὐτές νά καθορίζουν πῶς θά ἐμφανισθοῦν τὰ ἀντιληπτικά ἀντικείμενα, π.χ. τό νερό πού παίρνει τήν ἀντιληπτική μορφή τῆς βροχῆς πού πέφτει.

(4) ἐπιστημονικά ἀντικείμενα (scientific objects). Αὐτά ἐξηγοῦν τίς γενικές ιδιότητες καί σχέσεις μέσα στά συμβάντα καί εἶναι ἀντικείμενα πού δέν τὰ ἀντιλαμβανόμεσθε ἀλλ' ἀπλῶς τὰ συνάγουμε μέσα ἀπό τήν ἔρευνα. Εἶναι τὰ στοιχειακά σωματίδια πού συνιστοῦν τὰ ἔσχατα ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς (πρωτόνια, ἠλεκτρόνια, νετρόνια κλπ.).

Ἐάν ὁμως ὁ πραγματικός κόσμος εἶναι τό σύνολο τῶν συμβάντων,¹ τί εἶναι τό σύνολο τῶν ἀντικειμένων; Τά αἰσθητηριακά, ἀντιληπτά, φυσικά, ἐπιστημονικά κλπ. ἀντικείμενα εἶναι ὅλα ὅσα ὑπάρχουν; Τά ἀντικείμενα ὑπάρχουν δίνοντας μόνο μορφή στόν πραγματικό κόσμο καθώς αὐτά "εἰσβάλλουν" μέσα στά συμβάντα. Τά συμβάντα, ἐπομένως, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα τὰ ὅποια συνιστοῦν τόν πραγ-

1. Ἡ πρόταση αὐτή μᾶς θυμίζει τήν πρόταση τοῦ Wittgenstein, Tractatus, 1.1 ὁ κόσμος εἶναι τό σύνολον τῶν γεγονότων, ὄχι τῶν πραγμάτων.

ματικό κόσμο που ἐκτείνεται χωροχρονικά.

Ἔτσι μιὰ ἐρμηνεὶα τῆς φύσης μέ ὄρους "συμβάντων" θά ἔταζε νά τή μορφή μιᾶς ἀνάλυσης τῆς χωροχρονικῆς ἔκτασης. Ἐπειδή τὰ συμβάντα δέν εἶναι ἀτομικά ἀλλά συνεχῆ, συνέχεια τῆς φύσης σημαίνει συνέχεια τῶν συμβάντων. Τά συμβάντα εἶναι συσχετισμένα μεταξύ τους ἀκριβῶς μέσα ἀπό τήν ἔκταση (χῶρος καί χρόνος). Τό πᾶν εἶναι ἐνιαῖο μέ μιὰ δομή χωροχρονική, πού χαρακτηρίζει τόσο κάθε συμβάν ἰδωμένο ὡς μέρος ὅσο καί ὅλα τὰ συμβάντα μαζί. Ὅταν λέμε ὅτι ἕνα συμβάν δέν νοεῖται παρά μέ μιὰ περιορισμένη ἔκταση, ἐννοοῦμε ὅτι αὐτό ἐκφράζεται γιά μᾶς μέ χωροχρονικούς ὄρους: "Ἄν π. χ. ἕνας ἄνθρωπος πού περπατᾷ στό δρόμο πέση κάτω καί τόν πατήση ἕνα αὐτοκίνητο, θά πρόκειται γιά ἕνα συμβάν πού περιλαμβάνεται μέσα σέ χωροχρονικά ὄρια. Εἶναι ἀπό τὰ συμβάντα ἐκεῖνα πού συνηθίζουμε νά τὰ ντύνουμε μέ μιὰ μελοδραματική ποιότητα. Ἀλλά δέν συνηθίζουμε νά ἐξετάζουμε τήν ἀντοχή τοῦ θησείου μέσα σέ μιὰ ὁποιαδήποτε μέρα σάν συμβάν. Στήν πραγματικότητα αὐτό εἶναι ἕνα συμβάν τοῦ ἴδιου τύπου μέ τό ἀτύχημα τοῦ ἀνθρώπου, εἴαν ἐννοοῦμε ὅλη τή φύση μέ χωροχρονικούς περιορισμούς, ἔτσι ὥστε νά περιλαμβάνη τόν ἄνθρωπο καί τό αὐτοκίνητο κατά τή στιγμή πού ἦρθαν σέ ἐπαφή. Τό ἴδιο τό συμβάν εἶναι συνεχές καί ὅλα τὰ συνεχῆ συμβάντα συνιστοῦν τή συνεχῆ φύση:

Ἡ συνέχεια τῆς φύσης εἶναι ἡ συνέχεια τῶν συμβάντων.¹

Ἡ συνέχεια αὐτή τῆς φύσης εἶναι καθολική, γιὰτί πάντοτε (στό χρόνο) καί παντοῦ (στό χῶρο) συμβαίνει κάτι:

Ὅπουδῆποτε καί ὅποτεδῆποτε συνεχίζεται κάτι, ὑπάρχει ἕνα συμβάν.²

Ὁ Whitehead συμπεραίνει ὅτι πάντοτε καί παντοῦ συμβαίνει κάτι, ἀ-

1. The Concept of Nature, Cambridge 1964, 76

2. Ὁ. κ. 78

κόμα και στο αποκαλούμενο κενό διάστημα. Η φύση δεν παρουσιάζει κενά. Η εμπειρία μας μαρτυρεί ακριβώς ότι το χωροχρονικό αυτό συνεχές είναι κυριαρχικό μέσα της. Παίρνουμε δύο φαινομενικά διαχωρισμένες πορείες συμβάντων, π.χ. τη ζωή μου το πρωί και τη ζωή μου το απόγευμα της ίδιας μέρας. Κατανοώντας την πρωινή μου πορεία ζωής είμαι αναγκασμένος να τη δώ έκτεινόμενη πέρα από τον εαυτό της, δηλαδή συνεχιζόμενη με την πορεία μου το απόγευμα. Αυτό συμβαίνει στην πορεία της ζωής μας από ώρα σε ώρα, από λεπτό σε λεπτό και από δευτερόλεπτο σε δευτερόλεπτο. Δυσχέρειες παρουσιάζουν καταστάσεις όπως είναι ο ύπνος και τα όνειρα. Εντάσσεται το όνειρο μέσα σ' αυτή τη συνεχή πορεία συμβάντων; Εάν μπορούμε να σημειώσουμε το χρόνο που αρχίζουμε να κοιμόμαστε και το χρόνο που ξυπνάμε, αυτό είναι μία πορεία που δεν ξεφεύγει έντελως από τη συνέχειά μας, γιατί, όπως πιστεύει ο Whitehead, μία φευγαλέα έννοια της κυρίαρχης συνεχούς πορείας επιμένει ακόμα και μέσα στον ύπνο.

3. Εμπειρία και φύση

Σ' αυτή τη συνάφεια αξίζει να εξετασθῆ μία θεωρία της εμπειρίας που προβάλλει ο Whitehead. Η κοινή άποψη είναι ότι έχουμε εμπειρία ενός σύμπαντος που μας περιέχει ("τό σύμπαν γύρω μας"). Αλλά ο Whitehead βρίσκει στη σχέση της εμπειρίας προς τη φύση ένα πολύ βαθύτερο, από το κοινό, νόημα. Η εμπειρία φαίνεται βέβαια συνδεδεμένη με τις δραστηριότητες του νοῦ και πραγματικά υπάρχει μία στενή σχέση μεταξύ τους. Ωστόσο, παρά τον ιδιαίτερο αυτόν σύνδεσμο,

δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε με τί μόρια αρχίζει ο νοῦς και τελειώνει το υπόλοιπο του σώματος. Περαιτέρω, δεν μπορούμε να πούμε με τί μόρια τελειώνει το σώμα και αρχίζει ο έξωτερικός κόσμος. Η αλήθεια είναι ότι ο νοῦς είναι συνεχός

μενος μέ τό σῶμα καί τό σῶμα συνεχόμενο μέ τόν υπόλοιπο φυσικό κόσμο¹.

Έτσι μιιά έμπειρία, μιιά σκέψη, ὅπως κι'ένα μήλο, εἶναι φυσικά συμβάντα. Έκεῖνο πού ἔχει ιδιαίτερη σημασία εἶναι νά βλέπουμε τήν έμπειρία συνδεδεμένη μέ τόν υπόλοιπο φυσικό κόσμο καί ὄχι σύμφωνα μέ τήν ἄποψη, πού προκύπτει ἀπό τό σύστημα ἰδεῶν τοῦ Newton, τοῦ διαμερισμοῦ τῆς φύσης (bifurcation of nature), ὅτι δηλαδή ἀξεπέραστη ἀπόσταση χωρίζει τόν κόσμο τῆς φυσικῆς ἀπό τόν κόσμο τῆς έμπειρίας.

Μέ στόχο νά ἀνατρέψη αὐτή τήν ἄποψη, ἀναπτύσσει ὁ Whitehead τήν "θεωρία τῆς διαμόρφωσης τοῦ αἰσθήματος" (doctrine of conformation of feeling). Μιιά ἀρχική ὑποτύπωση αὐτῆς τῆς θεωρίας ἐπιχειρεῖ μέ τό παράδειγμα τοῦ "θυμωμένου ἀνθρώπου". "Έστω ὅτι γιά ἕνα χρονικό διάστημα ἕνας ἀνθρώπος ἔχει δεχθῆ σέ κάποια περίσταση τῆς ζωῆς του τέτοιους ἐρεθισμούς ὥστε νά περιπέση σέ κατάσταση θυμοῦ. Ὁ ἀνθρώπος αὐτός νιώθει βέβαια ὅτι ἕνα κλάσμα τοῦ δευτερολέπτου πρῦν ἦταν θυμωμένος. Πῶς ὅμως τό γνωρίζει αὐτό; Έάν ποῦμε ὅτι τό θυμάται, περνοῦμε στήν ἔννοια "μνήμη" πού δέν ἐξηγεῖ τίποτε. Έάν ὁ ἀνθρώπος αὐτός εἶναι τώρα θυμωμένος, εἶναι γιατί νιώθει κάτι πού τοῦ εἶναι δεδομένο ἀπό μιιά στιγμή πού προηγήθηκε. Πότε ἀρχισε νά θυμῶνη, αὐτό εἶναι ἐντελῶς ἀπροσδιόριστο, γιατί δέν ὑπάρχει minimum έμπειρίας πού νά μή μπορῆ νά διαιρεθῆ. Ἡ προσωπική ἐνότητα εἶναι κάτι τό ἀναμφισβήτητο.

Ζοῦμε μέσα σέ διάρκειες καί ὄχι μέσα σέ σημεῖα.²

Εἶναι διάρκειες σάν ἐκεῖνες μιᾶς μελωδίας, ἡ ὁποία ἂν καί συντίθεται ἀπό ξεχωριστές νότες ὥστόσο συλλαμβάνεται μέ συνεχῆ μουσικά "συμβάντα", ἐπεκτεινόμενα τά προηγούμενα στά ἐπόμενα. Δέν ὑπάρχει ἐδῶ θέμα ἐνός μουσικοῦ minimum. Καί στή φυσική πραγματι-

1. Adventures of Ideas, Cambridge 1964, 178
2. The Aims of Education, New York 1956, 159

κόττητα, ὅπως στή μουσική, δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἀναζητοῦμε ἔσχατες στιγμές χωρίς διάρκεια· αὐτές δέν θά ἦταν παρά αὐθαίρετες τομές μέσα στή συνεχόμενη φύση, διάσπαση τῆς ὀργανικῆς συνοχῆς τῆς φύσης. Σέ συμφωνία μ' αὐτή τήν ὀργανική δομή τῆς φύσης βαίνει ἡ δομή τῆς ἐμπειρίας. Διότι ἡ ἐμπειρία δέν μᾶς προσφέρει ξεχωριστές καί ἀποκομμένες μεταξύ τους περιπτώσεις παρά ὀργανικές συνάφειες. Εἶναι σάν τή συνάφεια τῶν περιπτώσεων πού συνιστοῦν τόν "πλόκαμο" τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας. Ἡ φύση δέν εἶναι παρά ὀργανική συναρμογή τέτοιων πλοκάμων, ὅπου μιά μορφή κληρονομεῖται ἀπό μιά περίπτωση σέ ἄλλη.

Ἡ κληρονομική αὐτή μεταβίβαση τῶν μορφῶν ἀπό περίπτωση σέ περίπτωση μέσα στή φύση εἶναι μιά παραλλαγή τῶν πρῶμότερης ἀποφης τοῦ Whitehead γιά τά συμβάντα πού ἐκτείνονται πάνω ἀπό ἄλλα συμβάντα.

4. "Φιλοσοφία τοῦ ὀργανισμοῦ"

Ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς φύσης μέ ὄρους συμβάντων καί ἀντικειμένων ὁ Whitehead περνᾷ σέ μιά γενική ἀποψη εὐρυτέρων μονάδων μέσα στή φύση, οἱ ὅποτες εἶναι συστήματα μικροτέρων μονάδων. Ἡ ἀποψη αὐτή εἶναι ἡ "φιλοσοφία τοῦ ὀργανισμοῦ" πού εἰσηγήθηκε ὁ Whitehead. Ἀναγνωρίζει μονάδες μέσα στή φύση πού συνίστανται ἀπό μικρότερες ἐνότητες, οἱ ὅποτες κληρονομοῦν ἰδιότητες ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη. Οἱ μονάδες αὐτές παρουσιάζονται μέ τό ὄνομα "διατηρούμενα ἀντικείμενα" (π.χ. πέτρες ἢ ζωϊκοί ὀργανισμοί).

Τά πραγματικά ἀντικείμενα πού διατηροῦνται εἶναι ὅλα κοινωνίες. Δέν εἶναι πραγματικές περιπτώσεις.¹

Ἡ ἰσχυρισμός βέβαια τοῦ Whitehead ὅτι δέν ὑπάρχουν βασικά διαφο-

1. Adventures of Ideas, 205

ρετικὰ εἶδη ὄντοτήτων μέσα στον κόσμο (ὄντοτες ὀργανικὲς καὶ ἀνόργανες ἢ μυαλά, καὶ φυσικὰ σώματα) παρουσιάζει δυσκολίες. Ἐίναι δυνατό ὅλες οἱ ὄντοτες νὰ παρουσιάζουν τὸν ἴδιο γενικὸ χαρακτήρα; Καὶ ἄς ἐξετάσουμε τὸ ἀνθρώπινο ἐγὼ σὲ σχέση μὲ τὴν ὑπόλοιπη φύση. Ὁ Whitehead λέγει:

Βρίσκω τὸν ἑαυτό μου τόσο οὐσιαστικὰ σάν μιὰ ἐνότητα ἀπὸ συγκινήσεις, ἀπολαύσεις, ἐλπίδες, φόβους, θρήνους, ἀποφάσεις - ὅλες αὐτὲς τὶς ὑποκειμενικὲς ἀντιδράσεις πρὸς τὸ περιβάλλον - ὅσο καὶ δραστήριο μέσα στὴ φύση μου. Ἡ ἐνότητά μου - πού εἶναι τὸ ego τοῦ Descartes - εἶναι ἡ λειτουργία μου νὰ μετασχηματίζω αὐτὴ τὴ λασπώδη ὕλη σ' ἓνα ἀρμονικὸ μοντέλο αὐσθημάτων. Ἡ ἀτομικὴ μου ἀπόλαυση εἶναι αὐτὸ πού ἐγὼ εἶμαι στὸ ρόλο μου σὲ μιὰ φυσικὴ δραστηριότητα, καθὼς ἐγὼ διαμορφώνω τὶς δραστηριότητες τοῦ περιβάλλοντος σὲ μιὰ νέα δημιουργία, πράγμα πού εἶναι ὁ ἑαυτός μου σ' αὐτὴ τὴ στιγμή καὶ ἀκόμη, ὄντας ὁ ἑαυτός μου, εἶμαι μιὰ συνέχιση τοῦ προηγούμενου κόσμου¹.

Ἡ ἐνεργειακὴ δραστηριότητα πού ἐξετάζεται στὴ φυσικὴ εἶναι ἡ συγκινησιακὴ ἐνέργεια πού διασκεδάζεται στὴ ζωὴ. Ἔτσι, ἂν τεθῆ τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀπάντηση εἶναι: Ἐφόσον ἓνας ἄνθρωπος εἶναι μιὰ πραγματικὴ ὄντοτα πού συμβιβάζεται μὲ τὸ περιβάλλον καὶ τὸ ἄμεσο παρελθόν, δέν ὑπάρχει ἐλευθερία· ἐφόσον ὅμως ὁ ἄνθρωπος τροποποιεῖ τὴν ἀντίδρασή του διὰ μέσου τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου αἰσθήματος, ὑπάρχει ἐλευθερία. Αὐτὸ ἰσχύει βέβαια γιὰ κάθε πραγματικὴ ὄντοτα καὶ ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἄνθρωπο: Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἓνα "ἄδραγμα νεωτερισμῶν" πού μπορεῖ νὰ ἐμφανισθῆ σὲ ὁποιοδήποτε σημεῖο μέσα στὴ φύση.

Ὁ συνδυασμός αὐτὸς ντετερμινισμοῦ καὶ ἐλευθερίας ἐξυπηρετεῖ τὴν διασάφηση ἑνὸς σύμπαντος μέσα στὸ ὅποιο ἡ πορεία (process), ἡ δυναμικὴ πραγμάτωση, ἡ ἀλληλεξάρτηση καὶ ἡ δημιουργικότητα περιέχονται ὡς πρωταρχικὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα. "Ὁργανισμός"

1. Modes of Thought, 228

κατά τόν Whitehead, σημαίνει ακριβώς μιὰ χρονικά περιορισμένη πορεία στην οποία ποικίλα δεδομένα στοιχεῖα, ἀλληλεξαρτημένα, ὀργανώνονται γιά νά φέρουν σέ ὕπαρξη ἓνα καινούριο γεγονός. Αυτό σημαίνει "ἀνάδυση μιᾶς ἰδιαίτερης ἀξίας μέσα στόν κόσμο":

Αὐτές οἱ ἐνότητες πού ὀνομάζω συμβάντα εἶναι ἡ ἀνάδυση κάποιου πράγματος σέ πραγματικότητα. Πῶς θά χαρακτηρίσουμε ἐμεῖς αὐτό τό κάτι πού ἔτσι ἀναδύεται;.. Καμιᾶ λέξη δέν μπορεῖ νά εἶναι κατάλληλη. Ἀλλά δέν πρέπει, ἀντίστροφα, τίποτε νά παραλείψουμε... "Ἀεῖα" εἶναι ἡ λέξη πού χρησιμοποιοῦ γιά τήν οὐσιαστική πραγματικότητα ἐνός συμβάντος.¹

Ὁ Whitehead ἦταν πρόθυμος νά ἐξηγήσῃ τήν βιολογική ἐξέλιξη ἢ τή γέννηση σύνθετων ὀργανισμῶν μέ τήν ἀποψη ὅτι κάθε ὀργανισμός εἶναι ἓνας δεσμός (nexus) ἀπό ὀργανικές ἐνότητες καί ἡ ἐξέλιξη ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀλλαγὴ αὐτοῦ τοῦ δεσμοῦ. Ἔτσι ἓνας "δεσμός" (nexus) στό παρελθόν μέ μιᾶ ἰδιαίτερη ἀναφορά σέ μᾶς μπορεῖ νά ὀνομασθῇ τό παρελθόν μας. Βρίσκομαι σέ μιᾶ πορεία περιπτώσεων πού μεσουρανοῦν στό τωρινό ἐγώ μου. Καί ἡ περίπτωσή μου εἶναι μιᾶ περίπτωση μέσα στό ὅλο ρεῦμα τῆς μιᾶς καί ἐνιαίας φύσης, πού δέν εἶναι παρά ἓνα σύμπλεγμα ὀργανισμῶν.

Πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Whitehead δέν ξεκαθαρίζει τοὺς ὅρους του καί συχνά χρησιμοποιοῦ τόν ὄρο "συμβάν" μέ τό ἴδιο νόημα πού δίνει στόν ὄρο "ὀργανισμός". Ἐπίσης μαζί μέ τὰ συμβάντα ὑπονοοῦνται καί τὰ "ἀντικείμενα". Ἀλλά τό βασίλειο τῶν ἀντικειμένων εὐρύνεται καθὼς ρητά ταυτίζεται μέ τό βασίλειο τοῦ δυνατοῦ. Ἔτσι περνοῦμε σέ μιᾶ θεωρία τῶν ἀντικειμένων πλατωνικοῦ τύπου: Τά "αἰώνια ἀντικείμενα" συνιστοῦν ἓνα μεταφυσικό βασίλειο ὕπαρξης, εἶναι οἱ μορφές, τό ἰδεατό ἀπέναντι στό πραγματικό. Τά "αἰώνια ἀντικείμενα" εἶναι ἡ πρωταρχική πηγή ἀπό τήν ὁποία ἀξεπηγάζουν συνεχῶς νέες πραγματικότητες, γιὰτί τίποτε δέν θά

1. Science and the Modern World, New York 1925, 131.

μποροῦσε νά γίνη πραγματικό ἂν δέν θά προῦπετίθετο προηγουμένως ὡς δυνατό. Ἡ εἴσοδος τοῦ καινούργιου μέσα στίς λειτουργίες τοῦ κόσμου ἐξηγεῖται ἀκριβῶς μέ τήν ἄποψη ὅτι ἐκεῖνο πού ἦταν δυνατό σέ μιᾶ προηγούμενη περίπτωση εἶναι πραγματικό σέ μιᾶ τωρινή περίπτωσι.

5. Συμπέρασμα

Τό σύστημα τοῦ Whitehead εἶναι ἓνα θεωρητικό σύστημα γενικῶν ἰδεῶν γιά τή φύση καί τήν πραγματικότητα. Πρόθεσή του ἦταν νά διασαφηνύσῃ φιλοσοφικά τήν ἐπιστημονική κοσμολογία, νά βρῆ, νά περιγράψῃ καί νά ἐξηγήσῃ τά γενικά χαρακτηριστικά τῆς φύσης (ὅπως αὐτός μποροῦσε νά τά συλλάβῃ στή δική του "κοσμική ἐποχή") καί ἐπιπλέον νά ἐξηγήσῃ ὡς μεταφυσικός τίς μορφές ὄλων τῶν γεγονότων. Δέν ἀπέβλεψε δηλαδή νά ἀπεικονύσῃ ἀπλῶς μέ τή φυσική του φιλοσοφία τήν σύγχρονή του κοσμική τάξη (πού χαρακτηρίζοταν ἀπό τά ἠλεκτρομαγνητικά καί τά κβαντικά συμβάντα, τά μόρια καί τά ὑπομόρια, τή ροή ἐνέργειας, τό πεδίο, κλπ.), ἀλλά μέσα καί πέρα ἀπ'αὐτήν ἤθελε νά ἀνούξῃ μιᾶ μεταφυσική πού νά ἐξηγῆ τό σύμπαν πέρα ἀπό τίς διάφορες κοσμικές ἐποχές πού διαδέχονται ἡ μιᾶ τήν ἄλλη. Ἐκεῖνο μάλιστα πού εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό σ'αὐτή τή φιλοσοφία εἶναι ἡ ἀνάλυση τῆς φύσης σέ συμβάντα. Ἡ μικροφυσική παρουσιάζει σήμερα τά σωματίδια σάν συμβάντα, ὅπως προεῖπε ὁ Whitehead.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σέ ποιές περιόδους μπορεῖ νά διαρθρώνεται τό ἔργο τοῦ Whitehead; Μέ ποιές προϋποθέσεις γίνεται μιὰ διάκριση περιόδων σ' αὐτή τή φιλοσοφία;
2. Μέ ποιούς μεγάλους φιλοσόφους αἰσθάνεται συγγενής ὁ Whitehead;
3. Πῶς κρίνετε τήν ἄποψη τοῦ Whitehead ὅτι ἡ δυτική μεταφυσική εἶναι μιὰ σειρά ὑποσημειώσεων στόν Πλάτωνα;
4. Πῶς ἀντιδρᾷ ὁ Whitehead στό φυσικό σύστημα τοῦ Newton καί στή θεωρία τῆς ἐμπειρίας τοῦ Hume;
5. Τί σημαίνει "συμβάν"; Πῶς παρουσιάζει ὁ Whitehead τήν σχέση συμβάντων καί ἀντικειμένων ;
6. Οἱ τέσσαρες τύποι ἀντικειμένων. Πόσοι δυνατοί τύποι γίνονται δεκτοί;
7. Πῶς σχετίζονται τά συμβάντα μεταξύ τους ;
8. Ποῦ συνίσταται ἡ συνέχεια τῆς φύσης καί πῶς αὐτή ἐξηγεῖται;
9. Πῶς βλέπει ὁ Whitehead τήν κοινή ἄποψη "τό σύμπαν γύρω μας";
10. Ἐρμηνεύσατε τή σχέση "ἐμπειρία - νοῦς - σῶμα - ὑπόλοιπος φυσικός κόσμος".
11. Συζητήσατε τήν "θεωρία τῆς διαμόρφωσης τοῦ αἰσθήματος".
12. Τί σημαίνει "διατηρούμενα ἀντικείμενα" ;
13. Θεωρεῖται ὁ κόσμος ντετερμινιστικά ;
14. Τί σημαίνει "ὀργανισμός" ;
15. Μέ ποιᾶ ἄποψη ὁ Whitehead προσεγγίζει τήν πλατωνική θεωρία τῶν ἰδεῶν; Συγκρίνατε τόν πλατωνισμό τοῦ Whitehead μ' ἐκεῖνον τοῦ Popper.
16. Χαρακτηρίσατε καί ἐκτιμεῖστε τό φιλοσοφικό σύστημα τοῦ Whitehead.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κείμενα

A Treatise on Universal Algebra, Cambridge 1898

On Mathematical Concepts of the Material World, London 1906

(σέ συνεργασία με τον B. Russell) *Principia Mathematica*, τόμου 3
1910-1913

The Organization of Thought, London 1917

An Enquiry Concerning the Principles of Natural Knowledge, Cam-
bridge 1919

The Concept of Nature, Cambridge 1964 (1920)

Science and the Modern World, New York 1925

Symbolism, Its Meaning and Effect, Cambridge 1958 (1927)

Process and Reality, New York 1929' Cambridge 1929 (ανεξάρτητες
εκδόσεις)

The Aims of Education and Other Essays, New York και London 1929

Adventures of Ideas, Cambridge 1964 (1933)

Modes of Thought, New York και Cambridge 1938

Essays in Science and Philosophy, New York 1947

Έργα και μελέτες

Cesselin F., *La philosophie organique de Whitehead*, Paris 1950

Emmet Dorothy M., *Whitehead's Philosophy of Organism*, 2η έκδ.,
London 1966, (1η έκδ. 1932)

---- *Whitehead, A.N.* : *The Encyclopedia of Philosophy*,
έκδ. P. Edwards, New York - London 1967 (δκου και
βιβλιογραφία)

Hall E., *Of What Use Are Whitehead's Eternal Objects* : *Journal of Philosophy* 27 (1930), 29 - 41.

- Laszlo E.*, La Métaphysique de Whitehead : Recherche sur les Prolongements Anthropologiques, La Hague 1970 (μετάφρ. από τὰ Ἀγγλικά C.Harzig).
- Lawrence N.* Whitehead's Philosophical Development, New York 1968
- Leclerc I.*, Whitehead's Metaphysics, London 1958
- Lowe V.*, Understanding Whitehead, Baltimore 1968 (1962)
- Mays W.*, The Philosophy of Whitehead, London 1959
- Palter R.M.*, Whitehead's Philosophy of Science, Chicago 1960.

ΤΕΛΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιές αδυναμίες διακρίνετε στην αναλυτική φιλοσοφία;
2. Τι σημαίνει για την "έπιστημονική φιλοσοφία" και ειδικά για την έπιστημολογία του Popper το γεγονός ότι η έπιστήμη αλλάζει συνεχώς και ότι οι θεωρίες αντικαθίστανται συνεχώς από άλλες;
3. Σχολιάστε την πρόταση: "Η φιλοσοφία παρέχει μόνον οργανωμένη άβεβαιότητα"
4. Παρέχει η έπιστήμη σύγουρη γνώση;
5. Το φαινόμενο πώς οι σύγχρονες θεωρίες της φυσικής είναι πιθανολογικές σημαίνει ότι υπάρχουν στην έπιστημονική γνώση ρήγματα -κενά άγνοιας;
6. Σχολιάστε την πρόταση: "Η πιθανότητα είναι ο αληθινός οδηγός της ζωής μας" (έπίσκοπος Butler)
7. Μέ ποιούς τρόπους μπορεί η φιλοσοφία να βοηθήσει την έπιστημονική έρευνα;
8. Σχολιάστε την πρόταση του Popper: "Η θεωρία είναι το δόχτυ που ρίχνουμε για να άλιεύσουμε τόν κόσμο". Πόσο περιεκτικό μπορεί να είναι ένα τέτοιο "δόχτυ" στην περίπτωση μιας σύγχρονης μη κροφυσικής θεωρίας; Μπορεί η φυσική να "άλιεύσει" τόν κόσμο;
9. Πώς μπορεί να βελτιωθεί η φιλοσοφική μόρφωση;
10. Πώς οι φιλόσοφοι μπορούν να συντελέσουν στην έπιβίωση του πολιτισμού;

Τυπώθηκε στο
Έλληνικό Ίδρυμα Έξυπηρετήσεως Πανεπιστημίων
Τάσκου Παπαγεωργίου 2 τηλ. 238-420
Θεσσαλονίκη

